

RTS

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

216 AGOST 2019

A fons _ La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d'atenció social | Cura, vida independent i diversitat funcional: Anàlisis teòric i vinculacions pràctiques | L'Estat com a garant de drets i reproductor de desigualtats. Reflexions sobre el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a Adults Grans (Argentina, 2005)

| Situacions problemàtiques i intervenció professional:
Elements per a la crítica al pensament quotidià

Compartint la pràctica professional _ Una experiència d'Investigació Acció Participativa en treball social: potenciar el treball col·laboratiu entre agents en l'àmbit de la inclusió a Guipúscoa | Percepció i actituds vers el gènere i la violència de gènere en l'alumnat universitari mexicà de treball social | Aplicació de les metodologies del Treball Social en l'àmbit de l'educació. El Programa UniverDI: una formació universitària per a joves amb discapacitat intel·lectual

Directora: Rosa M. Carrasco Coria

Sotsdirectora: Susana Lara Navas

Equip de redacció: Josep Cazorla Palomo, Yolanda Fierro Fidalgo, Matilde González Jiménez, Andrés Lorenzo Aparicio, Clara Santamaria Jordana

Suport tècnic: Jaume Ferrández Rubió

Consell Assessor Editorial

Ana Alcázar Campos, Universidad de Granada. **Beth Bàrbara Sirera**, Ajuntament de Barcelona. **Maite Boldú Alfonso**, Universitat de Girona. **Annamaria Campanini**, Università degli Studi di Milano-Bicocca. **Cristina De Robertis**, autora i docent. **Teresa Facal Fondo**, Universidad de Santiago de Compostela. **Josefa Fernández Barrera**, Universitat de Barcelona. **Rosa Maria Ferrer Valls**, directora de l'RTS 2014-2018. **Josefa Fombuena Valero**, Universitat de València. **Maria Victòria Fornés Fernández**, Universitat Rovira i Virgili. **Marga Garcia Canela**, vicedegana del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. **Victor Manuel Giménez-Bertomeu**, Universidad de Alicante. **Carme Guinovart Garriga**, Hospital Universitari de la Santa Creu de Vic. **Francisco Idareta Goldaracena**, Universidad Pública de Navarra. **María Tereza Leal Cavalcante**, Universitat Ramon Llull. **Silvana Martínez**, Federación Internacional de Trabajo Social (FITS). **Miguel Miranda Aranda**, Universidad de Zaragoza. **Xavier Miranda Ruche**, Universitat de Lleida. **Carlos Montaña Barreto**, Universidade Federal do Rio de Janeiro. **Laura Morro Fernández**, Parc Salut Mar de Barcelona. **David Nadal Miquel**, Hospital Sant Joan de Déu de Barcelona. **Belén Parra Ramajo**, Universitat de Barcelona. **Enrique Pastor Seller**, Universidad de Murcia. **Francina Planas Vilella**, Vinçle, Associació per la Recerca i l'Acció Social. **Laura Ponce de León Romero**, Universidad Nacional de Educación a Distancia. **Esther Raya Díez**, Universidad de La Rioja. **Enrique Raya Lozano**, Universidad de Granada. **Victorio Rodríguez Martín**, Universidad de Castilla-La Mancha. **Montserrat Rovira Jarque**, Ajuntament de Barcelona. **Emma Sobremonte de Mendicuti**, Universidad de Deusto. **Octavio Vázquez Aguado**, Universidad de Huelva. **Teresa Zamanillo Peral**, Universidad Complutense de Madrid.

Equip de revisors externs de l'RTS 216

Raül Álvarez Pérez, Universidad Pablo de Olavide. **José Francisco Camps Vidal**, Universitat de les Illes Balears. **Javier Cortés Moreno**, Universidad de Jaén. **María Elena Cuartero Castañer**, Universitat de les Illes Balears. **Nuria del Álamo Gómez**, Universidad de Salamanca. **Didac del Pino Parra**, Institut Català de la Salut i Universitat de Barcelona. **Laura Domínguez de la Rosa**, Universidad de Málaga. **Josefa Fernández Barrera**, Universitat de Barcelona. **Núria Fustier i Garcia**, Universitat de Barcelona i CoopSoc: Laboratori d'Idees Socials. **Àngela Garcia Bernardos**, Universitat de Barcelona. **Sergio Garcia Garcia**, Universidad Complutense de Madrid. **Manuel Gutiérrez Pascual**, Consejo General de Trabajo Social. Revista Servicios Sociales y Política Social. UNED. **Laura Moya Santander**, Universidad de Zaragoza. **Jesús Muñor Rodríguez**, Universidad de Cádiz. **Càndid Palacín Bartroli**, Universitat de Barcelona. **Núria Prat Bau**, Universitat de Barcelona. **Clara Riera Sans**, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet. **Mercè Riquelme Olivares**, Institut Català d'Oncologia. **José Daniel Rueda Estrada**, Universidad de Valladolid. **Maria del Roser Talamantes Segarra**, Ajuntament de La Vall d'Uixó i Universitat de València.

Disseny i maquetació: Carme Guri Feliu

Correcció i traducció: Miquel Saumell Santaeugènia

Traducció i correcció anglès: Nicholas G. Charles Colomina

Impremta: Sprint Copy

Dipòsit legal: B-19535/1968

ISSN: 0212-7210

ISSNe: 2339-6385

Edita: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya

Portaferrissa 18, 1r 1a - 08002 Barcelona

Tel. 93 318 55 93 - Fax 93 412 24 08

Adreça electrònica: rts@tscat.cat - **Web:** www.revistarts.com

Junta de Govern del Col·legi

Degana: Conchita Peña Gallardo

Vicedegana 1a: Marga Garcia Canela

Secretari: Juan Manuel Rivera Puerto

Vicesecretària: Lucia Guerrero Ruiz

Tresorera: Mercè Civit Illa

Vicedegana 2a: Núria Trepal Secanell

Vicedegana 3a: Jaume Fort Cònsul

Vicedegana 4a: Emma Pérez Pla

Vicedegana 5a: Gemma Solanas Bacardit

Vicedegana 6a: Caterina Cortés Sabaté

Vocals: David Rodríguez Abellán, Montse Pérez Escobar, Juan Roman Roldan, Arantza Rodríguez Juano

L'equip de redacció no s'identifica necessàriament amb el contingut dels articles publicats.

Sumari

Editorial _____	5
Editorial convidat _____	7
A fons	
La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d'atenció social <i>Alba Pirla Santamaria, Ramon Julià Traveria</i> <i>i Xavier Miranda Ruche</i> _____	11
Cura, vida independent i diversitat funcional: Anàlisi teòric i vinculacions pràctiques <i>Jesús Muyor Rodriguez i M. Ángeles Minguela Recover</i> _____	27
L'Estat com a garant de drets i reproductor de desigualtats. Reflexions sobre el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a Adults Grans (Argentina, 2005) <i>Viviana Verbauwede</i> _____	45
Situacions problemàtiques i intervenció professional: Elements per a la crítica al pensament quotidià <i>Manuel W. Mallardi Álvarez</i> _____	65
Compartint la pràctica professional	
Una experiència d'Investigació Acció Participativa en treball social: potenciar el treball col·laboratiu entre agents en l'àmbit de la inclusió a Guipúscoa <i>Cinta Guinot Viciano, Ane Ferran Zubillaga</i> <i>i Asun Berasategui Otegui</i> _____	87
Percepció i actituds vers el gènere i la violència de gènere en l'alumnat universitari mexicà de treball social <i>Luis Manuel Rodríguez Otero i María Zúñiga Coronado</i> _____	101
Aplicació de les metodologies del Treball Social en l'àmbit de l'educació. El Programa UniverDI: una formació universitària per a joves amb discapacitat intel·lectual <i>Javier Cortés Moreno i Eva María Sotomayor Morales</i> _____	121
Ressenyes	
El model de prestació dels serveis socials de Catalunya basat en la persona des de la perspectiva local. El sistema organitzatiu i competencial de la postcrisi _____	139
Trabajo Social Psiquiátrico. Reivindicación ética de la dimensión social en salud mental _____	141
Normes per a la publicació d'articles a l'RTS _____	145
Compromís ètic de l'RTS _____	153

Editorial

Quan imaginem l'RTS dels propers anys, pensem en una revista actual, oberta, amb capacitat d'adaptar-se a les noves maneres de pensar i fer Treball Social. Amb aquesta mirada de futur, ja en el número anterior, vam iniciar una transformació important, que es va fer evident, entre altres aspectes, en el canvi d'imatge externa, en l'adopció d'un procés obert en la recepció d'articles i en la incorporació del sistema de revisió per parells dels treballs presentats. Amb aquest número, i amb el suport de la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, donem un pas més i inaugurarem el web de l'RTS: www.revistarts.com

Amb el nou web avancem en l'assoliment d'algunes de les fites clau de l'RTS: millorar en accessibilitat, en proximitat i en transparència. Ara serà més àgil accedir als continguts publicats, descarregar i compartir articles, també se'n podrà fer una lectura més amable des de qualsevol dispositiu i des de qualsevol lloc.

D'altra banda, s'ha incorporat a la plataforma la presentació d'articles, així com el seguiment del procés de valoració. S'ha pensat en un sistema que també permeti la indexació en les principals bases de dades bibliogràfiques, la qual cosa significa un pas més en l'assoliment dels requeriments de les publicacions científiques en l'àmbit de les ciències socials. Entenem el web com un element viu i dinàmic que ens permetrà incorporar millores de manera progressiva.

El web de l'RTS també facilitarà la comunicació i la visibilitat en les xarxes socials. Evidentment, no estem parlant de publicitat –que per si mateixa no té cap sentit en el projecte de l'RTS–, sinó que la presència en línia ens ofereix la possibilitat d'arribar a més lectors i lectores difonent i compartint el coneixement generat des de la disciplina del Treball Social.

Aquesta aposta per una presència més gran, i millor, en l'àmbit digital no va en detriment de la publicació en paper de la revista, som conscients del valor que aporta per a moltes persones la lectura en aquest format. De la mateixa manera, tampoc voldríem que l'automatització de determinats processos sigui interpretada com una barrera per continuar mantenint un contacte individual i directe amb qualsevol persona que es vulgui adreçar a nosaltres.

Sabem que aquest web serà la targeta de presentació de la nostra revista, la imatge de l'RTS, però, per sobre d'això, per nosaltres és especialment important que www.revistarts.com esdevingui una porta oberta per rebre i compartir treballs i reflexions que ens ajudin a créixer de manera col·lectiva. La porta a un espai acollidor que contribueixi a fer xarxa juntament amb tots els integrants de la comunitat professional. Per aconseguir-ho, necessitem la vostra complicitat, per això us animem una vegada més a presentar recerques i experiències, a fer difusió de l'RTS i del nou web a les xarxes socials i a fer-nos arribar els vostres comentaris i propostes per continuar millorant.

Editorial

When we imagine the RTS over the coming years we think of a contemporary, open journal that has an ability to adapt to new ways of thinking and of delivering social work. With this forward-thinking approach, in the previous issue we already embarked on a major transformation. Among other aspects, it became evident in the change of external image, in the adoption of an open process for the receipt of articles and in the incorporation of a peer-review system for the articles submitted. With this issue, and thanks to the backing of the Board of Governors of the Official Association for Social Work in Catalonia, we are going a step further and launching the RTS website: www.revistarts.com.

With this new website we are taking a leap forward in achieving some of the key challenges facing the RTS: improving accessibility, proximity and transparency. Henceforth, it will be much quicker to access the content published, to download and share articles, and it will be much more comfortable to read it using any device and from anywhere.

Moreover, we have incorporated into the platform the submission of articles as well as the ability to follow-up on the assessment process. A system has been conceived that will also make it possible to make indexes in the main bibliographical databases, which constitutes another step in meeting the requirements of scientific publications in the sphere of social sciences. We view the website as a dynamic, living element that will allow us to incorporate gradual enhancements.

The RTS website also encourages communication and visibility on social media. Indeed, this does not refer to publicity –which of itself makes no sense as part of the RTS project– but rather the fact that our online presence enables us to reach many more readers, disseminating and sharing the knowledge generated within the social work sphere.

This commitment to broader, better presence in the digital realm is not to the detriment of the physical publication of the journal on paper. We are aware of the value that this format holds for many readers. In a similar vein, we would also not like to think that the automation of certain processes would be construed as a hurdle to the maintaining of individual, direct contact with any individual who wishes to address us.

We know that this website will be the business card of our journal, the RTS image; however, beyond that, it is of particular importance for us that www.revistarts.com becomes an open gateway for receiving and sharing articles and reflections that will enable us to grow together. It should be the gateway to a welcoming forum that promotes networking in conjunction with all the stakeholders from the professional community. To achieve this, we need your help and, as a result, we would once again encourage you to submit research and experiences, to disseminate the RTS and the new website on social media and to send us your comments and proposals to allow us to improve on a continual basis.

Editorial convidat

Laura Ponce de León Romero

Membre del Consell Assessor Editorial de l'RTS.

Universitat Nacional d'Educació a Distància

Al llarg de la història, el concepte de treball social ha anat evolucionant fins a convertir-se en una professió, a través dels coneixements adquirits a la universitat que n'avalen la pràctica, vinculada al desenvolupament d'una metodologia d'intervenció i a un codi deontològic que en regula l'activitat professional.

Aquesta evolució ha tingut lloc a l'uníson amb els canvis que s'han produït en totes les estructures econòmiques, polítiques, socials, educacionals i fins i tot docents del país els últims quaranta anys, que han afectat positivament el benestar dels ciutadans espanyols.

En aquesta profunda transformació caldria destacar la retroalimentació que s'ha donat entre la intervenció i la docència, on el grau de complexitat de la primera ha exigint l'especialització de la segona, i viceversa; i que va començar a manifestar-se a la dècada dels anys vuitanta amb el reconeixement dels estudis universitaris de la Diplomatura de Treball Social i la creació i consolidació del Sistema Públic de Serveis Socials, el referent del qual han estat els treballadors i les treballadores socials. Posteriorment, a la primera dècada d'aquest segle, també es va fer amb el reconeixement de l'anhelat Grau de Treball Social i l'aprovació de la Llei per a la promoció de l'autonomia personal i l'atenció a la dependència, que universalitza en part els Serveis Socials, aconseguint dur a terme alguns dels objectius planificats per les organitzacions socials i educatives.

Un altre dels elements definidors que ha marcat aquesta evolució ha estat la investigació, que fins fa poc temps s'havia orientat a l'anàlisi de la intervenció social. El seu objectiu era eminentment pràctic, obviant-ne la finalitat teòrica. El treballador i la treballadora social han tingut una formació i una actitud investigadora bàsiques que els ha permès elaborar diagnòstics i projectes d'intervenció.

Aquest ha estat el plantejament de la majoria dels treballadors i les treballadores socials durant els últims anys als seus àmbits de treball, on s'ha donat preferència als objectius de la intervenció i no als de la investigació, deixant per als sociòlegs i altres professions l'estudi més teòric. Per això la professió ha estat sotmesa a fortes crítiques per part d'altres professions, que n'han qüestionat la capacitat investigadora.

Amb la incorporació dels Graus de Treball Social a l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES), la docència va afegir entre les seves competències d'aprenentatge la investigació per a l'acció, i també per a la implementació teòrica, cosa que va originar la necessitat d'adquirir noves capacitats, que a llarg termini permetran un desenvolupament intel·lectual millor a través dels projectes de final de grau i de final de màster, i de les

tesis doctorals, i facilitarà l'increment del nombre de publicacions en Treball Social en forma d'articles científics, manuals i llibres.

Les revistes científiques són una eina important per potenciar aquesta retroalimentació i el desenvolupament de la professió, oferint a les noves generacions de professionals la possibilitat de continuar implementant el contingut teòric en Treball Social, la qual cosa permetrà alhora l'especialització de l'acció i viceversa.

Els col·legis professionals, com les universitats, conscients d'aquest canvi, han començat a actualitzar les seves revistes, tenint en compte els estàndards de qualitat que s'exigeixen a les revistes científiques a Europa. A Espanya, totes les disciplines tenen revistes indexades en repositoris de primer nivell (Journal Citation Report JCR), però al nostre país, el Treball Social no té aquestes publicacions, que legitimen intel·lectualment i teòricament la professió. Aquesta dada ens hauria de fer reflexionar sobre el nostre desavantatge respecte d'altres carreres, enfocades també a la intervenció, com la medicina o l'educació.

Les revistes científiques d'altres professions no són una parcel·la exclusiva de les universitats, hi publiquen professionals, docents i investigadors, que comparteixen les seves experiències, innovacions i saviesa amb la comunitat científica internacional. A dia d'avui les revistes són el punt de trobada bàsic per a la professió i per a la societat en general, perquè el seu poder de difusió s'ha multiplicat exponencialment a través de l'ús de les noves tecnologies. Qualsevol personal a qualsevol part del món pot accedir a una informació immediata sobre una temàtica concreta. La informació s'ha globalitzat, però de vegades les revistes de treball social que hi ha al nostre país continuen sent localistes, i perden l'oportunitat de difondre l'immens cabal de coneixement que genera la professió.

En la disciplina del Treball Social ens hem acostumat que altres teoritzin per nosaltres, però potser és el moment que professionals, investigadors i docents de la professió uneixin les seves fortaleses per publicar en revistes científiques, la qual cosa es traduirà en prestigi i legitimació dins del conjunt de les professions que interactuen dins de les ciències socials.

Per tot això, és una satisfacció que la Revista de Treball Social (RTS), la més antiga d'Espanya en l'àrea de Treball Social i tot un referent professional, hagi decidit emprendre una nova etapa modernitzadora, intentant aconseguir a mitjà termini els estàndards que per la comunitat científica a les seves publicacions cosa que li permetrà conquerir una vegada més el futur, com ho ha fet al llarg de la seva història, i redundar finalment en la legitimació de la professió del Treball Social.

A fons

La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en
els serveis bàsics d'atenció social

**Alba Pirla Santamaria, Ramon Julià Traveria
i Xavier Miranda Ruche**

Cura, vida independent i diversitat funcional: Anàlisi teòric
i vinculacions pràctiques

Jesús Muyor Rodríguez i M. Ángeles Minguela Recover

L'Estat com a garant de drets i reproductor de desigualtats.
Reflexions sobre el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a
Adults Grans (Argentina, 2005)

Viviana Verbauwede

Situacions problemàtiques i intervenció professional:
Elements per a la crítica al pensament quotidià

Manuel W. Mallardi Álvarez

La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d'atenció social

Social intervention with families in a situation of chronicity in basic social care services

Alba Pirla Santamaria¹

ORCID: 0000-0003-2028-2378

Ramon Julià Traveria²

ORCID: 0000-0002-6984-0337

Xavier Miranda Ruche³

ORCID: 0000-0002-2224-0393

Recepció: 23/05/19. Revisió: 12/07/19. Acceptació: 22/07/19

Per citar: Pirla Santamaria, A., Julià Traveria, R., i Miranda Ruche, X. (2019). La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d'atenció social. *Revista de Treball Social*, 216, 11-26. DOI: 10.32061/RTS2019.216.01

Resum

Les famílies en situació de cronicitat i dependència dels serveis socials són un dels perfils que molt sovint tractem els i les professionals dels equips de serveis bàsics d'atenció social. El risc de dependència d'aquestes famílies sovint ve donat, d'una banda, per la seva progressiva delegació de funcions bàsiques en estructures institucionals i professionals, i de l'altra, pel desconeixement o la dificultat per part de les professionals de trobar els models i mètodes més adequats per a la intervenció. Juntament amb aquests aspectes, s'hi afegixen factors contextuais associats amb la precarietat econòmica i la desigualtat, que desencadenen processos d'exclusió social i, alhora, de cronicitat. Aquest article presenta els elements més rellevants establerts en la recerca "La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d'atenció social (SBAS)", que s'emmarca en la 8a edició del Premi Dolors Arteman, atorgat pel Col·legi

1 Diplomada en Treball Social. Cap de la Unitat Tècnica de Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social de l'Ajuntament de Lleida i professora associada al Grau de Treball Social de la Universitat de Lleida (UdL). apirla@paeria.cat

2 Diplomat en Treball Social, llicenciat i doctor en Sociologia. Coordinador del Grau de Treball Social de la Universitat de Lleida (UdL). rmjulia@geosoc.udl.cat

3 Diplomat en Treball Social i doctor en Educació, Societat i Qualitat de Vida. Docent en el Grau de Treball Social de la Universitat de Lleida (UdL). vmiranda@geosoc.udl.cat

Oficial de Treball Social de Catalunya a l'equip de professionals de treball social de l'Ajuntament de Lleida i la Universitat de Lleida.

Paraules clau: Cronicitat, dependència, intervenció social, apoderament.

Abstract

Families in situations of chronicity and dependency on social services constitute just one of the profiles professionals forming basic social care services deal with. The risk of dependence on the part of these families often stems from two aspects: firstly, the gradual delegation of basic functions onto institutional and professional structures; and, secondly, lack of knowledge or difficulties for professionals when it comes to determining the most suitable models and methods for intervention. In addition to these aspects there are contextual factors relating to financial vulnerability and inequality which trigger processes involving social exclusion and, furthermore, chronicity. This article sets out the foremost elements established in the research project "Social intervention with families in situations of chronicity in basic social care services", which was conducted on the context of the 8th edition of the Dolors Arteman Prize awarded by the Official Association of Social Work of Catalonia to the social workers team of Lleida City Council and the University of Lleida.

Keywords: Chronicity, dependence, social intervention, empowerment.

1. Contextualització

La motivació per dur a terme la investigació “La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d’atenció social”, va sorgir de les mateixes professionals dels serveis bàsics d’atenció social (SBAS) de la ciutat de Lleida. Aquestes constataren el deteriorament de situacions familiars en les quals estaven intervenint de forma permanent en el temps, sense que la situació evolucionés favorablement cap a la seva autonomia, generant, a més de dependència, malestar en les mateixes professionals.

Partint d’aquesta situació inicial, ens vàrem plantejar realitzar una recerca des de la investigació-acció participativa, per conèixer els aspectes clau que ens ajudessin a reflexionar i comprendre el fenomen amb més profunditat. Els elements a conèixer es focalitzaven en aspectes com el perfil de les famílies cròniques en els SBAS, el tipus d’intervenció practicaada al llarg del temps per part de les treballadores socials, i la percepció de les mateixes famílies sobre la seva situació de dependència. L’objectiu d’aquest coneixement seria proposar noves estratègies d’intervenció que permetessin obtenir uns resultats més positius.

Segons Ginesta, Civit, Rivera i Rodríguez (2017) les persones o famílies definides com a cròniques requereixen una intervenció de molt llarga durada pel fet de tractar-se de situacions d’alta complexitat. Sovint són persones i famílies en situació d’exclusió social, que presenten diferents tipus de dificultats o necessitats i que, segons les autores, es poden definir en:

- Manca d’autonomia (relacionades amb la dependència funcional o social, amb la salut –malalties físiques o mentals i addiccions–).
- Dificultats de l’àmbit relacional (relacionals o d’integració social, amb una insuficient, inadequada o inexistent xarxa de suport social).
- Necessitats materials i instrumentals (de subsistència).

La combinació de diferents necessitats pot produir situacions complexes amb tendència a la cronicació si no obtenen una resposta o un tractament adient. Com refereix Rodríguez (2003), la cronicitat és una de les característiques d’aquestes famílies multiproblemàtiques i de la relació que s’estableix entre elles i els serveis. No obstant això, Rodrigo, Máiquez i Martín (2011) assenyalen que anomenar o etiquetar aquestes famílies com a multiproblemàtiques, multiassistides, desestructurades o disfuncionals de manera sistemàtica, predisposa negativament les seves possibilitats de recuperació. Al mateix temps, s’afavoreix un traspàs de responsabilitats parentals i familiars cap a les professionals, com a producte de la multiassistència sostinguda en el temps i la invasió progressiva en totes les àrees de la vida familiar.

Cal tenir present que el factor temps esdevé un element que juga en contra. Segons Escudero (2013), aquest és un exponent que multiplica

negativament el resultat final, ja que el temps cronicat d'una situació de desequilibri l'agreuja. De manera inversa, menys temps en aquest estat s'associa a més resiliència i més garanties d'equilibri. El mateix autor fa referència a dues estructures que afecten la cronicitat. D'una banda, aquella formada per condicionants biopsicosocials que impedeixen que la família avanci, resolgui o superi la seva situació; i d'altra banda, l'estructura de recursos biopsicosocials que es poden activar dins l'àmbit familiar per afavorir el canvi.

També és imprescindible tenir en compte aspectes que tenen a veure amb la cronicitat, més enllà dels factors intrafamiliars, i que condicionen en gran manera la cronicitat de les famílies vulnerables. Ens referim a la precarietat econòmica continuada, que pot desencadenar processos d'exclusió social i de dependència dels SBAS. El context de crisi dels darrers 10 anys ha comportat situacions de cronificació de famílies que s'han vist abocades a la precarització de la seva situació laboral, fet que ha derivat en problemes econòmics i residencials, entre d'altres. Aquestes no eren famílies tradicionalment multiproblemàtiques, ni existien indicadors de risc o aspectes transgeneracionals previs que fessin previsible la seva relació inicial i posterior dependència dels serveis socials.

En relació amb aquestes "noves famílies" vinculades als SBAS, la pobresa econòmica les ha abocat a una situació de complexitat social i de deteriorament progressiu de les seves capacitats i potencialitats latents, portant-les al desenvolupament de problemàtiques sobrevingudes que empitjoren i fan que el cercle de cronicitat s'iniciï i es consolidi.

Les dificultats per abordar aquests casos genera efectes nocius en les professionals dels SBAS, com el *burn out* (Lázaro, 2004), la *fatiga per compassió* (Campos, Cardona i Cuartero, 2017) o l'*angoixa de l'espera* (Coletti i Linares, 1997), que esdevenen alertes que cal tenir en compte en el treball que es fa amb aquesta tipologia de famílies. Aquests sentiments que afecten les professionals van lligats a estratègies fallides que no produeixen efectes positius en les famílies ni en elles mateixes, fet que s'uneix a la impotència per part de tots en poder obtenir respostes del context per combatre la situació de precarietat sostinguda en el temps.

Si canviem de perspectiva i posem l'èmfasi en les fortaleces, la intervenció sobre elles pot equilibrar certs elements que generen complexitat en les intervencions, com ara l'asimetria en les relacions de poder. Cal tenir en compte que la falta de poder és inherent a la raó per la qual les famílies en situació de cronicitat cerquen ajuda. Si l'enfocament es fa només en els dèficits, se'n reforça la vulnerabilitat i es posa en relleu la relació desigual. En canvi, segons Paz, Rodríguez i Mercado (2014), si les pràctiques professionals es duen a terme des de la potenciació de les fortaleces, sense oblidar els problemes reals, es podrà projectar una visió diferent de l'altre. Així, aplicat al treball social, l'apoderament seria un procés de mutualitat i col·laboració mitjançant el qual les famílies i els seus membres, de forma individual, i amb la treballadora social, assoleixen la presa de consciència i l'augment del poder propi, al llarg d'un procés en el qual es formulen uns objectius i es desenvolupa una feina per arribar a complir-los.

En aquest sentit, Richmond (2005) afirmava que es pot paraitzar les persones si se les tracta com a éssers a ensinistrar i la professional se situa com a benefactora. L'actitud compassiva és un gran obstacle en el desenvolupament, ja que, en definitiva, la percepció positiva augmenta si s'aconsegueix el benestar a partir d'elements ja presents que es puguin desenvolupar, més que si són els altres els que aporten el bé.

Situats en aquest difícil entramat, ens recolzem en Brugué (2016) per indicar que la lluita contra la pobresa reclama noves respostes, i la innovació esdevé una necessitat. Les idees i les eines que fins ara hem utilitzat per combatre la pobresa, manifesta aquest autor, es mostren insuficients quan han d'enfrontar-se a la complexitat d'aquest nou fenomen. També, diu, han fracassat les eines utilitzades amb les famílies en situació de cronicitat i dependència tradicionals. Necessitem, doncs, generar idees i eines renovades. D'aquesta manera qualsevol procés d'innovació ha d'iniciar-se assumint el problema i reconeixent la incapacitat per solucionar-lo tal com l'hem abordat fins ara. Aquest és un canvi radical de plantejament, tant per les professionals com per les institucions.

2. Metodologia

Per tal de desenvolupar aquesta recerca hem apostat per una metodologia mixta, amb una perspectiva basada en la investigació-acció participativa, ja que creiem, com apunten López de Ceballos (1998), Marchioni (1999) o Barbero i Cortés (2005), que en l'àmbit social es requereix un abordatge col·lectiu on tots els protagonistes implicats en la investigació siguin subjectes actius.

Les tècniques utilitzades han estat quantitatives (anàlisi estadística) i qualitatives (col·loquis familiars, autoavaluacions i discussions de grup amb professionals). Pel que fa a la vessant quantitativa, s'ha realitzat mitjançant l'accés a la base de dades que l'Ajuntament de Lleida disposa per emmagatzemar la informació que es gestiona des dels SBAS. Aquestes dades han estat tractades estadísticament mitjançant el programa Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). En relació amb la vessant qualitativa, més endavant es descriuen amb més profunditat dues de les tècniques emprades. Pel que fa a la tercera, les discussions de grup, se n'han dut a terme un total de sis entre octubre del 2017 i maig del 2018. Aquestes discussions s'han emprat per abordar, amb les professionals dels SBAS, les temàtiques que anaven emergint en les diverses etapes de l'estudi.⁴

⁴ Per al tractament estadístic, s'ha realitzat un procés d'anonimització de la informació de caràcter personal integrada en la base de dades. En relació amb la participació en els col·loquis familiars, s'ha seguit el procediment de consentiment informat amb els participants. D'altra banda, l'equip de recerca ha dut a terme aquest estudi fent seva la indicació establerta en el codi deontològic del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, pel que fa a la necessitat de vetllar perquè els objectius i resultats de les investigacions que es duïguin a terme puguin tenir un impacte positiu sobre les persones estudiades.

El factor temps en la tria de la mostra

Les famílies considerades en situació de cronicitat han estat seleccionades a partir del factor temps. Aquesta decisió és fruit del consens de l'equip de la recerca, a partir de criteris fonamentats per Escudero (2013). Es va considerar que el contacte de forma periòdica al llarg de 10 anys o més, era un termini temporal adequat per considerar una situació de cronicitat severa i dependència dels SBAS. Tot i això, també es podien tenir en compte altres situacions temporals en períodes més curts, que presentessin una tendència a la cronicitat severa.

Atenint-nos a aquesta premissa, hem fet la nostra anàlisi partint de tres situacions diferenciades. D'una banda hem treballat amb un total de 403 expedients que han estat atesos de forma ininterrompuda durant els 10 anys anteriors a l'inici d'aquesta recerca. Es tracta de persones que han estat beneficiàries d'algun tipus d'intervenció per part dels serveis socials en aquest temps. A aquest primer grup l'hem anomenat "alta cronicitat".

D'altra banda, hem tingut en compte un total de 453 expedients que integren aquelles persones amb una intervenció d'entre 6 i 9 anys, del global dels 10 anys anteriors. Aquest grup se l'ha anomenat "cronicitat moderada". El darrer grup, integrat per 111 expedients, incorpora persones beneficiàries ateses entre 2 i 5 anys dels darrers 10 anys. A aquest l'hem anomenat "atenció esporàdica en els darrers 10 anys". En el seu conjunt, s'han incorporat un total de 967 casos.

L'assumpció d'una perspectiva comparada es va fer amb l'objectiu d'obtenir una visió més àmplia del fenomen, que ens pogués informar amb més concreció del procés evolutiu que caracteritza les persones i famílies que s'inclinen cap a una situació de cronicitat en els serveis socials.

Autoavaluacions de les professionals

Una de les qüestions que ens interessava de forma especial per desenvolupar els objectius establerts en la investigació-acció participativa, era l'autoreflexió de les professionals en relació amb la seva tasca al llarg del temps, tot coneixent el discurs que acompanyava les seves valoracions. Aquest aspecte es va poder dur a terme mitjançant l'ús de l'autoavaluació. Es tracta d'una eina que ens ajuda a pensar sobre la nostra tasca, ja que ens permet prendre perspectiva, i al mateix temps, evidenciar la narració que acompanya la reflexió i l'anàlisi, i mitjançant la qual es justifica i es dona sentit a la manera com s'ha intervingut. Esdevé un autoexamen per poder aprendre, ja que permet parar, pensar i potenciar els elements o les bones pràctiques positives i enfortir el que ha funcionat. En relació amb la cronicitat, aquesta tècnica ens aporta indicadors per poder identificar la nostra responsabilitat en els processos de dependència o autonomia de les famílies.

L'autoavaluació elaborada ha incorporat elements i indicadors que, més enllà d'establir relacions amb models, teories i metodologia pròpia del treball social i de les qüestions ètiques associades amb la intervenció, també pretén posar el focus en un seguit d'aspectes, com són: la implicació en el cas i la família; les expectatives envers les persones usuàries;

la perspectiva de drets; la promoció de l'autonomia i la participació; i la perspectiva de gènere, entre d'altres.

Les autoavaluacions, segons Julià i Pirla (2017), s'han de realitzar sota els principis d'honestedat, d'ètica, visió crítica, holística i objectiva, basada en raonaments teòrics i metodològics del treball social. Tot i que part de les informacions plantejades es podrien obtenir a partir de la base de dades existent, el que es pretén és que les professionals revisin, rellegeixin i reflexionin sobre les dades que elles mateixes van obtenint, per prendre consciència del treball que fa anys que fan amb normalitat, moltes vegades sense una perspectiva crítica. En total, es van realitzar 71 autoavaluacions, portades a terme per treballadores socials de les diferents zones dels SBAS de la ciutat de Lleida.⁵

Col·loquis familiars / diàlegs apreciatius

Hem incorporat la tècnica dels *col·loquis familiars* plantejats per Marchioni (1987) per conèixer la visió que les famílies tenen sobre la seva realitat des d'una perspectiva més realista i sense prejudicis. Segons Marchioni, "el treballador social es dirigeix a les persones perquè elles mateixes indiquin problemes i solucions, dificultats i possibilitats, perquè el canvi surti del que elles mateixes veuen, comprenen i volen modificar" (Marchioni, 1987, p. 92).

Marchioni ens recorda que els col·loquis familiars ens preparen per a la intervenció, per a l'acció del canvi. Afegim a aquesta tècnica altres elements que la complementen i que provenen de la *indagació apreciativa* (Subirana i Cooperrider, 2013) i els *diàlegs apreciatius* (Barranco, 2011). La indagació apreciativa canvia una visió tradicional d'investigació basada en la identificació de deficiències, i n'indica una altra d'oposada, basada en l'ecologia de les fortesales. Per començar, la seva denominació ens anticipa dos elements de la seva essència: indagar la recerca de les fortesales i apreciar el que és rellevant i significatiu. Aquesta tècnica fa emergir a la superfície els recursos de les persones a partir del reconeixement dels factors d'èxit existents. Al mateix temps, es promou que elles mateixes indiquin problemes i solucions, dificultats i possibilitats, perquè el canvi surti del que veuen, comprenen i volen modificar.

Pel que fa als diàlegs apreciatius, ens sumem a la següent proposta indicada per Barranco (2011, p. 63), en la qual aquests:

[...] ens brinden a les treballadores i treballadors socials les estratègies per saber com promoure les bones pràctiques de qualitat, comptar amb eines positives per a realitzar les accions d'acompanyar i promoure la participació de cada participant, en els moments individuals i col·lectius, impulsant els processos dialògics apreciatius potenciadors de visions i accions compartides i pràctiques reeixides en els grups, organitzacions i comunitat.

5 Les autoavaluacions i els col·loquis familiars s'han realitzat en relació amb famílies considerades d'alta cronicitat, és a dir amb una atenció continuada des dels SBAS en un període de 10 anys o més.

Un altre element sobre el qual basem aquesta tècnica qualitativa el recollim de Campanini (2016), que planteja la necessitat de donar poder a les famílies en la resolució dels seus problemes mitjançant l'ús de la graella d'avaluació dialògica. Aquesta tècnica és una eina que permet la participació directa de la família, tant en la fase de recopilació de la informació, com en la definició de les àrees sobre les quals s'orienten els objectius del projecte.

Al llarg de la recerca, s'han realitzat 31 col·loquis / diàlegs apreciatius. S'han dut a terme als domicilis de les persones, i han incorporat tots els membres significatius del nucli familiar. L'objectiu ha estat obtenir una informació transgeneracional, de gènere, cultural, cognitiva i emocional en relació amb la seva situació familiar i personal al llarg del temps. Es va considerar molt significatiu poder crear i aportar aquest nou marc de treball conjunt amb la família i definir el futur de la intervenció a partir d'aquesta trobada en forma de col·loqui. Per aquest motiu, la responsabilitat d'emprar aquesta tècnica va recaure en les mateixes professionals dels SBAS referents de les famílies.

3. Anàlisi del perfil de les famílies i variables significatives

Mitjançant l'anàlisi de clúster del conjunt de dades vinculades als 967 expedients treballats, obtenim tres perfils diferents en situació de cronicitat:

- Dones d'edat avançada, amb malalties orgàniques, pensionistes, que viuen soles, que són autòctones i que han estat ateses una mitjana de 8 anys, i que hem anomenat "ancianes resistents".
- Homes que viuen sols, que són autòctons, amb una mitjana d'edat de 56,8 anys, que estan a l'atur o cobren la renda garantida de ciutadania (RGC), i han estat atesos una mitjana de 8,9 anys, anomenats "homes dependents".
- Dones amb una mitjana d'edat de 46 anys, autòctones, a l'atur, que no cobren cap prestació, que tenen una família nuclear i han estat ateses una mitjana de 8,4 anys, que hem anomenat "mares coratge".

Si ens focalitzem en els clústers de l'alta cronicitat, apareixen dos perfils, un dels quals es repeteix en l'anàlisi general, i l'altre, incorpora el factor d'ètnia gitana d'un barri concret de la ciutat:

- Dones d'edat avançada, amb malalties orgàniques, pensionistes, que viuen soles, que són autòctones i que es troben residint, en un nombre significatiu, al Barri Antic Oest. A aquest grup l'hem anomenat "ancianes resistents".
- Dones de mitjana edat (50,5 anys) aturades, membres d'una família nuclear, que no tenen malalties, que actualment són perceptores de la RGC i que en un gran nombre són d'ètnia

gitana i residents al barri de la Mariola-Blocs. Aquest perfil l'hem anomenat "mares coratge gitanes".

Les variables estadísticament significatives pel que fa al tipus de cronicitat són: el barri; el tipus de família (la convivència en parella en la cronicitat moderada i, sobretot, la situació de la dona monoparental en l'alta cronicitat); i el nombre de membres de la família (a l'alta cronicitat trobem més membres que a les altres situacions). També és significativa la presència de menors al nucli familiar (observem que l'alta cronicitat va unida a l'existència de més menors a càrrec).

L'origen o grup etnoterritorial també té a veure amb la cronicitat. Especialment en el cas de les famílies gitanes, en l'alta cronicitat, i en el cas de famílies llatinoamericanes, en la cronicitat moderada. El nivell d'estudis també és significatiu en relació amb la cronicitat. En l'alta cronicitat ho és l'analfabetisme.

La situació laboral també és significativa. Destaca el fet de ser pensionista en la cronicitat moderada i el treball assalariat en l'atenció esporàdica. En l'alta cronicitat resulta rellevant la situació d'atur. La malaltia també té a veure amb el tipus de cronicitat, destacant sobretot la malaltia mental a l'alta cronicitat. La percepció de la RGC també és una variable significativa en l'alta cronicitat.

En aquest sentit, es pot assenyalar que la coexistència, en les famílies d'alta cronicitat, de situacions de pobresa econòmica, càrregues familiars, problemes de salut, baix nivell formatiu, situacions d'atur de llarga durada o amb relacions de dependència respecte de prestacions com la RGC, demana de manera urgent una atenció prioritària i diferenciada des dels SBAS.

4. Anàlisi d'elements relacionats amb la intervenció professional i la cronicitat

Si tenim en compte les problemàtiques associades a l'alta cronicitat, podem afirmar que aquestes augmenten de forma gradual. L'alta cronicitat ha fet desaparar en els darrers anys els recursos emprats en la intervenció, sobretot els recursos materials en espècies. La resposta a aquesta tipologia s'afronta a partir de més intervencions, més visites a domicili, i sobretot amb la provisió de més recursos en espècies i econòmics.

Paral·lelament, s'ha d'apuntar que el nombre de professionals referents que han tingut les famílies augmenta de forma molt significativa en l'alta cronicitat, situant-se en 6,6 de mitjana. Aquest és un element que resulta distorsionador en la relació d'ajuda i el vincle, donats els canvis constants que representa aquesta rotació.

Les visites a domicili se situen en una mitjana de 5 (en la moderada és de 3,4), essent un nombre molt baix si ho comparem amb l'ús d'altres tècniques. Així, les intervencions realitzades (principalment entrevistes al despatx) es troben en una mitjana de 120 en l'alta cronicitat (xifra que representa 10 intervencions l'any).

Pel que fa a les fortaleces de les famílies i de les persones en situació d'alta cronicitat, aquestes s'han vist infravalorades, en tant que no s'han posat en joc –en la majoria de casos– intervencions adreçades a potenciar-les. En canvi, les debilitats han estat en el punt de mira prioritari, fet que ha afavorit la baixa autoestima i ha dificultat la potenciació dels recursos biopsicosocials activables per tirar endavant.

Les famílies acaben dipositant el locus de control en factors externs que no els permeten progressar de forma autònoma. Aquest fet comporta la manca de responsabilitat sobre les seves vides i la seva autonomia. L'afectació arriba també a les mateixes professionals, que han de fer intervencions múltiples sostingudes en el temps que de vegades es traspassen a les noves generacions que s'incorporen als SBAS, perquè aquestes les continuïn.

En aquesta lògica, les famílies dipositen la culpa de la seva situació en aspectes com la dificultat per aconseguir o conservar la feina, en la seva salut, o el context de crisi, fet que no els ajuda a superar la seva situació. Així, dipositen en el sistema, en les professionals, o en l'administració pública, les seves expectatives de "salvació". Així mateix, la tendència de les professionals també és la mateixa: culpem el sistema, l'organització o les famílies de la seva dependència.

Un altre element a considerar és el fet que les intervencions professionals dutes a terme han obtingut resultats negatius en termes d'autonomia. Es fa evident que les estratègies seguides no han estat útils per millorar aquest element en les famílies i persones ateses. No obstant això, es poden rescatar aspectes positius, en la mesura que el vincle ha proporcionat seguretat per tirar endavant, tot i que per si mateix i amb els recursos proveïts, no ha afavorit altres millores o canvis substancials

Si l'autonomia és l'objectiu del treball social, els recursos que ofereixen els SBAS no ho aconsegueixen. S'observa un fracàs dels serveis socials en aquest sentit, i en general dels sistemes de benestar, fet que té efectes negatius sobre les professionals del treball social i sobre les famílies. Una altra idea a la qual arribem és que el sistema organitzatiu i la mateixa institució han afavorit la implementació de models d'intervenció basats en el *prestacionisme*. La forta burocratització dels serveis socials fa que es destaquï el paternalisme de les professionals com a conseqüència de la lògica administrativa en què es veuen immerses.

Es corre el risc que la professió s'estigui decantant majoritàriament per la identificació del treball social amb la gestió "eficaç i eficient" dels recursos socials. Tot i això, cal no oblidar que la gestió de recursos està vinculada als drets socials i a la seva distribució equitativa, funció fonamental en un Estat social i de dret, en el qual hi haurà persones que, per la seva situació, poden necessitar aquests suports tota la seva vida. En aquests casos, cal entendre que el sistema no és generador de dependència sinó que esdevé un valor en tant que l'acompanyament que es pugui realitzar des dels serveis socials serà un element clau i positiu per poder ajudar les persones a sostenir-se i resistir al llarg de la vida. És a dir, ser acompanyat pels professionals, a través de la cura, de la protecció i de la seguretat, els ajudarà a tenir una qualitat de vida millor.

És necessari trobar un equilibri entre la intervenció professional apoderadora i la provisió dels recursos materials per a la cobertura de necessitats. Aquesta provisió ha de permetre pal·liar els efectes precaritzadors del sistema actual. En aquest sentit, creiem important recuperar el plantejament de Cardona i Campos (2009) en relació amb la idoneïtat de diferenciar els contextos d'intervenció que podem establir amb les famílies. Segons els autors, un context d'intervenció es construeix mitjançant un acord explícit entre el sistema d'ajuda i la família. D'aquesta manera, segons el moment de la intervenció en què ens trobem, aquesta es podrà situar en un context assistencial, informatiu, d'assessorament, clínic, avaluatiu, o de control. A partir d'aquesta idea, pensem que cal definir de forma participativa i pactada amb les famílies quines són les seves necessitats i la forma més adequada de cobrir-les, arribant a pactes a mitjà termini que generin seguretat material i que ens permetin avançar en la intervenció cap a contextos d'ajuda relacionals que fomentin l'autonomia.

D'altra banda, l'estudi ha recollit les preocupacions professionals respecte a una estesa percepció de normalització al voltant de la precarietat que afecta el col·lectiu objecte d'aquest estudi, així com de la implementació d'unes polítiques socials que allunyen les famílies i persones ateses d'una perspectiva basada en els drets socials. Es considera necessari que cada institució assumeixi les seves competències, i deslliurar els SBAS de la responsabilitat d'actuar més enllà dels seus límits. Mantenir aquesta tendència només aporta carències i frustracions per voler arribar allà on és impossible a partir de les pròpies competències. Així, s'indica la necessària aposta per les polítiques d'ocupació, d'habitatge i de garantia de rendes que donin resposta, des de la perspectiva dels drets, a les famílies en situació de precarietat.

Un altre aspecte sorgit de la recerca que es fa necessari remarcar és el fet que les dones són les principals interlocutores de les famílies cròniques amb els SBAS. Aquesta és una realitat a la qual cal prestar especial consideració, ja que es fa necessari replantejar la intervenció en clau de gènere, i alhora tractar d'implicar els membres masculins, si n'hi ha, en la millora de la seva situació familiar. Mitjançant les autoavaluacions i els col·loquis hem observat que no està ben incorporada la mirada de gènere en la intervenció des del treball social, ni l'apoderament de la dona de forma específica i proactiva.

D'altra banda, la diversitat cultural de les famílies immigrades en situació de cronicitat tampoc no està prou integrada, i no s'utilitzen activament models comprensius en la intervenció social. En aquest sentit, si ens fixem en la diversitat cultural, el col·lectiu gitano preocupa especialment les professionals. Existeix desesperança en relació amb la seva millora i autonomia, traduïda en dependència transgeneracional cap als SBAS i les institucions.

Preocupen també, i de forma molt punyent, les necessitats dels infants i adolescents pertanyents als grups menys afavorits o que viuen en situació de pobresa. Hem vist en diferents punts de la recerca com el llegat generacional es fa evident en molts dels casos, no només en el col·

lectiu gitano. Les professionals veuen, en el seu dia a dia, la transmissió generacional de la cronicitat, i les famílies, malgrat verbalitzar esperances d'un canvi favorable en els seus fills i filles, no visualitzen perspectives tangibles per aconseguir-ho.

En aquest sentit, si volem reduir la possibilitat de dependència futura als SBAS dels fills i filles de les famílies cròniques en les seves etapes de joves o adults, hem d'establir mecanismes de suport familiar i d'intervenció concreta sobre els menors. Aquesta via ha d'executar-se a través de l'accés a la formació i l'educació, i paral·lelament establint els mecanismes necessaris perquè siguin els mateixos nuclis familiars que proveeixen dels elements significatius per a la criança, tractant d'evitar la delegació a tercers.

5. La mirada de les famílies en situació de cronicitat

A través dels col·loquis familiars hem pogut copsar què senten i pensen les famílies en situació de cronicitat en relació amb les professionals, les institucions, l'ajuda que reben i que han rebut al llarg dels anys, les seves expectatives de futur, i els factors causants de la seva dependència.

D'una banda, les famílies valoren en les treballadores socials l'acompanyament i el suport que els han facilitat al llarg del temps. Un suport principalment entès, com ja hem esmentat anteriorment, des de la provisió de recursos. Verbalitzen respecte envers les professionals i la seva funció social i moltes valoren el suport personal rebut al marge de les ajudes econòmiques, reconeixent les professionals com a puntals de les seves vides i situant-les en un rol més proper al de família que al de treballadora de l'administració. En relació amb els recursos i les ajudes econòmiques que han rebut al llarg dels anys, consideren que són adequades però insuficients, ja que no poden abastir totes les seves necessitats.

Un altre aspecte a destacar és el relacionat amb les situacions en què la dependència cap als SBAS és produïda per malalties o algun tipus de discapacitat. Els problemes de salut són un element present en les famílies cròniques, i el seu empitjorament posa en risc la resta del nucli familiar, sobretot quan es produeix en la referent familiar. Menys salut implica encara més precarietat. L'edat i la salut s'identifiquen com a elements que limiten el canvi i el futur. L'avenç en termes d'edat comporta inevitablement un progressiu deteriorament físic. Si a això hi afegim problemes de salut, la situació és viscuda de forma més negativa, ja que es veuen a si mateixos vells, malalts, i sols.

Hem observat que la cronicitat s'integra de manera més còmoda per part de les professionals en els casos on interactuen problemes de salut mental, addiccions o malalties orgàniques cròniques, ja que aquest esdevé un perfil on s'assumeix amb certa claredat la dependència de tercers. Així, des dels SBAS, s'integra amb normalitat la tasca de suport en la gestió del seu dia a dia i l'ajuda en la satisfacció de llurs necessitats bàsiques, essent

funcions que ens són pròpies. Per a aquest grup, la cronicitat en serveis socials podria considerar-se com un element positiu a favor de les persones i famílies que, amb alta probabilitat, requeriran suports tota la vida.

Les famílies i persones que han participat en els col·loquis diuen que no se'ls havia preguntat abans pels seus punts forts, i, en termes generals, els costa identificar-los. Les famílies realcen el fet d'estar unides, com a "pal de paller" per tirar endavant, si es mantenen forts i junts tots els membres. Així, la vessant relacional intrafamiliar se situa en el primer lloc, en termes de fortaleces.

En relació amb la perspectiva dels drets, tot i que les professionals manifesten que han treballat per a la seva garantia, les famílies consideren que no saben prou bé què signifiquen. En diverses ocasions, aquesta qüestió s'assimila únicament al fet de reclamar determinats recursos o prestacions.

D'altra banda, verbalitzen en la majoria de casos com un deure el respecte cap a les professionals, reconeixent la necessitat de complir aquelles indicacions que emet la professional, entenent que és la seva obligació, sobretot les que estan relacionades amb la cura i escolarització dels menors. Ens trobem de nou amb la necessitat d'intervenir amb prudència i amb sensibilitat per no caure en un rol d'abús de poder, atès que les persones amb les quals treballem ens veuen com a ostentadores de poder. En aquest sentit, Jiménez (2002) afirma que existeixen violències en què podrien incórrer les professionals del treball social, com són: la discrecionalitat (dependència que les persones usuàries tenen de la decisió de la professional); la manca de participació activa de les persones usuàries en les organitzacions; així com les conseqüències de la burocratització (en centrar-se en la tecnificació i el procés administratiu del servei es tendeix a la falta de flexibilitat i deshumanització de l'atenció).

La manca de relacions és una altra de les problemàtiques que va apareixent en molts casos. De vegades aquesta es presenta per a les persones que formen el nucli com una necessitat de relacionar-se més intensament amb la família, i en altres ocasions es tracta d'un aspecte més centrat en la necessitat afectiva i de parella. L'absència de suport relacional és una altra feblesa que es manifesta en moltes ocasions, i en aquest buit de suport informal apareix la treballadora social com a puntal per la família. Les famílies valoren a la baixa la seva participació en el seu procés d'intervenció social, i no manifesten sentir-se participants, mentre que les professionals la valoren com a suficient en les seves autoavaluacions.

D'altra banda, les famílies se senten víctimes del seu destí, de les institucions i del context social. Senten que no poden fer res per canviar la seva vida. Tot i que la majoria apunten a la necessitat de poder rebre prestacions i recursos per sobreviure, d'altres van més enllà dels recursos materials i assenyalen la necessitat d'un referent en qui confiar, algú que les acompanyi, que les escolti i les faci sentir respectades i dignes.

La confiança de poder tenir un futur millor es dibuixa negativament i de forma poc esperançadora en la majoria de casos. Hi ha famílies que associen una vida millor amb una concepció de normalitat entesa dins el

marc de la família tradicional: parella amb fills, amb les necessitats materials cobertes, amb feina i un habitatge. Així, dipositen les expectatives en la generació dels fills, però no en ells mateixos. Les famílies, en la seva majoria, volen un futur millor pels seus fills i filles, als qui reconeixen més possibilitats i sobre els quals dipositen desitjos de viure una vida digna, sense dependre de ningú, ni repetint determinats patrons que reconeixen que a elles no els han afavorit. Tot i això, tampoc no tenen la certesa en aquestes expectatives més favorables, i no per manca de capacitats ni habilitats, sinó pel context actual de crisi, que comporta limitacions en l'accés a determinada formació i al mercat de treball.

En aquesta línia, es desprèn una pobra autopercepció de les famílies i una baixa predisposició al canvi. Parlen de desitjos de felicitat, de tranquil·litat, però també de sentiments de soledat i de manca de suport així com de no veure una possibilitat de futur sense l'ajuda per part dels SBAS. Similar percepció tenen les professionals respecte a les famílies, tot i que manifesten expectatives més altes que les que presenten les famílies respecte de si mateixes.

6. Apunts finals

Com a conclusió dels diferents elements que hem destacat en l'article, i que es troben desenvolupats en profunditat en la recerca publicada pel COTSC, volem apuntar la conveniència de centrar les intervencions socials en les persones per tal de lluitar contra la dependència institucional. Creiem que aquesta és la base sobre la qual hauria de pivotar qualsevol innovació en l'administració pública que tingués com a objectiu prevenir i pal·liar les situacions de cronicitat.

D'altra banda, assumir la cronicitat en el diagnòstic és clau per comprendre i reorientar les intervencions, així com per adaptar-les a l'especificitat de cada cas. Resulta convenient tenir en compte que hi haurà casos d'especial complexitat en què la treballadora social i altres professionals del món social i sanitari hi seran presents al llarg de tota la vida. Aquest fet el podem entendre com un valor en benefici d'aquestes persones, i diferenciar-lo d'aquelles situacions en les quals els professionals som inductors o mantenidors de dependència dels recursos i serveis, donada la realització d'una praxi poc orientada a l'autonomia, i en les quals les institucions obstaculitzen els processos de canvi.

En definitiva, resulta de nou pertinent impulsar la intervenció i la metodologia que li és pròpia al treball social: vetllar per la construcció o reconstrucció de vincles i relacions; fomentar la garantia de drets; i promoure l'acompanyament i el suport des del treball individual i l'orientació comunitària. Entenem que només amb un plantejament crític sobre el paradigma actual serà possible reprendre un treball social autèntic que pugui generar, des dels SBAS, efectes diferents en les famílies en situació de cronicitat. Així, les institucions i les professionals que formem part d'aquesta realitat, hem d'advocar, seguint els criteris de l'ètica organitza-

cional, per aquesta nova lògica, tot aportant el nostre saber en favor de la creació de condicions que permetin el canvi.

Referències bibliogràfiques

- Barbero, M. i Cortés, F. (2005). *Trabajo comunitario, organización y desarrollo social*. Madrid: Alianza.
- Barranco, C. (2011). Buenas prácticas de calidad y trabajo social. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 18, 57-74.
- Brugué, O. (2016). *Innovació i empoderament en la lluita contra la pobresa*. Barcelona: Entitats Catalanes per l'Acció Social (ECAS).
- Campanini, A. (2016). Nuevas perspectivas del trabajo con familias. En *European Trends in Social Well Being*. Jornada realitzada a la Facultat d'Educació, Psicologia i Treball Social. Universitat de Lleida.
- Campos, J., Cardona, J. i Cuartero, M. (2017). Afrontar el desgaste: cuidado y mecanismos paliativos de fatiga por compasión. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo social*, 24, 119-136. DOI: 10.14198/ALTERN2017.24.07
- Cardona J. i Campos J. (2009). Cómo determinar un contexto de intervención: Inventario para el análisis de la relación de ayuda entre el trabajador/a social y el cliente durante la fase de estudio y evaluación de la situación problema. *Portularia, Revista de Trabajo Social*, 9(2), 17-35.
- Coletti, M. i Linares, J. (1997). *La intervención sistémica en los servicios sociales ante la familia multiproblemática*. Barcelona: Paidós.
- Escudero, V. (2013). *Guía práctica para la intervención familiar II*. Castilla y León: Consejería de Familia e Igualdad de Oportunidades, Gerencia de Servicios Sociales.
- Ginesta M. (coord.), Civit, M., Rivera, J. i Rodríguez, A. (2017). *Els Serveis Socials Bàsics (SSB) a la província de Barcelona. Situació actual i propostes de millora. Una mirada des del treball social*. Barcelona: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya.
- Jiménez, V. (2002). Violencia en organizaciones y profesionales: acciones, omisiones y reacciones en torno al poder, la participación, la burocracia y la discreción en los Servicios Sociales. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 10, 427-444.
- Julià, R. i Pirla, A. (2017). Propuesta de investigación-acción participativa para intervenir con familias en situación de cronicidad en los servicios sociales básicos. En E. Pastor i C. Verde (coords.). *Comunidades sostenibles: Dilemas y retos desde el trabajo social*. Thomson

- Reuters Aranzadi. Recuperat de <https://www.thomsonreuters.es/es/tienda/ebook---proview/comunidades-sostenibles-eb/p/10010999>
- Lázaro, S. (2004). El desgaste profesional (síndrome de burn out) en los trabajadores sociales. *Portularia: Revista de Trabajo Social*, 4, 499-506.
- López de Ceballos, P. (1998). *Un método para la investigación-acción participativa*. Madrid: Editorial Popular.
- Marchioni, M. (1987). *Planificación social y organización de la comunidad. Alternativas avanzadas a la crisis*. Madrid: Editorial Popular.
- Marchioni, M. (1999). *Comunidad, participación y desarrollo. Teoría y metodología de la intervención comunitaria*. Madrid: Editorial Popular.
- Paz, P. de la, Rodríguez, V. i Mercado, E. (2014). Nuevas tendencias de intervención en trabajo social. *AZARBE Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 3, 223-228.
- Pirla, A. i Julià R. (coord.), Bertran, L., Farré, A., Haro, L., Ibarz, I., Massana, M., Piñol, A., Siscart, E., Vilas, V., Villafranca, A. (2019). *La intervenció social amb famílies en situació de cronicitat en els serveis bàsics d'atenció social*. Barcelona: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. Recuperat de <http://www.tscat.cat/publicacio/viii-premi-dolors-arteman-millor-proposta-de-recerca-realitzar>
- Richmond, M. (2005). *Diagnóstico social*. Madrid: Siglo XXI.
- Rodrigo, M. J., Máiquez, M. L., Martín, J. C. (2011). *Buenas prácticas profesionales de apoyo a la parentalidad positiva*. Madrid: Federación Española de Municipios y Provincias (FEMP). Recuperat de <https://www.msbs.gob.es/ssi/familiasInfancia/docs/BuenasPractParentalidadPositiva.pdf>
- Rodríguez, A. (2013). La familia como recurso de la intervención. *Cuadernos de Trabajo Social*, 26(2), 251-252.
- Subirana, M. i Cooperrider, D. (2013). *Indagación apreciativa: Un enfoque innovador para la transformación personal y de las organizaciones*. Barcelona: Kairós.

Cura, vida independent i diversitat funcional: Anàlisi teòric i vinculacions pràctiques

Care, independent life and functional diversity:
Theoretical analysis and practical links

Jesús Muyor Rodríguez¹

ORCID: 0000-0003-4226-5181

Mª Ángeles Minguela Recover²

ORCID: 0000-0002-7523-494X

Recepció: 29/06/19. Revisió: 25/07/19. Acceptació: 29/07/19

Per citar: Muyor Rodríguez, J., i Minguela Recover, M. A. (2019). Cura, vida independent i diversitat funcional: Anàlisi teòric i vinculacions pràctiques. *Revista de Treball Social*, 216, 27-44. DOI: 10.32061/RTS2019.216.02

Resum

En aquest treball explorem la connexió teòrica entre els estudis del *care* i les propostes del model social de la discapacitat. Busquem visibilitzar el coneixement científic produït des del mateix col·lectiu de persones amb diversitat funcional per incorporar-lo en els diferents enfocaments de la cura. El nostre objectiu últim pretén desenvolupar un model de cura segons les necessitats del moviment de vida independent en la diversitat funcional. Des d'un enfocament qualitatiu utilitzem l'anàlisi crítica del discurs, proposant com a marc teoricometodològic els postulats globals del model social de la discapacitat i els estudis sobre el *care*. Hem utilitzat la cura com a unitat teòrica d'anàlisi, recolzant-nos en la revisió documental com a tècnica d'investigació. Les propostes analítiques del model social de la discapacitat obliguen a inscriure dimensions que generalment han sigut menys utilitzades a les polítiques i pràctiques de la cura, com són l'autonomia, la (inter)dependència, la igualtat, la accessibilitat, la llibertat o els drets.

1 Doctor per la Universitat de Jaén. Programa de Doctorat en Socials i Jurídiques. Àrea de Treball Social. Departament de Dret del Treball i de la Seguretat Social. Àrea de Treball Social i Serveis Socials. Facultat de Ciències del Treball. Universitat de Cadis (Espanya). jesus.muyor@uca.es

2 Doctora en Ciències Socials per la Universitat de Granada. Àrea de Treball Social. Departament de Dret del Treball i de la Seguretat Social. Àrea de Treball Social i Serveis Socials. Facultat de Ciències del Treball. Universitat de Cadis (Espanya). mariangeles.minguela@uca.es

Concluïm assenyalant que la incorporació dels Disability Studies, des del paradigma de vida independent, constitueix un (nou) model de cures menys opressiu per a les persones amb diversitat funcional i més d'acord amb una societat inclusiva.

Paraules clau: Cures, discapacitat, model social, diversitat funcional, vida independent.

Abstract

In this article we explore the theoretical connection between studies on care and the proposals offered by the social disability model. The aim is to highlight the scientific knowledge generated by the group of people with functional diversity to incorporate it into the various approaches to care. Our ultimate goal is to forge a model of care that meets the demands of the movement for independent life in terms of functional diversity. From a qualitative standpoint, we adopt a critical analysis of discourse, putting forward global claims on the social model of disability and studies on care as a theoretical-methodological framework. We use care as a theoretical unit of analysis, relying on documentary reviews as a research technique.

The analytical proposals from the social model of disability compel us to register dimensions that have largely been less widely used in care policies and practices, such as autonomy, (inter)dependence, equality, accessibility, freedom, and rights.

We conclude by pointing out that the incorporation of disability studies, from the standpoint of an independent life, provides a (new) less oppressive care model for the people with functional diversity which is more in keeping with an inclusive society.

Keywords: Care, disability, social model, functional diversity, independent life.

Introducció

Les anomenades polítiques de cures són un camp d'estudi d'interès per a diferents disciplines, entre les quals també hi ha les ciències socials. Els diversos temes d'actualitat com l'envelliment de la població, la crisi de les cures des de la perspectiva de gènere, la relació entre cures i migració transnacional o la (re)estructuració de les polítiques de serveis socials constitueixen, a partir de la implantació del Sistema per a l'Autonomia i Atenció a la Dependència, línies d'exploració amb un important desenvolupament en el territori espanyol. La sòlida trajectòria dels estudis de la cura suposa una innegable manifestació de la importància que adquireixen aquestes recerques. No obstant això, la manera d'aproximar-se al tema, tradicionalment es duu a terme des del saber expert i des de la narrativa de les persones cuidadores. Els treballs que incorporen l'òptica de les persones cuidades per al desenvolupament analític dels estudis de la cura encara són escassos. Concretament, en l'àmbit de les persones amb diversitat funcional (i en situació de dependència), la construcció de models de cura, tant des de l'àmbit polític com des d'un punt de vista pràctic, peca d'una minusvalorització del saber construït des de les mateixes persones objecte de cura.

En aquest treball rescatem l'enfocament teòric i analític que han produït les mateixes persones amb diversitat funcional i que s'ha materialitzat a partir del model social de la discapacitat (Oliver, 1990 i 1996). Ens interessa assenyalar els eixos essencials d'aquest model que transita per qüestions polítiques, socials i humanes que aspiren a un clam de llibertat, autonomia, justícia i drets.

Des d'aquest lloc d'enunciació examinem en el pla teòric els estudis de la cura. La nostra proposta incorpora una anàlisi reflexiva de les polítiques i pràctiques de la cura que ens permeti desenvolupar un model més d'acord amb les demandes del moviment de vida independent en les persones amb diversitat funcional.

Des del Treball Social resulta particularment significativa la indagació des dels sabers minoritaris i, generalment, silenciats en tant que ens permet interpellar la nostra pròpia manera de mirar i actuar davant les situacions socials.

Amb un enfocament qualitatiu, utilitzem l'anàlisi crítica del discurs proposant com a marc teoricometodològic els postulats globals del model social de la discapacitat, estructurats de manera destacada en els anomenats Disability Studies (Barton, 1998 i 2008) i els estudis sobre el *care* des de les seves diferents aproximacions disciplinars. Ens recolzem en la revisió documental com a tècnica de recerca. Ens servim de la cura com a unitat teòrica d'anàlisi, explorant diferents perspectives, posicionaments i estratègies. La nostra finalitat última passa per reconèixer la perspectiva del model social de la discapacitat, fent emergir diferents línies estratègiques. Amb això, visibilitzem un (nou) model de cura, menys opressiu per a les persones amb diversitat funcional i més d'acord amb una societat inclusiva.

Per a això, comencem aquest article revisant el concepte de *care* i reflectint diverses perspectives que visibilitzen formes particulars d'entendre i implementar la cura. Posteriorment, desenvolupem una (re)interpretació de la cura a partir dels postulats del model social de la discapacitat. Aquesta proposta ens condueix a interpel·lar no només les nocions sobre la cura sinó a reflexionar sobre qüestions determinants per al manteniment de la vida com són l'autonomia, la (dis)capacitat, la (inter)dependència, la igualtat, l'accessibilitat, la llibertat o els drets. Aquestes dimensions han quedat generalment ocultes entre els marcs interpretatius que han construït els estudis de la cura.

La connexió teòrica entre els estudis de la cura i els estudis socials de la discapacitat ens permet, des del Treball Social, traçar trajectòries entre les formes de justificar la cura per a les persones amb diversitat funcional i les formes de materialitzar-lo.

El concepte de *care* i la seva revisió

En l'última dècada, a Europa, la recerca en les ciències socials i també en l'àmbit de les ciències de la salut al voltant del vocable anglès *care* ('cura') ha augmentat considerablement. No obstant això, aquest vocable no té una correspondència directa en altres llengües com l'espanyol o el francès, la qual cosa genera un problema. Com que el concepte s'interpreta de manera diferent, difícilment es poden fer comparacions o replicar experiències empíriques a altres realitats socials.

El *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española* reconeix que el terme *cura* (*cuidado*) prové del llatí *cogitatus* 'pensament', i el defineix en la seva segona accepció com l'"acció de cuidar (assistir, guardar i conservar)". Cita com a exemple la cura dels malalts, de la roba i de la casa. En aquest sentit, el verb *cuidar* té a veure amb la preocupació, l'interès i l'atenció. En espanyol, s'han dut a terme aproximacions entre les quals destaquen l'anàlisi de Martín Palomo (2008), en què rescata la paraula *cuido*, que ofereix molts matisos, significats o sentits que descriuen el terme *care*. L'autora indaga en el llenguatge quotidià per evitar l'ús d'anglicismes i comprova que el terme *care* és més complex que les accepcions de *cura*/*es* o *cuido*. Des d'un punt de vista més generalista Tobío, Agulló, Gómez i Martín Palomo (2010) entenen el concepte de cura "com a eina intel·lectual que identifica i descriu les diverses activitats i pràctiques socials encaminades a assegurar la supervivència bàsica de les persones al llarg de la vida" (Tobío et al., 2010, p. 19).

El terme francès *soin* –*soins* en plural– està orientat més a tasques o intervencions de caràcter físic (personals) o instrumentals que s'associen amb el camp de la infermeria (Durán, 2011). Encara que trobem altres expressions en la mateixa llengua, com la perífrasi *le travail centré sur autrui* (Letablier, 2001), o *le souci des autres* (Paperman i Laugier, 2005 citat a Bosselut, 2006), totes dues autores generatzen i treballen amb el terme *care* evitant interpretacions errònies i així poder incorporar la dimen-

sió política/pública del *care*. La posició que prenen les autores sobre l'ús del vocable *care* és compartida per molts investigadors i investigadores i països que el fan servir sense traduir-lo per manca d'equivalent en el seu idioma (Letablier, 2007).

Letablier (2007) destaca dues vessants com a punt de partida de la reflexió del terme anglès *care*. D'una banda, la noció del treball no remunerat (*unpaid work*), que és el que tradicionalment han dut a terme les dones de les famílies o els membres de la comunitat (entorn social) que procuren cures sense rebre cap compensació econòmica. D'altra banda, incorpora les recerques del corrent feminista des de finals dels anys 70 del segle passat, entre les quals destaca l'obra de Carol Giligan del 1985 en què s'introdueix la dimensió dels sentiments, les emocions i la moral en la cura (Letablier, 2007).

En anglès, el terme *care* està orientat al pensament, a l'atenció. No obstant això, l'ús de les preposicions en aquesta llengua l'han transformat en un concepte versàtil. De fet, Ungerson (2005), en el seu afany per conceptualitzar el significat ambigu del *care*, pren com a referència la monografia de Finch and Groves de 1983, *A Labour of love women, work, and caring*, en la qual s'estableix una distinció bàsica entre el *caring about someone or something* ('cuidar d'alguna cosa o d'algú') i *caring for someone* ('cuidar d'algú') (Ungerson, 2005, p. 188). En altres paraules, el primer indica una predisposició cap a la persona dependent, el sentiment. En canvi, el segon es concep com una tasca, orientant-se com una activitat i pròxima a la idea de feina. Ara bé, aquestes distincions posen a descobert les diferències de gènere existent al voltant de la cura. Als homes se'ls assignava el *caring about* referint-se al sentiment, a la preocupació de tenir fills i altres membres al seu càrrec. En canvi, en el *caring for* la càrrega i les obligacions del treball eren assignades a la dona (Graham, 1983; Ungerson, 1983). Així, Joan Tronto el 1998 identifica que *caring about* és comú tant per als homes com per a les dones, i que a aquestes a més se'ls assigna la responsabilitat de la cura (Tronto, 1998, citat a Duffy, 2005).

A principis dels noranta del segle passat, Joan Tronto, juntament amb Berenice Fisher, van treballar el concepte del *care* des d'un punt de vista molt general. En els seus estudis, ho convertien en una activitat essencial i central de la vida humana (Fisher i Tronto, 1990). Seguint aquesta línia de treball, Tronto va publicar el 1998 el llibre *An Ethic of Care, Generations*, en el qual emfatitza el concepte *care* com a procés que implica quatre facetes analítiques íntimament relacionades: *caring about* ('preocupar-se de'), *take care of* ('encarregar-se de'), *care giving* ('donar cura') i *care receiving* ('rebre cura'), configurant-se així la gramàtica del terme *care* i les seves diferents accepcions (Tronto, 1998, citat a Martín Palomo, 2014, p. 202):

- *caring about*, consisteix a ser conscient de les necessitats de cura per part d'una altra persona. Implica la disposició moral d'atenció a un tercer.

- *take care of* implica el fet d'assumir una certa responsabilitat en relació amb la necessitat identificada. Implica la disposició moral a la responsabilitat.
- *care giving* representa la dimensió pràctica i competencial per a la realització de l'activitat de cuidar. Implica la resposta efectiva a la necessitat.
- *care receiving*, resposta del beneficiari de la cura. En altres paraules, la verificació del bon cuidar per part dels que el reben.

No només es justifiquen les múltiples facetes implicades en la cura, sinó que “justifica la possibilitat i la necessitat de reconèixer-li una dimensió pública, política, en considerar-ho, en termes arentians, no només com a tasca, sinó també com a treball i com a acció” (Muñoz, 2012, p. 464).

En el treball de Carol Thomas de 1993 “De-Constructing concepts of care”, l'autora pretén posar sobre la taula la diversitat i la complexitat dels significats atribuïts al terme *care* i la dificultat per trobar una conceptualització comuna. Els handicaps que troba són:

- La difusa línia que distingeix les cures de caràcter més genèric de les de caràcter específic.
- La localització en l'esfera privada –domèstica– o pública –estat, institucions, mercat.
- La determinació de qui són les persones o grups que reben cures amb la finalitat de conèixer les seves necessitats, interessos i la qualitat de les cures rebudes.
- La cura com una qüestió de les dones de les famílies, tant dins com fora de la llar, ja que la qüestió de gènere està arrelada.
- La interpretació de les polítiques de l'estat de benestar, les ideologies i sistemes de protecció social que depenen en gran mesura de la definició de cura que es pren de referència.

La noció de *care*: de la versatilitat a les potencialitats

Thomas (2011) va centrar la seva atenció en els treballs de les autores feministes Hilary Graham (1991) i Clare Ungerson (1990), a més de fer referència a Roy Parker (1981) i Sylvia Walby (1989). Un dels objectius que es va marcar va ser posar en dubte les reconceptualitzacions que s'havien dut a terme, incidint en la no eliminació del caràcter parcial o fragmentat de la concepció de cura. Donada la polisèmia del terme *care*, l'autora va establir un marc analític per ressaltar les diferències existents en les reconceptualitzacions de les anteriors autores. D'aquesta manera, Thomas va identificar les potencialitats del *care* a través de les set dimensions de les cures (Thomas, 2011, p. 148-151):

1. **La identitat social de la persona cuidadora:** les característiques socials de la persona cuidadora a través dels rols familiars o professionals com a esposes, filles, infermeres i assistents domèsti-

ques. La feminització de la cura com a identitat social en la recerca fonamentalment feminista.

2. **La identitat social de la persona receptora de les cures:** s'identifiquen les característiques socials de les persones que reben cures. L'identificador social en aquest cas és la situació de dependència, definida en el marc de la manera com les polítiques socials estableixen els grups. És a dir, persones grans, persones amb discapacitat, persones amb malalties cròniques...
3. **Les relacions interpersonals entre la persona cuidadora i la receptora de les cures:** reconeix tres tipus de relacions: les que provenen dels llaços familiars, les basades en l'amistat o el veïnatge i les relacions de cures contingents, que són aquelles en què estan preestablertes unes condicions i unes finalitats específiques entre persones que no es coneixen. En la recerca la relació es defineix en funció del grau de familiaritat i d'obligacions personals.
4. **La naturalesa de les cures:** part de la base de la dificultat que comporta l'anàlisi del verb *to care* en anglès i les seves dues principals accepcions com a estat afectiu (*caring for someone*) o com a activitat (*caring about someone*). La naturalesa de les cures pot ser definida només com a activitat i com a combinació entre activitat i afecte.
5. **El domini social en què es localitza la relació de cures:** determina si es tracta, d'una banda, de cures rebudes en domini públic, denominades cures formals. En ells la persona que presta cures té una remuneració. D'altra banda, cures rebudes en el domini privat, identificats com a cures informals. Aquestes cures són exercides per familiars o amics sense rebre cap remuneració. La divisió establerta per Thomas correspon a la divisió sexual del treball en la societat capitalista.
6. **El caràcter econòmic de la relació de cures:** dimensió estretament relacionada amb l'anterior, encara que des del punt de vista analític és diferent. Estableix que la localització de la relació de cura en determina la remuneració. En aquest sentit, la literatura sovint reconeix que si es tracta de cures prestades en l'àmbit privat no són remunerades. No obstant això, les que es localitzen en l'àmbit públic, estableixen formes de treball i per tant la cura sí que és remunerada. Encara que no són excloents entre si.
7. **El marc institucional en què es presten les cures:** identifica on (lloc físic) s'estan proporcionant les cures: a la llar, en una residència, en un hospital, etc.

Les dimensions proposades per Thomas són una eina útil per descriure, analitzar i interpretar les conceptualitzacions al voltant de les cures realitzades en altres estudis. De fet, l'autora desgrana a partir de les set dimensions, les reconceptualitzacions dutes a terme per Roy Parker, Hilary Graham i Clare Ungerson. Les unifica, i conclou que, encara que totes s'emmarquen dins una perspectiva feminista, no van en la mateixa direcció i continuen sent parcials (vegeu taula 1).

Taula 1:
Descomposició dels conceptes de cures, segons Carol Thomas, 1993 [2011]

Set dimen- sions de les cures	Hilary Graham, dècada de 1980 (1983, 1985)	Roy Parker (1981)	Hilary Graham. Dècada de 1990 (1991)	Clare Ungerson (1990)	Concepte unifi- cat de cures
Identitat social de la persona cuidadora	Dones: - esposes - mares - filles	Persones adultes	Identificadors: - gènere - raça - classe	Identificador: - gènere (s'hi podrien incloure altres dimensions)	Definida en termes de: - gènere (principalment dones) - classe - raça - diversos rols ocupacionals dins dels serveis socials i sanitaris.
Identitat social de la persona receptora de les cures	Persones adultes sanes i dependents i nens i nenes.	Persones dependents.	Persones adultes sanes i dependents i nens i nenes.	Persones adultes sanes i dependents i nens i nenes.	Persones adultes sanes i dependents i nens i nenes.
Relació interpersonal entre la persona cuidadora i la receptora de les cures	Familiar: - parentiu - matrimoni - consanguinitat	Familiar: - amistat - veïnatge - professional o de servei	Familiar: - parentiu - matrimoni - consanguinitat	Familiar: - parentiu - matrimoni - consanguinitat No familiar.	Familiar, amistat, veïnatge, contingent legal o professional.
Naturalesa de les cures	- feina reproductiva - feina i afecte	Tasques d'atenció: - alimentar - netejar - aixecar - protegir - consolar	- feina reproductiva - feina i afecte	Principalment: - activitats de feina En segon lloc: - estat emocional o afectiu	Activitats de feina, estats afectius.
Domini social	Privat/ domèstic.	Privat/ domèstic públic formal o informal.	Privat / domèstic.	Privat/ domèstic o públic formal o informal.	Privat/ domèstic o públic formal o informal.
Relació econòmica	No salarial.	No salarial o salarial.	No salarial o salarial.	No salarial o salarial.	No salarial o salarial.

Context institucional	Llar.	Llar. Diversos contextos de serveis socials i sanitaris.	Llar.	Llar. Diversos contextos de serveis socials i sanitaris.	Diversos, per exemple: Llar; institucions residencials; hospital de crònics; escoles bressol; altres contextos de serveis socials, sanitaris i de voluntariat.
------------------------------	-------	---	-------	---	--

Font: Martín Palomo (2014, p. 197).

En definitiva, es reitera la dificultat per aconseguir un consens en la construcció del significat de *care*, i l'identifica com un concepte descriptiu que no existeix des del punt de vista teòric sinó des de l'esfera empírica.

Més enllà de la polisèmia del vocable *care*, s'ha de destacar el concepte metafísic proposat per Berenice Fisher i Joan Tronto el 1990 al capítol anomenat "Toward a feminist theory of caring", definit com una

activitat característica de l'espècie humana que inclou tot el que fem per mantenir, continuar o reparar el nostre "món" de tal manera que puguem viure-hi tan bé com sigui possible. Aquest món inclou els nostres cossos, les nostres individualitats i el nostre entorn, que intentem mantenir en una xarxa complexa que sosté la vida (Fisher i Tronto, 1990, p. 40).

Aquesta perspectiva respon, de manera molt general i clara, a l'essència de la cura com a instint primitiu de protecció i responsabilitat d'una persona davant la situació de necessitat en la qual es troba un altre membre de la seva xarxa social.

L'extensa literatura relacionada amb el terme *care* genera la necessitat d'aclarir-ne el contingut en la mesura que sigui possible, abans de traslladar-lo a la recerca empírica, per evitar problemes conceptuals i metodològics posteriors. De fet, les recerques orientades a la unificació del terme *care*, ens fan difícil establir una correspondència total amb el vocable castellà *cuidado*. No obstant això, la seva proximitat amb les accepcions de *preocupació*, *atenció*, *fer-se càrrec de...* fan que usem *care* i *cuidado* indistintament.

Les cures des dels models teòrics de la discapacitat

Els models comporten un conjunt d'idees sobre la manera d'entendre la discapacitat, d'explicar-la i d'organitzar la pràctica d'intervenció cap al col·lectiu (Barton, 1998). Aquests models han evolucionat des de la perspectiva individualista, pròpia del model de prescindència i metge-rehabilitador, fins a la perspectiva social representada fonamentalment des del model social i de la diversitat (Palacios, 2008).

La cura cap a les persones amb discapacitat també ha estat abordada prenent com a referència aquests models. Tradicionalment, la concepció de la cura adquireix una visió individualista i assistencialista. Des d'aquesta perspectiva, la projecció i el creixement de les diferents dimensions de la cura, ja sigui política, pràctica, ètica, troben la seva base en una forma d'ajuda que és prestada a persones que, per la seva naturalesa, necessiten l'assistència d'una altra. A partir d'aquest postulat s'ha anat treballant per ampliar l'enfocament des de diferents i subversives formes de construir la noció de la cura.

L'enfocament assistencialista de la cura interpreta aquesta forma d'ajuda a través, principalment, de dues figures. D'una banda, la persona cuidadora, i de l'altra, el subjecte de cura. En aquest sentit s'estableix una diada de cura entre cuidador/a i persona amb discapacitat. Aquest patró enclou "perversions de la cura" quan s'enfoca cap a l'ampli col·lectiu de la diversitat funcional. Arnau (2009) introdueix la idea en la qual estableix que aquest model de cura se sustenta en un sistema simbòlic d'opressió. L'espai de cura en el qual s'exerceix l'ajuda quedaria forjat sota diferents nivells de valor. La persona cuidadora és percebuda com a capaç, vàlida, autònoma mentre que la persona cuidada es percep com a incapaç, invàlida o dependent. Les persones amb diversitat funcional, en tant que són representades com a persones amb necessitat permanent d'ajuda són menysvalorades socialment. Aquesta distinció, a més, serveix per justificar la condició de les persones amb diversitat funcional com a subjectes dominats. Guzmán, Toboso i Romañach (2010) van assenyalar que la relació asimètrica que s'estableix entre cuidador/a i persona cuidada es fonamenta en la categoria de dependent que se li pressuposa a la persona cuidada.

La dependència com a categoria està constituïda principalment per constructes fonamentats en criteris mèdics. Aquesta categoria s'utilitza per anomenar una suposada desviació en la salut de les persones amb diversitat funcional a partir de les deficiències en el funcionament dels òrgans corporals. La dependència, entesa així, impactaria essencialment en la capacitat física per dur a terme certes activitats, en les dificultats per a la comprensió i en restriccions en la participació. Aquesta interpretació serveix per argumentar una determinada atenció de cures i una ajuda permanent cap a les persones amb diversitat funcional. La persona dependent és construïda socialment, i administrativament, com un subjecte passiu, receptor, fràgil, malalt, vulnerable, que necessita assistència, precisament, per a la seva pròpia subsistència (Muyor, 2018). A l'altre costat de la diada hi hauria la persona cuidadora, representada com a capaç, subjecte actiu i socialment vàlida.

Aquesta articulació de la cura simplifica la realitat sobre la base de persones que presten cures i persones que reben cures.

D'altra banda, el model social de la discapacitat aglutina un conjunt de manifestacions teòriques sorgides de l'experiència encarnada de les mateixes persones amb discapacitat (Barnes i Mercer, 2005). Aquest nou moviment situa la centralitat del problema de la discapacitat en les barreres socials que limiten la participació del col·lectiu en igualtat d'oportunitats. Des de

les mateixes persones amb diversitat funcional es construeix un paradigma teòric sobre les seves vides que ofereix una oposició al paradigma biologicista i mèdic que justifica la discapacitat des de les deficiències corporals i funcionals de la persona. La perspectiva social desplaça el problema a l'entorn, en la mesura que l'ambient limita o afavoreix la inclusió de les persones amb diversitat funcional. Així, les eines de transformació i canvi social deixen de circumscriure's a l'àmbit de la rehabilitació. Per contra, es fonamenten principalment en els drets humans, civils i polítics, en el respecte a la igualtat i la diversitat, en l'autonomia, l'accessibilitat i la vida independent.

Per tant, ens trobem amb un model enfocat cap al canvi polític i estructural des de la reivindicació, l'activisme i la participació de les mateixes persones amb discapacitat. Aquest model ha estat complementat a Espanya pel model de la diversitat (Palacios i Romañach, 2006). Aquest model suposa un avenç significatiu en els arguments conceptuals, ideològics i ètics que reforcen la fonamentació del model social. La base d'aquest model es (re)construeix des de la comprensió de la diversitat com a realitat humana, des de la dignitat i l'autodeterminació de les persones amb diversitat funcional. Aquests valors estan intrínsecament relacionats amb les categories d'autonomia i dependència, que s'utilitzen en el marc de la intervenció social.

Martín Palomo (2016) adverteix que la forma en què es concep la cura, que és prestada per uns altres, també té un sòlid fonament en la manera particular de definir l'autonomia i la dependència.

L'autonomia com a capacitat física opera com a element d'inclusió dins del model de pensament liberal actual. Aquesta concepció d'autonomia presenta les persones com a autosuficients per executar les eleccions en els assumptes importants per a un mateix. Aquest significat pot resultar molt controvertit en la mesura que confon la capacitat de realitzar per un mateix alguna tasca, que s'anomena autonomia funcional, amb la capacitat de decidir i tenir control sobre el que es vol fer, quan i com (Iáñez, 2009). Romañach (2009) advertia que la concepció d'autonomia, en la persona amb diversitat funcional i en situació de dependència, hauria de promoure's perquè es puguin rebre els suports necessaris per controlar, segons el seu propi desig, les decisions i eleccions que impacten en la vida d'un mateix. Per tant, l'autonomia no ha de centralitzar-se des de la capacitat per materialitzar físicament activitats sinó des de la capacitat de controlar i prendre decisions. Així, encara que la cura s'exerceixi perquè una persona necessita suports per dur a terme diverses activitats, no se li ha de limitar la capacitat que ella mateixa decideixi quin és el suport que necessita, com vol rebre'l i quan en funció del seu propi projecte de vida.

En aquest sentit, el model d'atenció integral centrat en la persona (Rodríguez, 2013) també comparteix aquests aspectes amb el model de la diversitat. Aquests models es connecten des dels fonaments i principis bàsics de dignitat, autonomia i independència com a base des de la qual sustentar la materialització de l'atenció i els suports cap a les persones amb discapacitat. Els dos models adverteixen i proposen la necessitat de construir el procés de canvi en l'atenció a les persones amb diversitat funcional.

Martín Palomo (2016), a més, aprofundeix assenyalant que la modernitat i el pensament liberal serveixen d'argument ideològic per constituir un ideari col·lectiu que representa un patró concret de ser autònom com a realitat consubstancial a l'ésser humà. Aquest pensament, erroni, obvia que tots els éssers humans som dependents en algun moment o per a algunes esferes de les nostres vides. La naturalesa de la cura –de les cures– ha de combinar múltiples dimensions que constitueixin la diversitat i la complexitat social. És concretament en la noció d'interdependència des d'on es pot homogeneïtzar la diversitat de tot ésser humà. S'entén que el que és transversal a la vida és que totes les persones necessitem suports per viure. Aquesta realitat suposa una concepció de l'individu com a ésser social i col·lectiu. No només que necessita de les relacions socials, sinó que troba en l'atenció dels altres el sentit de la convivència. Aquest paradigma trenca amb la idea de la cura unidireccional i la divisió entre els qui presten cura en exclusiva i els qui la reben (Martín Palomo i Muñoz, 2015).

(Re)interpretant les cures des del model social de la discapacitat

Aquesta necessitat de renovació en la concepció de la cura troba (noves) justificacions teòriques i experiències pràctiques a partir del model social de la discapacitat, que es complementa amb els models emergents. A partir del model social es fonamenta un paradigma subversiu a l'hora de (des)construir la política de la cura i de (re)pensar(-se) des de la pràctica de la cura. La centralitat d'aquesta filosofia recau a rescatar les veus silenciades de les persones amb diversitat funcional en els assumptes que concerneixen les seves pròpies vides. A partir d'aquí, suposa entendre la vida des de la (inter)dependència com a noció transversal de les persones.

La cura des d'un model social de la discapacitat ha d'implementar-se com a suport perquè les persones amb diversitat funcional transitin de la concepció de col·lectiu objecte d'assistència a una ciutadania com a subjectes de drets. Per això, la forma de rebre la cura no pot enfocar-se des de posicions asimètriques de poder. La cura ha de materialitzar-se per dotar la persona amb diversitat funcional del màxim control sobre la seva pròpia vida, d'acord amb les seves preferències i possibilitats. Des d'aquesta perspectiva es construeix una assistència que estén els límits tradicionals de la cura física i psicològica. S'al·ludeix a una organització de la cura que redundi en la promoció de l'autonomia moral i no només en les qüestions assistencials de cures bàsiques i personals. Aquestes relacions de cura preveuen la qüestió de recolzar en la capacitat de decidir sobre un/a mateix/a, de prendre decisions en aquells aspectes relacionats amb les seves vides i tenir el control del seu propi destí (Romañach, 2009).

En aquest punt, la confluència entre la pràctica de les cures i el model social resideix en la seva orientació alliberadora i emancipadora de les persones cuidades. La cura no tindria com a objectiu ni la rehabilitació social en termes mèdics ni la pràctica assistencial quan la rehabilitació no

fos possible. Tradicionalment, l'assistència a les persones amb diversitat funcional s'ha desenvolupat d'acord amb uns requisits de normalització. La normalització s'ha entès com l'objectiu de la intervenció professional que ha requerit, per aconseguir aquest objectiu, un procés de re-habilitació de la persona discapacitada. En la mesura que la persona assistida aconseguia més i millors capacitats de funcionament estava més prop d'aconseguir l'objectiu de normalització. Per contra, si l'atenció era cap a una persona –o unes persones– que, per les seves presumibles deficiències, no podia millorar en l'adquisició d'uns mínims en termes de capacitat, aquesta persona entrava a formar part d'institucions d'atenció a necessitats bàsiques o quedava relegada a l'àmbit familiar.

Des d'una òptica completament antagònica, el model social de la discapacitat planteja la cura en termes de justícia i drets. Les persones amb diversitat funcional denuncien que la seva situació de vulnerabilitat no està provocada per la seva constitució biològica sinó per la violació sistemàtica dels seus drets. L'objectiu principal de les polítiques de cura s'enfoca així cap a la igualtat de drets i no tant cap a la igualtat de capacitats (Muyor, 2019).

Les persones etiquetades amb discapacitat reclamen el dret a participar plenament en totes les activitats econòmiques, polítiques, socials i culturals i qualsevol forma de vida de la comunitat, igual que les persones sense discapacitat. No obstant això, per accedir a aquest dret no han de corregir o encobrir les seves diferències. Tot al contrari, es reclama una igualtat inclusiva que visibilitzi la diferència (Palacios, 2008).

Aquest procés no nega la necessitat de suport, sinó que en canvia l'enfocament. De fet, una de les exigències més destacades del Moviment Internacional de Vida Independent, associat al model social, és la implantació de la figura d'assistència personal (García Alonso, 2003; Palacios i Romañach, 2006; Mladenova, 2015). L'assistència personal es defineix com un servei que dona suport a la vida independent de les persones amb diversitat funcional permetent-los dur a terme les activitats de participació social sense haver de dependre de la cura familiar o sol·licitar ajuda d'un amic, d'un voluntari o de la solidaritat aliena. Un altre aspecte que el diferencia de l'atenció tradicional és el control sobre la seva pròpia vida. El suport es materialitza en les activitats que considera la mateixa persona amb diversitat funcional i de la manera i la forma més adequada segons les seves preferències.

Vicente (2018) assenyala que la demanda de la figura d'assistència personal serviria per poder polititzar la cura des de la justícia en oposició a la caritat. Igualment, pretén projectar una visió més asèptica de l'acció de cuidar, utilitzant conceptes com ajuda, suport o assistència. Això facilitaria obviar de la relació de cura elements personals, emocionals, culturals que afavoreixen les asimetries de desigualtat entre persona que assisteix i persona assistida. Així, l'assistència personal podria afavorir l'eliminació de les concepcions negatives que posseïa la cura. No obstant això, aquesta investigadora alerta que no es pot simplificar la relació de cura a una mera transacció mercantil o laboral entre l'assistent personal i la persona amb

diversitat funcional. El fet d'assistir, donar suport o cuidar es compondria de més aspectes que aglutinen elements emocionals i immaterials.

Malgrat aquestes últimes apreciacions, entenem que la reclamació de l'assistència personal suposa una disrupció quant a la visió tradicional en la forma de prestar la denominada cura cap a les persones amb diversitat funcional. En particular, posa l'accent en els drets, en la vida independent, en la participació social, en la igualtat d'oportunitats, en l'autodeterminació i en l'apoderament de les persones amb diversitat funcional. Tot això suposa una identificació diferent del subjecte amb diversitat funcional, de la persona cuidada i de la construcció de les polítiques i les pràctiques de cura.

En aquest sentit, la perspectiva del model social també provoca canvis en la forma de prestar la cura. Es posa de manifest la necessitat d'un canvi estructural en l'organització i en la forma de convivència en societat. La provisió de la cura tindria principalment la seva base en la (co)responsabilitat institucional. D'una banda, les polítiques de la cura han de potenciar l'accessibilitat universal i l'eliminació de les barreres que constitueixen elements de vulneració dels drets de les persones amb diversitat funcional. De l'altra, el desenvolupament d'un sistema real de provisió d'ajudes tècniques i productes de suport que assegurin l'accés i ús universal dels dispositius i adaptacions necessàries.

De la mateixa manera, s'evidencia la necessitat d'enfortir les polítiques públiques perquè fomentin una igualtat efectiva en els diferents sistemes i subsistemes de protecció (social, educatiu, laboral, econòmic, de salut, etc.). En definitiva, es necessita establir mesures que instrumentalitzin la participació social de les persones amb diversitat funcional reforçant el seu paper de ciutadans/as de ple dret.

Específicament en la manera de materialitzar la cura, el model social de la discapacitat ens obliga a mobilitzar espais i pràctiques que fomentin la vida independent. D'aquesta manera les polítiques i pràctiques de la cura han de ser completament oposades a la dependència familiar i dels serveis professionals. No es tractaria d'un rebuig a aquesta assistència sinó d'un canvi en la seva filosofia. D'una part, els serveis professionals actuarien com a instruments de suport per garantir la voluntat i l'autogestió de les persones amb diversitat funcional. D'altra banda, el paper que es considera que han de complir les famílies respon exclusivament als rols familiars i no a la utilització de les famílies com a proveïdores de serveis socials dins de les polítiques de la cura. Dins d'aquest aspecte es reflecteix, a més, l'oposició a certes lògiques paternalistes que resulten de components emocionals i sobreprotectors que en algun cas poden donar-se dins de l'àmbit familiar. Vicente (2018) expressa que aquest paternalisme pot sotmetre les persones amb diversitat funcional, infantilitzant el seu criteri a l'hora de triar sobre el seu propi projecte de vida o incapacitant les seves decisions. Aquests aspectes permeten que altres persones prenguin decisions per ells, limitant-ne l'autonomia i la capacitat de decidir.

Conclusions

En aquest treball es posen en comú les relacions entre les arquitectures o formes de la cura i els enunciats del model social de la discapacitat. En abordar aquests temes apareixen conflictes derivats de les diferents posicions teòriques sobre la cura. Aquestes friccions al·ludeixen a les diverses formes que es troben per aproximar-nos a l'objecte d'estudi. No obstant això, la interrelació de l'estudi de les cures amb el model social i emancipatori de la discapacitat preveuen espais de trobada que ens permeten assenyalar una proposta, prou àmplia, des d'on no es percebi la cura com un sistema opressiu per a les persones amb diversitat funcional.

Aquesta proposta estableix la interdependència com a eix transversal en les relacions de cura. Repensar la vida entenent que totes les persones necessitem cura i aportem cures ens ajuda a desenvolupar les polítiques de la cura des d'un pla d'equitat.

El model social de la discapacitat i els diferents models complementaris ens obliguen, com també es fa des de perspectives crítiques del **care*, a qüestionar la finalitat de la cura i la seva materialització. D'una banda, la cura ha de ser entesa com un mitjà per visibilitzar la dignitat de la persona cuidada, per maximitzar-ne l'autonomia moral (i no només física o funcional) i canalitzar les estratègies per a una vida independent. Aquest aspecte s'ha de pensar també des del respecte, la llibertat i la dignitat de la persona que cuida.

Viure de forma independent, dins d'aquest model, no està relacionat amb viure de forma aïllada, individual o sense necessitat de suport. Suposa, per contra, admetre que la necessitat d'assistència és consubstancial a l'experiència de viure de qualsevol persona. Amb això, les cures han d'exemplificar la forma inclusiva de convida en entorns comunitaris, rebent i donant suport, com a eix central per al sosteniment de la vida. En aquest sentit convé interrogar(-nos) per assenyalar que l'anomenada discapacitat, en qualsevol de les seves manifestacions, no és per si mateixa una qualitat per negar la capacitat d'oferir cura, en les seves múltiples expressions, a altres persones.

D'altra banda, la materialització de la cura no pot limitar-se a les relacions estrictament humanes. Si bé, des del model social de la discapacitat es reclama la implantació de l'assistència personal, la forma d'aplicar la cura també aborda dimensions estructurals, ambientals, actitudinals i tecnològiques.

Entenem que les polítiques de la cura no poden donar resposta en exclusiva a les demandes que comporten un canvi cap al model social, però sí que s'exigeix la (co)responsabilitat d'incloure en els seus postulats els sabers, teoritzacions i experiències del mateix col·lectiu.

El Treball Social, assumint aquests marcs interpretatius, enforteix la seva implicació politico-social de justícia social. Tant el Treball Social contemporani com els models emergents construeixen un relat basat en el reconeixement dels drets com a eix per eliminar les causes de la desigualtat

social i les discriminacions. En la pràctica, les demandes de les persones amb diversitat funcional han de ser tingudes en compte per (re)construir unes polítiques de la cura d'acord amb un veritable estat de benestar basat en la igualtat, la solidaritat, la justícia i els drets.

Referències bibliogràfiques

- Arnau, S. (2009). El "cuidado" i sus perversiones. La cultura de la violencia. *Intersticios. Revista sociológica de pensamiento crítico*, 3(2), 67-83. Recuperado de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3044617>
- Barnes, C. i Mercer, G. (2005). *The Social Model of Disability – Europe and the Majority World*. Leeds: The Disability Press.
- Barton, L. (Comp.) (1998). *Discapacidad i sociedad*. Madrid: Morata.
- Barton, L. (Coord.) (2008). *Superar las barreras de la discapacidad*. Madrid: Morata.
- Bosselut, C. (2006). Patricia Paperman, Sandra Laugier, eds., "Le souci des autres. Éthique et politique du care". *Archives de sciences sociales des religions*, 136, 115-283. Recuperat de <https://journals.openedition.org/assr/4012?lang=es#quotation>
- Duffy, M. (2005). Reproducing Labor Inequalities: Challenges for Feminists Conceptualizing Care at the Intersections of Gender, Race, and Class. *Gender & Society*, 19(1), 66-82. DOI: 10.1177/0891243204269499
- Durán, M. A. (2011). El trabajo en el marco macroeconómico. En Durán, M. A. (Dir.). *El trabajo del cuidado en América Latina i España* (p. 11-33). Madrid: Fundación Carolina (CeAICI).
- Fisher, B. i Tronto, J. (1990). Toward a feminist theory of caring. En Emily K. Abel i Margaret K. Nelson (eds.). *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives* (p. 36-54). Albany, NY: State University of New York.
- García Alonso, J. V. (Coord.) (2003). *El movimiento de vida independiente. Experiencias internacionales*. Madrid: Fundación Luis Vives. Recuperat de <http://envejecimiento.csic.es/documentos/documentos/fundacionluisvives-movimiento-01.pdf>
- Graham, H. (1983). Caring: a Labour of Love. En J. Finch i D. Groves (eds.). *A Labour of Love: Women, Work and Caring* (p. 13-30). Londres: Routledge and Kegan Paul.
- Graham, H. (1991). The concept of caring in feminist research: The Case of Domestic Services. *Sociology*, 25, 61-78.

- Guzmán, F., Toboso, M. i Romañach, J. (2010). Fundamentos éticos para la promoción de la autonomía: hacia una ética de la interdependencia. *Alternativas: cuadernos de trabajo social*, 17, 45-62. Recuperat de https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/14296/1/Alternativas_17_03.pdf
- Iáñez, A. (2009). *Prisioneros del cuerpo. La construcción social de la diversidad funcional*. A Coruña: Diversitas Ediciones.
- Letablier, M. (2001). Le travail centré sur autrui et sa conceptualisation en Europe. *Travail, genre et sociétés*, 6(2), 19-41. DOI:10.3917/tgs.006.0019
- Letablier, M. T. (2007). El trabajo de “cuidados” i su conceptualización en Europa. En C. Prieto (ed.). *Trabajo, género i tiempo social* (p. 64-84). Madrid: Hacer-UCM.
- Martín Palomo, M. T. (2008). Los cuidados i las mujeres en las familias. *Política i Sociedad*, 46(2), 29-49. Recuperat de <https://revistas.ucm.es/index.php/POSO/article/view/POSO0808230029A>
- Martín Palomo, M. T. (2014). *Los cuidados en las familias. Un estudio a través de tres generaciones de mujeres en Andalucía* (Tesi doctoral). Universitat Carlos III de Madrid, Madrid.
- Martín Palomo, M. T. (2016). *Cuidado, vulnerabilidad e interdependencias. Nuevos retos políticos*. Madrid: Centro de Estudios Políticos i Constitucionales.
- Martín Palomo, M. T. i Muñoz, J. M (2015). Interdependencias. Una aproximación al mundo familiar del cuidado. *Argumentos. Revista de Crítica Social*, 17, 212-237. Recuperat de <https://publicaciones.soiales.uba.ar/index.php/argumentos/article/view/1382/1269>
- Mladenova, T. (2015). Neoliberalism, postsocialism, disability. *Disability & Society*, 30(3), 445-459. DOI: 10.1080/09687599.2015.1021758
- Muñoz, J. M. (2012). Cuidar del mundo. Labor, trabajo i acción en una compleja red de sostenimiento de la vida. *Isegoría*, 47, 461-480. DOI: 10.3989/isegoria.2012.047.04
- Muyor, J. (2018). La situación de dependencia en la diversidad funcional: De lo biológico i patológico en la persona. *Trabajo Social Hoy*, 84, 63-76. DOI: 10.12960/TSH.2018.0010
- Muyor, J. (2019). Nuevos significados de la discapacidad: De la igualdad de capacidades a la igualdad de derechos. *Acciones e Investigaciones Sociales*, 39, 33-55 DOI: 10.26754/ojs_ais/ais.2019393231
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*. Londres: Macmillan.
- Oliver, M. (1996). *Understanding Disability. From theory to practice*. Nova York: St Martin's Press.

- Palacios, A. (2008). *El modelo social de discapacidad: orígenes, caracterización i plasmación de la Convención Internacional sobre los derechos de las personas con discapacidad*. Madrid: CERMI. Recuperat de <https://www.cermi.es/sites/default/files/docs/colecciones/Elmodelo-socialdediscapacidad.pdf>
- Palacios, A. i Romañach. J. (2006). *El Modelo de la diversidad. La Bioética i los Derechos Humanos como herramientas para alcanzar la plena dignidad en la diversidad funcional*. España: Ediciones Diversitas-AIES. Recuperat de <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/9899>
- Parker, R. (1981). Tending and Social Policy. En E. M. Goldberg i S. Hatch (eds.). *A new look at the Social Services* (p. 17-34). Londres: Policy Studies Institute.
- Rodríguez, P. (2013). *La atención integral i centrada en la persona*. Madrid: Fundación Pilares para la Autonomía Personal. Recuperat de <http://www.fundacionpilares.org/docs/AICPweb.pdf>
- Romañach, J. (2009). *Bioética al otro lado del espejo: la visión de las personas con diversidad funcional i el respeto a los derechos humanos*. Santiago de Compostela: Diversitas Ediciones.
- Thomas, C. (2011). Deconstruyendo los conceptos de cuidados. En C. Carrasco, C. Borderías i T. Tornos (eds.). *El trabajo de cuidados: historia, teoría i políticas* (p. 145-176). Madrid: Editorial Catarata.
- Thomas, C. (1993). De-constructing concepts of care. *Sociology*, 27(4), 649-669. DOI: 10.1177/0038038593027004006
- Tobío, C., Agulló Tomás, M. S., Gómez V. i Martín Palomo, M. T. (2010). *El cuidado de las personas, un reto para el siglo XXI*. Colección Estudios Sociales. Espanya: Fundación La Caixa. Recuperat de https://multimedia.caixabank.es/lacaixa/ondemand/obrasocial/pdf/estudiossociales/vol28_completo_es.pdf
- Ungerson, C. (1983). Why do women care? En J. Finch i D. Groves (eds.). *A Labour of Love: Women, Work and Caring* (p. 31-49). Londres: Routledge and Kegan Paul.
- Ungerson, C. (1990). *Gender and Caring: Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. Londres: Haverster Wheatsheaf.
- Ungerson, C. (2005). Care, work and feeling. *The Sociological Review*, 53 (supl. 2), 188-203. DOI:10.1111/j.1467-954X.2005.00580.x
- Vicente, I. (2018). Los estudios feministas del cuidado i los principios de vida independiente a diálogo. *Papeles el tiempo de los derechos*, 10, 1-21. Recuperat de <https://redtiempodelosderechos.files.wordpress.com/2018/01/wp10-estudios-feministas-cuidado.pdf>
- Walby, S. (1989). *Women, Theory and Society: From Private to Public Patriarchy*. Oxford: Blackwell.

L'Estat com a garant de drets i reproductor de desigualtats. Reflexions sobre el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a Adults Grans (Argentina, 2005)

The State as a guarantor of rights and breeding ground for inequalities: Reflections on the National Pension Inclusion Plan for the Elderly (Argentina, 2005)

Viviana Verbauwede¹
ORCID: 0000-0003-2668-7472

Recepció: 15/06/19. Revisió: 14/08/19. Acceptació: 02/09/19

Per citar: Verbauwede, V. (2019). L'Estat com a garant de drets i reproductor de desigualtats. Reflexions sobre el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a Adults Grans (Argentina, 2005). *Revista de Treball Social*, 216, 45-63. DOI: 10.32061/RTS2019.216.03

Resum

Aquest article aporta elements per a la reflexió entorn de les polítiques estatals en la seva doble mirada, com a possibilitadores de drets de ciutadania i alhora com a reproductora de desigualtats socials, prenent com a referència i tensió empírica per pensar aquestes accions estatals el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a Adults Grans (2005), implementat a l'Argentina. Es reconeix que, a través d'aquest pla, s'aconsegueix una cobertura previsional total de més del 90% de la població adulta gran; i que té el seu principal impacte en la població femenina, atès que el 73% de les noves beneficiàries són dones i el 27% restant, homes.

Reprement autors de reconeguda trajectòria, es problematitza sobre el concepte de desigualtat, treball i seguretat social, reconeixent cada vegada nivells més alts de fragilitat laboral i desprotecció social. Tenint

¹ Llicenciada en Treball Social (FTS-UNER), diplomada en Sociologia (FLACSO), magister en Sociologia i Ciència Política (FLACSO), Dra. en Ciències Socials (UBA). Docent i investigadora. Facultat de Treball Social. Universitat Nacional de Entre Rios. Argentina. verviviana@hotmail.com

en compte que l'Amèrica Llatina constitueix un dels continents més desiguals del món.

Paraules clau: Pla Nacional d'Inclusió Previsional, desigualtat.

Abstract

This article contributes to the reflection on state policies from their twofold perspective as a facilitator of citizens' rights and, at the same time, a breeding ground for social inequalities, taking the National Pension Inclusion Plan for the Elderly (2005), implemented in Argentina, as a point of reference and an empirical tension for the purposes of considering these state actions. It is recognized that, as a result of the plan, total pension coverage for more than 90% of the elderly adult population has been achieved; indeed, its main core of impact has been on the female population, given that 73% of new beneficiaries are women while the remaining 27% are men.

Picking up on authors with an acknowledged track record, the problems brought about by the concept of inequality, work, and social security are addressed, acknowledging that there are increasingly higher levels of labor fragility and social neglect. It should be borne in mind that Latin America is one of the most unequal continents in the world.

Keywords: National Pension Inclusion Plan, inequality.

Palabras preliminares

Com a primera premissa, no puc deixar passar aquest article per posar en evidència el moment polític actual que se'ns entravessa als docents/investigadors del nostre país. Des del canvi de gestió nacional i, puntualment, des de principis de l'any 2018, els docents i estudiants universitaris ens hem mobilitzat en defensa de la universitat pública (en referència al pressupost necessari per al seu funcionament, així com per la lluita del nostre salari com a treballadors, el menjador universitari, les beques i els diversos programes de millora educativa), en el marc de discursos que revaloritzen l'educació en els seus diferents nivells i simultàniament menyspreen i disminueixen els recursos per aconseguir-la. No podem compartir aquest àmbit de circulació de textos i idees sense exposar la nostra preocupació i ocupació en el tema.

I en aquest sentit ampli –de l'educació i la universitat–, però sense oblidar, al seu torn, que les reflexions particulars que pretenc compartir tenen el tint de docents/investigadors de les universitats mitjanes i petites, com a *pensament situat*, on un dels nostres interlocutors privilegiats són els estudiants i la visió que anem construint de manera conjunta docents i estudiants sobre la nostra realitat nacional i provincial.

És per això que en aquest article s'entremesclen, es barregen, preguntes, reflexions pròpiament de la recerca, així com de la docència i la intervenció en Treball Social, tenint en compte a més que les aportacions en recerca constitueixen una forma d'intervenir en les nostres pràctiques, sabers i reflexions.

Cal aclarir també que quan fem referència a desigualtats, ho pensem en termes d'interseccionalitat de desigualtats. Aquí ens fem ressò del concepte encunyat pel feminisme negre d'interseccionalitat com a múltiples formes d'opressió; el debat molt ric sobre les posteriors interpretacions que resulta polifònic i fins i tot polèmic. Igualment, per fer manifesta la nostra consideració, entenem la interseccionalitat com la imbricació de desigualtats; en aquest article en particular, com la multipluralitat de desigualtats que s'encreuen i constitueixen de manera homogènia la trama social de la qual formem part i on intervenim quotidianament.

Quan fem referència a la imbricació de desigualtats en el sentit en què s'arrelen les unes amb les altres, el que pretenem visibilitzar és que no es tracta d'un sumatori de desigualtats sinó que en produir-se i reproduir-se vinculadament, impliquen una subvaloració del subjecte "portador" d'aquesta condició. D'aquí ve la necessitat imperiosa de distingir pràctiques, formes, els sistemes que les produeixen i reproduïxen.

Presentació de l'article

En aquesta presentació reprenem premisses ja reconegudes amb l'objectiu de posar en evidència o visibilitzar algunes desigualtats existents –o més ben dit, persistents–, partint del reconeixement que un dels camins

per distingir aquestes desigualtats és trencar amb la naturalització. En el rerefons d'aquestes paraules hi ha present la idea d'estratificació social proposada per Esping-Andersen (1993), en el marc de les característiques que assumeix l'Estat com a garant de drets i reproductor de desigualtats. En una idea on l'Estat i la societat es coconstitueixen; i l'Estat –a través de les seves polítiques, institucions i accions– tendeix a reproduir i perpetrar les desigualtats socials existents.

Hi ha un text conegut de l'autor francès François Dubet (2015) que es diu *¿Por qué preferimos la desigualdad? (aunque digamos lo contrario)*; quan vaig llegir-ne el títol per primera vegada em va impactar, i el que més em va marcar és la naturalitat amb què podem arribar a afirmar que preferim la desigualtat, i el que em va sorgir d'entrada és preguntar-me en quin subjecte social s'encarnaria aquest "preferim"; no vaig trigar a adonar-me que aquest subjecte social el conformem molts actors i de diferents estrats socials, els qui estem travessats per accions que quotidianament reproduïen –i reproduïm– desigualtats.

Quan vaig llegir el text, des de la Facultat de Treball Social dúiem a terme un projecte de recerca² sobre polítiques socials que se centrava en l'Assignació Universal per Fill per a la Protecció Social (AUH) i el Pla Nacional d'Inclusió Previsional (PNIP) per a adults grans,³ com les dues polítiques socials més massificadores implementades pel govern kirchnerista. En aquell moment, fent el treball de camp, vam entrevistar sectors de pobresa persistent, que a través de múltiples exemples ens manifestaven les seves apreciacions assenyalant que: "no està bé que una mamà cobri la AUH si no fa els controls de salut dels seus fills", o no els enviava a l'escola, així com també alguns adults grans ens deien, "jo no vaig treballar mai però si em donen una jubilació, com no l'he d'agafar".

Aleshores distingiem com aquests sectors reproduïen un discurs encunyat per una classe mitjana molt heterogènia i sostingut alhora pels mitjans de comunicació. Alguns dels entrevistats pertanyien a la classe mitjana, perquè en la primera moratòria del Pla Nacional d'Inclusió Previsional no hi havia cap restricció d'ingressos ni registre de béns personals, per tant es va atorgar a tots els adults grans⁴ que van sol·licitar la jubilació i estaven dins el rang d'edat, establert en 55 anys per a les dones i 60 per als homes.

2 El projecte de recerca que s'esmenta es va anomenar: "Polítiques socials: Entre el Treball i la ciutadania" (PID 5086). L'autora d'aquest article va exercir de directora del projecte, codirigit per Mg. Florència Serra i integrat per: Mg. María Gabriela Romero, Dra. Evangelina Benassi. Estava radicada a la Facultat de Treball Social de la Universitat Nacional de Entre Ríos (2013-2015).

3 En aquest article se sosté la denominació d'adult gran, perquè l'article se centra en reflexions sobre el Pla Nacional d'Inclusió Previsional per als adults grans, considerant d'aquesta manera el concepte en termes *nadius*, per això no s'inclouen altres denominacions com la de vellesa o envelliment, que serien altres formes possibles d'anomenar més d'acord amb els debats actuals.

4 Es fa servir el terme adult gran com a genèric masculí, sabent que el terme fa referència tant a persones femenines com masculines.

Per què repreneix això? Perquè en el projecte de recerca sosteníem, i continuo fent-ho, que aquestes dues polítiques van permetre un augment de la condició de ciutadania social per a aquests sectors.

En aquest article m'interessa detenir-me a distingir què va passar entre aquell moment (2005) i l'actualitat (2019) en relació amb aquestes dues polítiques i el procés de legitimació o deslegitimació d'aquestes polítiques.

Les dues polítiques esmentades es troben fortament lligades al concepte treball, i al concepte de treball formal, que és el mirall sobre el qual es construeix l'alteritat; es diu col·loquialment: "com que no perceben assignacions familiars perquè estan desocupats o es troben per sota del salari mínim vital i mòbil (SMVM), accedeixen a la AUH"; "com que són adults grans que van transitar pel mercat informal de treball i no tenen les aportacions formals accedeixen al PNIP". Per tant, la AUH tendeix a reconèixer en el si familiar un/a treballador/a informal, precari/ària o desocupat/da, en tant que l'ingrés no li permet cobrir les seves necessitats bàsiques. A un/a treballador/a que per la seva condició queda exclòs/osa de les assignacions familiars que un/a treballador/a formal té el dret a percebre.

Per part seva, el PNIP, denominat també jubilació anticipada, es va atorgar a homes i dones més grans de 60 i 55 anys, respectivament, que havien realitzat aportacions o no al Sistema Previsional, reconeixent així els vaivens del mercat laboral presents en la història argentina.

Els mecanismes institucionals d'implementació: si bé la AUH va néixer com un decret presidencial –i per això ha estat el blanc de moltes crítiques–, s'implementa a través de l'Administració Nacional de Seguretat Social (ANSES), organisme dependent del Ministeri de Treball que ha administrat històricament –a través de diferents formes– la seguretat social dels treballadors i les treballadores formals. Així mateix, el PNIP (Llei núm. 25.994) també s'implementa a través d'aquest organisme estatal posant en evidència la decisió que aquestes polítiques es troben sota l'òrbita del Ministeri de Treball, garantint transparència i homogeneïtat en la seva implementació.

Sobre la AUH, no em detindré perquè és sens dubte una de les polítiques socials més estudiades i més reconegudes del nostre país, en referència a les seves febleses i forteses; a més, perquè en termes de legitimitat social i política, qui es pot oposar a una política que tendeix a protegir la infància desvalguda, que neix en condicions de "desavantatge"?

És en el Pla Nacional d'Inclusió Previsional on recau com a perjudici la idea d'un adult que no s'ha preocupat, ocupat, que no li va interessar "treballar", generant-se altres configuracions; perquè sobre aquest adult major recau la sanció moral, que òbviament és impossible dipositar sobre la infància.

Per això m'ocuparé del PNIP, a manera de cas, que em permeti mostrar certa tensió empírica i pensar la construcció social de legitimitat de les desigualtats.

Danani i Beccaria (2011) assenyalen que durant el període 1995-2003, anys de plena vigència del sistema heretat de la reforma de 1994, els beneficis previsionals van anar perdent progressivament la seva capacitat per satisfer les necessitats, incloses les considerades bàsiques. Per part seva, Curcio (2011) assenjala que després de la crisi econòmica de finals del 2001 es va reobrir el debat sobre les dificultats pendents en relació amb el Sistema Previsional, donant-se entre el 2005 i el 2008 una sèrie de reformes molt significatives.

Una d'elles és la que prenem com a cas empíric per al nostre estudi, que és el Decret del Poder Executiu Nacional núm. 1454/05, que a través d'una moratòria previsional modifica aspectes de la Llei núm. 24.476, la qual cosa va implicar atorgar la possibilitat d'accedir a un haver jubilatòri a tota persona que tenia edat per a jubilar-se, però que no complia amb l'exigència de 30 anys d'aportacions acumulades.

Una altra de les lleis significatives d'aquest temps va ser la Llei núm. 26.417, que estableix un criteri de mobilitat de les prestacions del règim públic de repartiment basat en un índex construït a partir de l'evolució en la recaptació del sistema per part de la ANSES i la major variació entre l'índex de remuneració mitjana imposable dels treballadors estatals i l'índex de salaris publicat per l'Institut Nacional d'Estadística i Cens (INDEC).

Després, amb la Llei núm. 26.425, sancionada el novembre de 2008, es va derogar el règim de capitalització i es va unificar el règim de repartiment en el Sistema Integrat Previsional Argentí (SIPA).

Cal destacar que, segons Curcio i Beccaria (2011), la participació dels adults més grans de 65 anys en el Sistema Previsional es va incrementar entre el 2004/2007 en uns 23 punts percentuals de cobertura previsional, passant de 67% a 90% aproximadament.

El Pla Nacional d'Inclusió Previsional: Expansió de la cobertura a la població femenina

Sobre la base de la Llei Nacional núm. 24.476, sancionada el 1995, s'erigeix el Decret núm. 1454/2005, que en modifica punts centrals. Aquest decret sancionat el 25/11/2005 i vigent mitjançant butlletí oficial a partir del 07/12/2005, substitueix o deroga els articles 5, 7, 8 i 9 de la Llei núm. 24.476, fonamentalment pel que fa referència al capítol II –Règim de Regulació Voluntària del Deute–. Propiciant el pagament voluntari a l'ANSES dels anys deguts d'aportacions una vegada atorgat el benefici. Per això la informació que reben els adults grans és que és possible percebre la jubilació sense tenir els anys d'aportació que exigia la llei (30 anys)⁵.

A partir d'aquesta moratòria previsional esmentada, l'ANSES viabilitza les sol·licituds de jubilació dels adults grans que no es trobaven anteriorment amb possibilitats legals de tramitar aquest dret.

5 En l'enunciació dels 30 anys que es requereixen d'aportació previsional, queden exclosos aquells que es preveuen en règims especials.

Tant la Llei Nacional núm. 25.994, que és la de prestació previsional anticipada, com la Llei núm. 25.865 i el Decret núm. 1454/05, donen lloc a una important quantitat d'altres en el Sistema Previsional Argentí, cosa que permet, a través de l'establiment de diverses moratòries i règims de regularització voluntària de deute al Sistema Previsional, la incorporació d'una important quantitat d'adults grans que es trobaven sense cobertura de Seguretat Social.

Danani i Beccaria (2011) plantegen que el govern argentí va emprendre de manera fragmentària i asistemàtica des de 2003, i amb persistència des de 2004, un procés que en diferents moments i plans ha canviat el Sistema Previsional Argentí a través del denominat per aquestes autores com un procés de contra-reforma, que s'inicia, segons les mateixes autores, el 20 d'octubre de 2008. En aquesta data es va enviar al Congrés un projecte de reforma estructural del Sistema Previsional per part del Poder Executiu Nacional, marcant un canvi d'època: la clausura del sistema de capitalització individual, reemplaçat per un únic sistema de repartiment i la creació d'una nova institucionalitat en eliminar-se els comptes individuals existents fins llavors i les entitats que havien estat creades per a la seva administració, transferint les aportacions dels empleats a una administració estatal centralitzada.⁶

Curcio i Beccaria assenyalen que en el període pres per ells de referència des del (2004-2008):

l'evolució recent de les jubilacions va tenir un impacte significatiu en la reducció de la pobresa d'aquesta franja d'edat i en la millora de la distribució de l'ingrés del grup poblacional i de la societat en el seu conjunt (2011, p. 96).

Els autors fan anàlisis amb dades quantitatives que els porta a afirmar que a partir d'un exercici de simulació pot advertir-se que si no existissin les transferències previsionals a les famílies, la pobresa s'hauria situat al voltant de 12 punts percentuals més que l'experimentada durant tot el període analitzat, que va des del 2004 al 2009. Aquest augment de la protecció –segons les autores– ha de pensar-se a la llum de dues qüestions centrals: el comportament del mercat de treball i l'estructura institucional del Sistema de Seguretat Social; que en l'anàlisi del sistema de protecció argentí –altament dependent dels vincles que els subjectes estableixen amb el mercat de treball– van ser tant el resultat d'un augment sostingut de l'ocupació, com de la caiguda gairebé sistemàtica de la desocupació i la significativa reducció de l'ocupació no registrada.⁷

Per això Curcio i Beccaria (2011) rescaten que les incipients incorporacions de polítiques no contributives que preveuen l'accés a prestacions

6 Aquest procés de contra-reforma és summament important, però cal destacar que no ens detindrem en la seva anàlisi particular, atès que el que ens interessa sobre el Sistema Previsional se centra en la incorporació dels adults grans que es trobaven sense possibilitats d'accedir al Sistema Previsional i ho fan gràcies a la moratòria previsional sobre la Llei núm. 24.476.

7 Lindenboim (2008) desenvolupa aquests aspectes àmpliament.

més enllà del vincle amb el mercat laboral, es revelen amb potència per avançar en l'increment de la cobertura. No obstant això, aclariran que en gairebé tots els casos es manté un nucli estructural d'un 40% de la població que no aconsegueix accedir a les prestacions implementades, la qual cosa es vincula –per a aquestes autores– a la informalitat del mercat laboral.

Però abans de continuar, ens sembla necessari posar de manifest algunes xifres que tendeixen a universalitzar la protecció social per poder dimensionar l'impacte d'aquesta política social.

Mitjançant el Pla d'Inclusió Previsional la quantitat de beneficis provisionals (pensions i jubilacions) atorgats per l'ANSES es va incrementar el 77% entre gener de 2003 i el maig de 2011, i va passar de 3,2 milions a 5,7 milions. El maig de 2011, els beneficis provisionals originats mitjançant la “moratòria provisional” representen el 42% del total de beneficis, la qual cosa implica un total de 2,4 milions de beneficis, el 61% dels quals corresponen a la Llei 25.994 i el 39% restant a la Llei 24.476. [...] Addicionalment, el Pla d'Inclusió Previsional ha demostrat tenir un important impacte redistributiu regional (Calabria i Calero, 2012, p. 15).

En aquest punt cal aclarir, prenent les aportacions de Danani i Becaria (2011, p. 124):

Informació proporcionada per l'ANSES (pàgina 12, 20/11/202006) indica que el 73% dels nous beneficiaris van ser dones i el 27% restant, homes.

El pla no manifestava una intencionalitat directa de beneficiar les dones, però tenint en compte l'estructura social argentina, si comparem homes i dones, el percentatge més alt de participants del mercat formal de treball són homes, amb la qual cosa les dones queden d'aquesta manera desprotegides d'una seguretat social en la tercera edat, excepte en els casos en què eren beneficiàries d'una pensió.

Amb la finalitat d'evitar la duplicació del benefici, en la denominada segona moratòria a considerar més endavant, aquest aspecte serà tingut en compte com una restricció a l'atorgament de jubilacions.

Diferències i similituds en les moratòries del Pla Nacional d'Inclusió Previsional i l'actual Pensió Universal per a l'Adult Gran:

Les lleis i decrets sancionats a finals del 2004 i 2005 van tenir el principal impacte en els anys 2006/2007. La Llei núm. 25.994 estableix la possibilitat que els homes de 60 anys i les dones de 55, en tots dos casos 5 anys abans del que s'estableix per la Llei núm. 24.241 de Prestació Bàsica Universal, poguessin accedir anticipadament al dret de jubilació, instal·lant a més un sistema que els permetia jubilar-se malgrat no comptar amb els 30 anys de serveis amb aportació computable.

Aquest benefici creat per la Llei núm. 25.994 va ser de caràcter excepcional i la seva durada s'establia en dos anys (art. 4); posteriorment, mitjançant el Decret núm. 1451/2006, es prorroga la llei fins al 30 d'abril del 2007; el Decret núm. 1454/2005, que substitueix i deroga articles de la Llei Nacional núm. 24.476, propicia el pagament voluntari a l'ANSES dels anys deguts d'aportació una vegada atorgat el benefici, denominada Primera Moratòria, que va tenir més impacte en els anys 2006/2007.

L'agost de 2014 se sanciona una nova llei de moratòria previsual núm. 26.970. Aquesta llei, promulgada el 9 de setembre de 2014, estableix, pel termini de dos anys a partir d'aquesta, que els que tinguin l'edat, o compleixin l'edat de jubilació prevista per la Llei núm. 24.241, regularitzin els seus deutes previsionals adherint-se d'aquesta forma al règim especial de regulació. La situació és la mateixa per sol·licitar la pensió pel cònjuge mort.

L'article tercer de la Llei núm. 26.970 estableix que:

l'ANSES en forma prèvia a determinar el dret a una prestació previsual, realitzarà avaluacions patrimonials o socioeconòmiques sobre la base de criteris objectius que determinin la reglamentació, a fi d'assegurar l'accés al règim de les persones que presentin més vulnerabilitat.

La nova llei de moratòria previsual núm. 26.970, sancionada el mes d'agost de 2014, podríem afirmar que reconeix l'èxit de l'anterior en termes de massificació i proposa alguns canvis per focalitzar la població que n'és destinatària. Aquesta moratòria va vèncer el setembre de 2016, per als homes,⁸ estenent-se fins al 23 de juliol de 2019 per a les dones.

Aquesta és, a grans trets, la diferència més gran amb la primera moratòria, a més en el seu article 9 aclareix que és incompatible amb qual-sevol altra pensió contributiva o no contributiva. La Llei núm. 26.970, igual que el Decret núm. 1454/2005, preveu que el pagament de les aportacions degudes també pot ser realitzat mitjançant quotes que es reporten de l'haver de la jubilació percebuda.

Aquesta segona etapa preveu les jubilacions assolides en aquest últim període, la qual cosa s'anomena en la pràctica institucional Segona Moratòria. Aquesta segona moratòria va presentar algunes diferències que resulten significatives d'assenyalar. D'una banda, es troben algunes particularitats específiques que preveu aquesta nova llei i és, principalment, la focalització dels titulars de drets a través d'una avaluació socioeconòmica dels recursos que disposa el titular.

Una de les entrevistades,⁹ titular de dret del PNIP de la primera moratòria, expressava:

8 Per als homes, l'abril del 2018 va sortir una resolució de l'ANSES i de l'AFIP que permet als adults grans homes que tinguin 69 anys o més regularitzar aportacions percebudes fins al desembre de 2003.

9 Les entrevistes a les quals es fa referència van ser realitzades en el marc del projecte de recerca "Polítics Socials: Entre el Treball i la Ciutadania" (PID 5086), les referències

jo conec gent que no ho necessitava i que cobrava, jo crec que en aquesta nova moratòria aquesta gent no va entrar, perquè ara ho descobreixen tot de tu, la teva vida, els teus béns, en l'altra no et preguntaven res, ni si tenies cotxe, casa, res, et preguntaven si t'ènies aportacions i res més (entrevistada M., oct. 2014).

Una altra de les entrevistades, titular de dret del PNIP, reflexionava:

ara va tornar a començar però amb un altre sistema, no tens la possibilitat que teníem nosaltres, (quina possibilitat?). Ara no pots tenir molts calés perquè t'ho donin, està més restringit, més cuidat, no sé quina seria la paraula, més estudiat tot, abans ho donaven a qualsevol, fins i tot a persones que no ho necessitaven però que els hi donaven i ara no (entrevistada J., feb. 2015).

La diferència substancial entre la primera i la segona moratòria té a veure amb el caràcter de vulnerabilitat que es pretén detectar per accedir al dret de jubilació/pensió. La pretensió d'universalitat d'aquesta segona moratòria es restringeix a la capacitat econòmica del titular de dret. En aquest sentit, igual que l'Assignació Familiar, els que més capacitat econòmica tenen no la perceben. Per tant, la protecció social no és universal en cap dels dos grups poblacionals, no és un dret garantit per la ciutadania sinó una protecció mediada per l'Estat cap a aquells que tenen una condició de vulnerabilitat centrada en ingressos monetaris.

Però el que ens interessa assenyalar, particularment, fa referència als elements de distinció, perquè la primera moratòria va ser per a tot adult gran que tingués l'edat de jubilació i no percebés el dret. La segona es restringeix d'acord amb una avaluació socioeconòmica en què s'havia d'evidenciar vulnerabilitat social i en l'actualitat és encara més la diferenciació, perquè s'estableix la Pensió Universal per a l'Adult Gran (PUAM), destinada a aquell adult gran que no posseeix aportacions i que es troba en situació de vulnerabilitat i no pot accedir a una jubilació mínima; així, haurà de recórrer a una pensió que en termes econòmics percep el 80% d'una jubilació mínima. Les diferències d'això no tenen a veure amb la suma de la transferència, sinó amb les formes burocràtiques administratives que estableixen la diferenciació. Aquesta diferenciació –en tant que es gaudeix d'un ingrés com adult gran– es trobarà des del mateix aparell estatal diferenciat en si el titular hagi estat o no algú que ha aportat al sistema de jubilació. L'Estat, a través d'aquestes polítiques, reproduïx les distincions, reproduïx les desigualtats pròpies del mercat, en aquest cas entre adults “mereixedors” de jubilació i adults “titulars” d'una pensió assistencial.

Un altre aspecte que cal tenir en compte en aquesta segona moratòria és el que assenyalen Danani i Beccaria (2011, p. 124):

del qual es detallen en la primera nota al peu (en aquest treball de recerca es van realitzar entrevistes en profunditat a 6 adults grans que van accedir al PNIP).

Amb l'explícit objectiu d'evitar les denominades duplicacions o "beneficis múltiples", el Decret núm. 1451/06, sancionat el mes d'octubre de 2006, estableix en l'article primer que en l'atorgament dels beneficis per moratòria, es "prioritzin" aquelles persones que no siguin beneficiàries de plans socials, pensions graciabls o no contributives, jubilacions, pensions o retirs civils o militars (nacionals, provincials o municipals).

Aquesta modificació deixarà sense la possibilitat d'accedir a una jubilació aquelles dones que posseeixen pensions o altres ingressos i que en l'anterior moratòria sí que la tenien.

Desigualtat en les proteccions

En referència a la noció de protecció social, Danani i Hintze (2011, p. 14) plantegen que:

concebem la protecció social com a part de les condicions generals de la reproducció de la força de treball i, per tant, de la reproducció de la vida del conjunt de la població en les societats capitalistes.

Aquesta clara definició ens remet al que venim tractant com a materialització d'aquesta protecció en forma d'Assegurança Social,¹⁰ és a dir directament vinculada a la relació capital/treball en el marc d'un estat modern capitalista. Això les autores ho vinculen amb la concepció del treball (organitzat sota la forma mercantil en el capitalisme) que dona sentit i és referència d'un conjunt de relacions. Aquestes visions del treball que subjauen en diferents perspectives que conviuen juxtaposades, constitueixen un dels aspectes subjectius i simbòlics que analitzem com a centrals en el pensar i sentir dels jubilats a partir de la moratòria (Llei núm. 24.476) i de les mares, i pares, que perceben l'Assignació Universal per Fills per a la Protecció Social (AUH), sobre la qua cosa aprofundirem més endavant.

Danani i Hintze (2011) –compiladores del llibre *Protecciones y Desprotecciones*– plantegen l'anàlisi de dos components del Sistema de Seguretat Social: el Sistema Previsional i el Sistema d'Assignacions Familiars¹¹ perquè els consideren com:

les dues majors transformacions encarades en els sistemes de protecció, en si mateixes, i per la seva capacitat d'arrossegar darrere seu una ressignificació de la protecció social entesa de manera global (2011, p. 25).

Coincidim en aquesta afirmació i, en certa manera, és per aquestes transformacions en el sistema de protecció social que apostem com a ciutadania, a la transformació d'un concepte d'assegurança social que es

10 Cal aclarir que les autores Danani i Hintze (2011) fan referència al Sistema Previsional i al sistema d'assignacions familiars com a components de la Seguretat Social i no de l'Assegurança Social.

11 Sobre el Sistema Previsional les autores se centren en l'eliminació del sistema de capitalització i a la re-estatització dels fons (gener 2009).

va instituir lligat a la relació laboral, per poder elaborar un concepte de seguretat social destinada també a aquells que no estan inclosos formalment en el mercat de treball; en una mixtura en què sota la concepció de ciutadania s'ampliï la protecció social que es trobava reduïda solament a la classe treballadora.

En el treball ja esmentat de Danani i Hintze, podem distingir aquestes perspectives; les autores expressen que la Seguretat Social sol definir-se

com el conjunt de programes i polítiques, denominades assegurances socials, que tenen com a objectiu cobrir riscos enfront de la probabilitat d'ocurrència d'alguns fets (2011, p. 33).

I reprenent Centrángolo (2009), expressen que:

els programes emmarcats en la seguretat social, es constitueixen amb la finalitat de proveir certes i assegurar les persones davant del risc de pèrdua d'ingressos o xocs de despeses associades amb el retir en la vellesa, invalidesa, malaltia, accidents, defunció o situació de desocupació (2011, p. 33).

Per tant, el que podem distingir és que la noció d'assegurança social que es va crear estrictament com una protecció al treballador i per extensió a la seva família i que esdevenia una aportació que realitzava parcialment el treballador, s'ha estès als ciutadans que per diverses circumstàncies no han aportat formalment –o no compten amb els 30 anys d'aportació– al sistema de seguretat social.

Així arribem a una noció de seguretat social que es desencalla d'alguna manera d'aquesta clàssica relació capital/treball i s'amplia incloent tota la ciutadania; Danani i Hintze (2011) manifesten que el Ministeri de Treball, Ocupació i Seguretat Social defineix a la Seguretat Social com:

El conjunt de règims i normes adoptades per l'Estat, que tenen com a objectiu mantenir el nivell de vida de la població i assistir als necessitats, mitjançant prestacions de diners i serveis, quan són afectats per contingències considerades socialment protegibles (ANSES, 2010).

L'assegurança social, segons Mesa Lago i Bertranou (1998) –citats per Danani i Hintze (2011)–, manté un sistema de finançament a partir de contribucions tripartides: dels assegurats, els ocupadors i l'Estat sobre la nòmina salarial; el sistema es troba inclòs en un sistema de seguretat social més ampli i això es deu –segons Javier Curcio (2011)– al fet que els programes de seguretat social a l'Argentina són majoritàriament contributius, però això no implica necessàriament que els beneficis estiguin lligats ni directament ni proporcionalment a les aportacions i contribucions, pel fet que un dels principis de la seguretat social és el de la solidaritat i això suposa la possibilitat de generar redistribucions.

Aquest seria un dels possibles fonaments que ens permet comprendre el marc en què es propicia l'ampliació dels drets de ciutadania quan es duu a terme la modificació de la Llei núm. 24.476, possibilitant la inclusió d'una important quantitat d'adults grans sense cobertura previsional.

Podem arribar a afirmar que la incorporació al Sistema Previsional d'aquells adults grans que els falten els anys d'aportació, tendeix a atorgar un sòl de ciutadania a aquests adults, i per tant amplia els drets de ciutadania.

Però aquest sòl de ciutadania, que es materialitza entre altres coses en termes econòmics, és llegit per alguns dels jubilats entrevistats com un acte injust cap a aquells treballadors que van aportar la quantitat d'anys que el sistema exigia. En aquest sentit, aquí hi ha un error d'interpretació, perquè també aquells que accedeixen al dret de la jubilació mitjançant la Llei núm. 24.476 han d'aportar els anys que falten, i se'ls reté la suma corresponent de l'haver mensual. La diferència substancial és que en comptes de fer-ho abans de jubilar-se ho fan després i amb el dret ja adquirit. Per això en la interpretació de la norma, els jubilats o pensionats que preveu aquesta llei senten obtenen un benefici en comparació amb aquells altres que han realitzat les aportacions anteriorment.

Reflexionant sobre la vinculació entre l'ampliació o no dels drets de ciutadania entorn de les reformes previsionals, Fiscella (2005) avalua que encara que l'expansió de la cobertura hagi estat significativa sempre va mantenir una forma contractual lligada a la incorporació al mercat formal de treball i al caràcter contributiu dels règims previsionals, que els estructura sota el model d'Assegurança Social. Això porta a l'autor a considerar que la previsió social sota aquestes formes d'Assegurança Social porta intrínseca una tensió entre els drets de ciutadania, plantejant que aquesta tensió es troba entre l'enunciació universalitzadora dels drets previsionals i l'exercici individual d'aquests drets.

Aquesta tensió a la qual fa referència l'autor es pot analitzar en la idea sostinguda per Claus Offe (1992) que els estats de benestar són estratificadors. Fiscella (2005, p. 84), per explicar aquesta tensió, pren els règims especials, els privilegis i enuncia que:

Això determina una configuració dels sistemes previsionals altament estratificada, que culmina atorgant davant les mateixes contingències drets desiguals, per a alguns sectors de manera més àmplia i per a uns altres de manera restringida, la qual cosa dependrà de les capacitats de pressió i negociació de cadascun d'aquests sectors.

Però aquí és on –al nostre entendre– Fiscella redueix la seva mirada d'universalització, perquè restringeix el plantejament als aportants. La perspectiva d'Aldo Isuani (1985), citat per Fiscella, ens convida a pensar una universalització del Sistema Previsional per fora dels contribuents formals. I en aquesta matriu és on nosaltres considerem que és possible una ampliació dels drets de ciutadania, ja que es considera a l'adult gran

un ciutadà que requereix un ingrés per subsistir, més enllà de les aportacions formalment realitzades en la seva vida activa.

El que es posa en joc és la condició d'igualtat. I és per això que les posicions crítiques respecte d'aquest dret apel·laven a la justícia per argumentar. Dubet planteja que existeix una creença en el mèrit individual i en la idea que gran part de les desigualtats són justes i justificables (2015, p. 35). És a dir, es culpabilitza les víctimes de situacions de desigualtat i de la seva posició desfavorable.

Aquesta creença concerneix, com és obvi, totes les “petites desigualtats” que ens distingeixen els uns dels altres en funció dels títols, la intensitat del treball, les responsabilitats, l'experiència (Dubet, 2015, p. 36).

Repensar la igualtat en termes de justícia és també posar en dubte la idea de solidaritat:¹² tots hem de sostenir simbòlicament i econòmicament l'accés als drets socials. És aquí on la tendència a culpar les víctimes es consolida: les enquestes mostren que molts ciutadans no desitgen pagar per aquells que, a parer seu, no el mereixen (Dubet, 2015, p. 38).

Carmen Terra (2009, p. 41) planteja que davant la polaritat d'un sistema de protecció per a treballadors assalariats formals i un sistema d'assistència per als no assalariats, el que es requereix és:

construir una nova universalitat l'eix de la qual no sigui ni la compensació ni el món del treball, per la qual cosa els seus objectius han de ser globals i implicar tota la població en termes de necessitats socials i ciutadania, però a més ha de tenir heterogeneïtat en el sistema d'accés de manera de resoldre la desigualtat, la pobresa i l'exclusió amb equitat en la qualitat i en l'eficàcia de la prestació.

Aquí és important assenyalar que des de l'Estat es va implantar un discurs participant en la retòrica dels drets. Perquè són molts els discursos que circulen, que s'oposen a l'ampliació de la ciutadania social (si bé no apareixen així totalment) i que es basen en visions sobre la pobresa i dels subjectes, on es continua advocant per les responsabilitats individuals i sobre l'altre com a mereixedor, i que en termes de Dubet (2011), reforçaria una idea meritocràtica de la ciutadania –“a cadascú segons els seus mèrits”–, desconeixent com al nostre país es van anar donant determinades formes de vinculació entre l'Estat, l'economia i la societat que van possibilitar el creixement de la pobresa i la desigualtat.

L'objectiu d'aquest article és reflexionar sobre les polítiques socials empreses pel govern nacional argentí prenent la protecció social dels adults grans com el seu objectiu principal, per tant la problemàtica entorn de la

12 Dubet planteja que “els llaços i els sentiments de solidaritat no són dades naturals de la història i la cultura, encara que es tendeixi a percebre'ls d'aquesta manera. Són el producte de llargues construccions econòmiques i polítiques, però també de prolongades construccions de relats que acaben per forjar els imaginaris de la fraternitat necessaris per als progressos de la igualtat” (2015, p. 55).

gerontologia, gerontologia social o postgerontologia¹³ és una temàtica que s'escapa de l'àmbit d'estudi; no obstant això assenyalem que el pensament crític en què s'emmarca ens convida a pensar sobre "la transformació dels models de subjecció de la vellesa i dels dispositius d'edat" (Iacub, 2002, p. 156), i en aquest sentit com es pensen i executen les polítiques dirigides als adults grans, que òbviament "donen forma" al fet de ser vell i transitar la vellesa i en aquest cas puntual de com l'Estat concep el vell en tant que ciutadà de drets.

Com ja s'ha esmentat, el PNIP va significar la primera vegada en la història previsional argentina que es va reconèixer un dret, en termes d'ingrés, a l'adult gran que no hagués fet les aportacions previsionals. La història de la seguretat social al nostre país es troba marcada per una línia divisòria molt rígida entre contribuents i no contribuents, entre les polítiques de protecció per als quals aporten amb la seva contribució al Sistema Previsional en aquest cas, i una altra política subsidiària per als quals no contribueixen específicament al sistema.

Iacub assenyala que:

Si la vellesa com a construcció s'entén com a part d'una política de les edats, serà amb la finalitat que, d'aquesta manera, s'evidenciïn les determinacions que porten a dotar de poder i prestigi, o a valorar negativament, a cada grup d'edat. Les mateixes determinacions suposaran un tipus de divisions, i de maneres en què aquestes siguin significades (Iacub, 2002, p. 156)

Més enllà de l'ingrés monetari –que per a la subsistència dels adults grans és summament rellevant–, l'impacte en termes de reconeixement que implica en la subjectivitat dels adults grans el fet de ser jubilats, que el seu entorn social els reconegui com a jubilats, construeix un lloc en la subjectivitat tant d'aquest adult gran com de l'entorn immediat i mediat on agafa rellevància perquè es constitueix en el destinatari d'una política que no només transfereix ingrés, sinó que en aquest cas fonamenta un reconeixement social, aquest reconeixement és el que d'alguna manera trenca la PUAM establint un règim diferent per al que no va aportar (o li falten anys d'aportació) al Sistema Previsional.

13 Cal esmentar, també, que en alguns països com l'Argentina, encara es troba en un procés en què la gerontologia ha començat un procés lent d'institucionalització i es plantejgen aspectes vinculants a la gerontologia crítica, gerontologia social i post gerontologia. D'alguna manera conviuen totes aquestes lògiques en forma juxtaposades i són part del debat present tant en les pràctiques com en les teories que pretenen abordar els processos de significació de l'envelliment. Hidalgo (1993), prenent a Birren (1988), expressa que "la gerontologia és rica en dades i pobra en teoria"; el mateix autor, referenciant-se en Moody (1988), afirmarà que: "no cal i no hi ha d'haver una teoria de l'envelliment que cobreixi totes les altres perquè l'envelliment conforme s'aplica a l'existència humana és inherentment multidimensional". Aquestes reflexions permeten a Hidalgo afirmar que "potser és pel fet de no haver-hi una teoria generalitzada acceptable que expliqui com s'inicien els mecanismes que causen l'envelliment, que molt de l'èmfasi en la gerontologia s'ha desplaçat cap a les conseqüències socials del procés d'envelliment, això és, la gerontologia social".

L'envelliment no és fix en el temps, assenyala Hidalgo (1993), sinó que varia amb l'estructura social i el canvi social; podríem afirmar per tant que l'envelliment no es transita de la mateixa manera si l'adult gran pertany a la categoria de jubilat –amb el pes econòmic i simbòlic que això representa– que si és titular de dret d'un subsidi pel fet de ser un vell en situació de vulnerabilitat social. El que el PNIP va ampliar en termes de ciutadania social la PUAM ho va tornar a restringir en termes de distinció.

Consideracions finals

A través del Pla Nacional d'Inclusió Previsional per a Adults Grans (PNIP) que es va implementar a l'Argentina a partir de la sanció de la Llei Nacional núm. 25.994 i núm. 25.865, així com també el Decret núm. 1454/2005, els adults grans que no comptaven amb els anys d'aportació establerts per la Llei Nacional núm. 24.476 van poder accedir per primera vegada al nostre país a una jubilació o pensió.

El deute social que es planteja en termes polítics discursius cap a l'adult gran és materialitzat amb la possibilitat que aquests adults puguin accedir a un ingrés percebent la jubilació o pensió mínima.

Com assenyalen nombrosos autors i autores, aquesta política va tenir el seu principal impacte en la població femenina, tenint en compte que la forma que adquireix el treball formal al nostre país s'ha concentrat històricament en la població masculina, quedant les dones recloses a l'espai domèstic no remunerat o a la realització de feines informals. Per aquest motiu aquesta política es considera, en alguna mesura, també un assoliment en termes d'obtenció de ciutadania social per a les adultes grans.

La idea de concebre a l'Estat com a garant de drets i simultàniament reproductor de desigualtats, es configura en el sentit de comparar el PNIP i la PUAM. El PNIP pretenia garantir el dret a l'ingrés a adults grans amb aportacions al Sistema Previsional (menys quantitat d'anys requerits) o sense; per tant podem afirmar que es basa en un sòl de ciutadania basat en el dret social polític econòmic i cultural. La PUAM també possibilita un ingrés a l'adult gran sense aportacions, però estableix primerament que aquest ha de trobar-se en situació de vulnerabilitat social, implantant una diferència que no es funda en la ciutadania sinó en l'ingrés econòmic d'aquest adult gran; d'altra banda, a més la llei clarament estableix que la suma a percebre per aquest adult gran serà del 80% del valor de la jubilació mínima.

La diferència en percentatges podríem considerar que no és substantiva, la qual cosa sí que és substantiu és l'establiment d'una diferència. L'organisme estatal té la capacitat de crear polítiques per garantir millors condicions d'igualtat, en canvi mitjançant la PUAM s'estableix una política que assisteix però marca una diferència, es planteja així un Estat estratíficador, en termes d'Esping-Andersen (1993).

En termes més amplis, el sociòleg argentí Denis Merklen (s/d) comenta:

en termes d'ingrés, d'estabilitat de l'ocupació, de protecció social, de salut, d'educació, d'habitatge, de territori, de seguretat, es miri per on es miri, la societat argentina és una societat molt desigual [...]. Al cap i a la fi habitem un espai polític on la desigualtat apareix legitimada com a recompença de l'esforç personal i familiar.

I l'autor justament reprèn el text de Dubet (que recuperàvem a l'inici) per assenyalar-nos que la globalització liberal –que s'inicia amb Ronald Reagan i Margaret Thatcher– no té només una cara econòmica i una altra de tecnològica. Aquesta reinstal·la en les societats una “preferència per la desigualtat” característica dels inicis de la industrialització.

Merklen adverteix que Dubet detecta una demanda social d'iniquitat; ens permet veure que la qüestió de la desigualtat no és el simple resultat d'un mecanisme econòmic sinó de les alternatives polítiques a les quals ens enfrontem i només amb una opció política per la solidaritat podrem combatre la desigualtat.

El Treball Social, com a disciplina, opera constantment en la producció de sentits construint una vigilància sobre les pràctiques reproductores de desigualtats, des d'aquesta perspectiva no podem deixar de denunciar que la PUAM com a política estatal, reconeix el dret a l'assistència a l'adult gran, però simultàniament fragmenta el concepte de dret en estratificar econòmicament i simbòlicament el seu exercici.

D'aquesta manera l'Estat –a través de les seves institucions– s'erigeix en còmplice de la reproducció de les desigualtats instituïdes en la nostra estructura socioeconòmica.

Referències bibliogràfiques

- Anses (2010). *Administración Nacional de la Seguridad Social*. Recuperat de <https://www.anses.gob.ar/>
- Calabria, A. i Calero, A. (2012) Políticas de inclusión social para los grupos etarios más vulnerables: Plan de Inclusión Previsional y Asignación Universal por Hijo para la Protección Social. *Actualidad Económica*, XXII(76). Recuperat de http://bibliotecadigital.econ.uba.ar/download/ecopoli/ecopoli_v7_n12_01.pdf
- Castel, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Paidós Argentina.
- Curcio, J. i Becaria, A. (2011). Sistema de Seguridad Social y mercado de trabajo: evolución de la cobertura en la Argentina entre 1990 y 2010. En C. Danani i S. Hintze (2011). *Protecciones y desprotecciones: La seguridad Social en la Argentina 1990-2010*. Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento.

- Curcio, J. (2011). Descripción del Sistema de Seguridad Social: componentes al cabo de la década del 90 y de la primera década del siglo XXI. En C. Danani i S. Hintze (2011). *Protecciones y desprotecciones: La seguridad Social en la Argentina 1990-2010*. Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento.
- Danani, C. i Becaria, A. (2011). La (contra) reforma previsional argentina 2004-2008: aspectos institucionales y político-culturales del proceso de transformación de la protección. En C. Danani i S. Hintze (2011). *Protecciones y desprotecciones: La seguridad Social en la Argentina 1990-2010*. Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento.
- Danani, C. i Hintze, S. (2011). *Protecciones y desprotecciones: La seguridad Social en la Argentina 1990-2010*. Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento.
- Decret núm. 1451/2008, de 10 de setembre de 2008, d'Administració Pública Nacional. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/140000-144999/144547/norma.htm>
- Decret núm. 1454/2005, de 25 de novembre de 2005, de Modificació de la Llei núm. 24.476, de Treballadors autònoms. Règim de regulació voluntària de deute. Determinació de les mateixes. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/110000-114999/111942/norma.htm>
- Dubet, F. (2011). *Repensar la justicia social. Contra el mito de la igualdad de oportunidades*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Dubet, F. (2015) ¿Por qué preferimos la desigualdad? (aunque digamos lo contrario). Buenos Aires: Siglo XXI.
- Esping-Andersen, G. (1993). *Los tres mundos del Estado de bienestar*. València: Alfons el Magnànim.
- Fiscella, S. (2005). *Estado, ciudadanía y política social. Estudio sobre los sistemas de jubilaciones y pensiones*. Buenos Aires: Editorial Espacio.
- Hidalgo, J. (1993) Hacia una gerontología social crítica. *Reflexiones*, 8(1), Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4796544>
- Iacob, R. (2002). La postgerontología: hacia un renovado estudio de la gerontología. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 34(1-2), p. 155-157. Recuperat de: <http://www.redalyc.org/pdf/805/80534212.pdf>
- Llei Nacional núm. 24.241, de 23 de setembre de 1993, del Sistema integrat de jubilacions i pensions. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/0-4999/639/texact.htm>

- Llei núm. 24.476, de 29 de març de 1995, del Sistema integrat de jubilacions i pensions. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/30000-34999/30341/texact.htm>
- Llei núm. 26.417, d'1 d'octubre de 2008, de Mobilitat de les Prestacions del Règim Previsional Públic. (Llei núm. 24.241 modificació). Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/145000-149999/145867/norma.htm>
- Llei núm. 26.425, de 20 de novembre de 2008, de Sistema Integrat Previsional Argentí. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/145000-149999/148141/norma.htm>
- Llei núm. 26.970, de 27 d'agost de 2014, del Sistema integrat de jubilacions i pensions. Règim de regularització. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/230000-234999/234847/norma.htm>
- Llei núm. 25.994, de 16 de desembre de 2004, de Seguretat Social. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/100000-104999/102726/norma.htm>
- Lindenboim, J. (2008). *Trabajo, ingresos y política en la Argentina. Contribuciones para pensar el siglo XXI*. Buenos Aires: Eudeba.
- Merklen, D. (s/d). Debate por la equidad. Simpatía por la desigualdad. *Revista Anfibia*. Recuperat de <http://www.revistaanfibia.com/ensayo/simpatia-la-desigualdad/>
- Offe, C. (1992). *Contradicciones del Estado de Bienestar*. Madrid: Alianza.
- Terra, C. (2009). Institucionalidad de las políticas públicas y transformación social progresista. En N. Aquín i R. Caro, *Políticas públicas, derechos y trabajo social en el Mercosur*. Buenos Aires: Editorial Espacio.

Situacions problemàtiques i intervenció professional: Elements per a la crítica al pensament quotidià¹

Problematic situations and professional intervention: Elements for a critique of everyday thought

Manuel W. Mallardi Álvarez²

ORCID: 0000-0001-5071-4675

Recepció: 27/06/19. Revisió: 12/08/19. Acceptació: 03/09/19

Per citar: Mallardi Álvarez, M. W. (2019). Situacions problemàtiques i intervenció professional: Elements per a la crítica al pensament quotidià. *Revista de Treball Social*, 216, 65-83. DOI: 10.32061/RTS2019.216.04

Resumen

Aquest treball exposa un conjunt de reflexions sobre les situacions problemàtiques que constitueixen el fonament de processos d'intervenció de professionals del Treball Social. En aquest punt, les característiques que adquireix la categoria situació prenen rellevància per aproximar-nos tant als aspectes objectius i subjectius dels processos socials com als seus determinants estructurals i expressions conjunturals. Finalment, s'aprofundeixen les discussions sobre el pensament quotidià i les implicacions de la tensió objectivitat/subjectivitat en els processos d'intervenció professional.

Paraules clau: Situació problemàtica, intervenció professional, pensament quotidià.

1 En el desenvolupament de l'article s'ha procurat una escriptura que no reproduïxi el llenguatge sexista, qüestió que no ha pogut ser resolta en el marc de les discussions sobre la tensió subjecte/objecte en el procés de coneixement i treball/treballador en el procés de transformació de la naturalesa. Davant la dificultat de fer servir altres categories que siguin fidels als debats a què remeten, en tots dos casos s'ha considerat oportú sostenir les dues categories.

2 Llic. i màster en Treball Social - Dr. en Ciències Socials. Professor Titular – Treball Social – FCH-UNICEN – Investigador CONICET en el Centre Interdisciplinari per a l'Estudi de Politiques Públiques (CIEPP). manuelmallardi@yahoo.com.ar

Abstract

The following article sets out a host of reflections on the problematic situations that constitute the foundation of the processes for intervention by social work professionals. In this respect, the characteristics acquired by the category “situation” become particularly relevant when it comes to approaching the objective and subjective aspects of social processes and their underlying structural factors and contemporary expressions. Lastly, discussions delve deeply into everyday thought and the implications of the objectivity/subjectivity tension in professional intervention processes.

Keywords: Problematic situations, professional intervention, everyday thought.

Introducció

En la pràctica del Treball Social les diverses situacions que demanen la seva intervenció professional es presenten de manera desvinculada les unes de les altres, això a pesar que en la vida quotidiana de la població usuària aquestes situacions es trobin entrelaçades i es reforcin mútuament. Així, les situacions problemàtiques, múltiples i heterogènies, es presenten en un pla immediat i per les implicacions en la reproducció quotidiana de les persones involucrades solen reclamar respostes urgents. L'heterogeneïtat de les situacions problemàtiques, la seva interpel·lació a la reproducció quotidiana de les persones, la sobredemanda d'atenció per part de les institucions, entre altres elements, generen un escenari propici per al desenvolupament d'aproximacions que no aconsegueixen transcendir els aspectes fenomènics de la realitat.

Davant d'aquesta realitat, la pràctica professional té la necessitat de generar estratègies orientades a superar les exigències del patró tecnoinstrumental i així poder fer front a les demandes de la vida professional amb accions intel·lectualment responsables i fecundes, analítiques i crítiques; és a dir, amb capacitat de dur a terme una acció efectiva i qualificada en la realitat social (Forti i Guerra, 2011). En conseqüència, la intervenció professional ha de superar lògiques positivistes i avançar cap a una relació amb els coneixements teòrics que permetin explicar els processos socials i, en el mateix procés, orientar les possibilitats d'acció en la realitat complexa (Iamamoto, 2000).

En aquest marc, l'article intenta fer una aportació per a l'aproximació reflexiva a les situacions problemàtiques que interpel·len el quotidià de la població usuària amb la qual intervé el Treball Social. Per a això, es recuperen diferents aportacions teoricofilosòfiques provinents de l'ontologia marxista i es tracen algunes mediacions necessàries per a la crítica del pensament quotidià.

Expositivament, l'article s'organitza en dos apartats: en el primer se sintetitzen alguns aspectes vinculats a les discussions sobre l'objecte d'intervenció en Treball Social i les implicacions de la categoria situació problemàtica com a element superador en el debat; en el segon apartat, s'aprofundeixen les reflexions sobre els aspectes subjectius de les situacions problemàtiques, identificant components constitutius generals, com a expressions d'una totalitat complexa. En aquest punt s'aborden tres eixos centrals i estretament vinculats entre si: a) La tensió subjecte-objecte i la realitat com a criteri de veritat; b) El pensament quotidià i els riscos de la "il·lusió del transparentisme"; i c) La tensió naturalització i problematització de les situacions problemàtiques i les seves implicacions en la intervenció professional.

Més enllà de l'“objecte d'intervenció”: la categoria situació problemàtica

Dins de l'ampli ventall de discussions i qüestions que han interpellat el col·lectiu professional, apareix com a tema recurrent la necessitat de determinar els elements específics dels seus processos d'intervenció, procurant definir objectes, camps, àrees i altres formes fragmentades de la realitat. Disposem així d'una bibliografia important que intenta definir, entre altres qüestions, sobre què intervé el Treball Social; plantejaments que, en més o menys grau, remetent a discussions sobre la definició d'un objecte d'intervenció.

Sense avançar en la caracterització de cadascun d'aquests intents, interessa esmentar aquells elements que ens permeten afirmar el caràcter fallit d'algun d'ells; per a això se sistematitzen breument les tendències hegemòniques en aquestes discussions. En primer lloc, tal com esmenta Montaña (2000), la preocupació per la definició d'una àrea específica d'intervenció redunda en un procés de fragmentació de la realitat, on generalment “el social” és assumit invisibilitzant les seves determinacions polítiques i econòmiques. Així, generalment es planteja l'abordatge de necessitats socials o problemes socials sense reconèixer el procés social i històric que fonamenta la seva gènesi i desenvolupament; aproximacions que en un grau més alt o més baix culminen justificant processos d'individualització d'aquestes situacions.

En segon lloc, encara que vinculat molt estretament amb el que dèiem, s'observa la presència d'una lògica que tendeix a la subjectivització del procés d'anàlisi de la realitat, per la qual cosa es planteja la necessitat de “construir” el problema social sobre el qual s'intervé. Aquí sobresurt una lògica manipuladora de variables i criteris professionals per definir aquella porció de la realitat en la qual el Treball Social té la legitimitat d'intervenir professionalment, descuidant en algunes posicions el seu correlat amb la processualitat social.

En la cerca d'especificitat, a més, es planteja la necessitat de definir aquells aspectes de la realitat sobre els quals el Treball Social té la legitimitat d'intervenir professionalment, procurant diferenciar l'anomenat objecte d'intervenció d'aquells on altres professions tindrien la facultat i la incumbència d'intervenir. Principalment, en el marc de pràctiques interdisciplinàries i interinstitucionals, la preocupació s'associa a dilucidar quina esfera correspon ser atesa pels qui exerceixen la medicina, l'advocacia, la psicologia, la pedagogia, el Treball Social, entre altres professions, com si les situacions que interpel·len el quotidià de les persones poguessin ser fragmentades segons els camps disciplinaris socialment configurats.

Enfront d'aquestes tendències, que aquí amb prou feines ressenyem, es fa necessari aprofundir les reflexions que ens permetin identificar les particularitats que la divisió social del treball genera en el procés d'intervenció del Treball Social, on la qüestió essencial no remet a identificar un fragment específic i propi de la realitat on s'intervé, sinó la relació social

que s'estableix entre els qui exerceixen la professió i la realitat, recordant sempre que aquesta es constitueix en totalitat complexa i dinàmica.

En aquesta línia, llavors, la problematització de la realitat on intervé el Treball Social no està orientada a la seva fragmentació o reificació, sinó per la relació dialèctica i dialògica que es produeix entre aquesta i el/la professional, reconeixent que les dimensions o aspectes del quotidià de les persones amb qui es treballa professionalment és part d'una totalitat que, reiterem, li atorga significat social i històric.

En els diferents espais ocupacionals, quotidianament es visualitzen situacions que interpel·len la reproducció quotidiana de la població usuària dels serveis socials o polítics socials. Generalment, aquestes situacions es presenten en forma superficial, individual i fragmentada, com a problemes que s'expressen fenomènicament en les trajectòries individuals o familiars de les persones. Qüestions com la pobresa, la precarietat habitacional, la violència, en les seves múltiples expressions, la desocupació, els problemes nutricionals, entre d'altres, quotidianament interpel·len i dificulten la reproducció d'amplis sectors de la població i, a partir de la divisió social del treball, els qui exerceixen la professió del Treball Social tenen la legitimitat funcional i social (Montaño, 1997) per desplegar determinats processos d'intervenció.

Sense possibilitats d'abordar cadascuna d'aquestes situacions, el desafiament que s'assumeix en aquest text se situa en la necessitat d'identificar-ne els traços generals, en tant que totes constitueixen expressió d'una mateixa totalitat, la qüestió social. Procurar abordar els traços generals d'aquestes situacions remet a la posada en pràctica d'un procés analític de reconstrucció de les seves determinacions sociohistòriques, abstractant de la realitat aquells elements que els atorguen peculiaritats comunes en el marc de la realitat social. És a dir, aquest text s'inscriu en una proposta analítica orientada a donar inputs generals per a la reflexió de la realitat sobre la qual s'intervé professionalment, no avançant en lògiques reificants o tecnicistes que prescriuen "què fer" davant d'aquesta realitat.

Davant de la necessitat de l'aprehensió crítica d'aquestes situacions, superant explicacions que tendeixen a reificar la seva processualitat inherent, la proposta analítica que s'assumeix recupera la categoria "situació", en tant que possibilita una aproximació a la realitat considerant els elements objectius i subjectius que la componen, com així també les diferents forces socials coexistents. Analíticament es defineix la situació a partir de la relació de cada persona enfront d'un aspecte de la realitat, per la qual cosa les particularitats de cada situació estaran definides pels interessos, les visions i les accions dutes a terme per cadascuna de les persones involucrades (Matus, 1980).

Síntesi complexa d'aspectes objectius i subjectius de la realitat, la situació articula, a més, la coexistència d'aspectes estructurals i conjunturals. Mentre que els primers fan referència als processos economicosocials, politicojurídics i ideològics la coexistència dels quals i la determinació permanent es materialitzen en la societat, els aspectes conjunturals remetent a la consideració del contorn fenomènic específic que cobreix o em-

bolica l'estructura, tractant-se de l'aparença, la realitat visible immediata, inestructurada, inintel·ligible en si mateixa. I és per la relació dialèctica entre els dos aspectes que la dimensió estructural de les situacions no és percebuda directament, sinó a través de la possibilitat de transcendir la seva aparença fenomènica.

Per a aquesta perspectiva analítica, en conseqüència, la categoria situació permet aprehendre la complexitat de la processualitat social, articulant les determinacions sociohistòriques que participen en la seva configuració amb les seves expressions en el quotidià de les persones involucrades; a més, permet diferenciar, en termes analítics, la presència dialècticament articulada entre aspectes objectius i subjectius de la realitat, aspecte que serà aprofundit en les línies següents.

Ara bé, avançant en l'aprehensió dels processos socials, cal precisar les particularitats que aquests processos adquireixen en un sistema economicosocial particular en relació amb la funcionalitat social que té la intervenció professional del Treball Social en la divisió social del treball. En aquest sentit, es considera que, en el marc de les situacions heterogènies que es presenten en la vida quotidiana de les persones, s'ha d'avançar en la precisió de les situacions socials com a problemàtiques, la qual cosa requereix pensar-hi relacionant-ho estretament amb determinacions econòmiques, socials, polítiques, culturals i ideològiques.

Així, concebem les situacions problemàtiques per la seva capacitat d'interpel·lar o obstaculitzar la vida quotidiana de la població usuària, i en la gènesi de la qual i el seu desenvolupament se situen diferents determinacions sociohistòriques que materialitzen processos de desigualtat, sigui per la presència de mecanismes d'explotació o opressió, o per l'articulació dialèctica entre tots dos. Identificar les determinacions sociohistòriques de les situacions problemàtiques permet iniciar el camí per superar aproximacions fenomèniques i superficials, les quals aprehenen únicament la immediatesa. En contraposició, la perspectiva analítica adoptada permet aprehendre els processos socials, culturals, ideològics, polítics i econòmics que es fan presents en les situacions que interpel·len la vida quotidiana de les persones i, d'aquesta manera, permet superar explicacions que es limiten a aspectes conductuals i individuals.

Des d'aquesta perspectiva, conseqüentment, en els processos d'intervenció l'aproximació al quotidià de la població usuària té com a punt de partida i d'arribada les diferents situacions problemàtiques que n'obstaculitzen la reproducció. Són el punt de partida perquè a partir del procés de coneixement que es desenvolupa és possible identificar-ne les principals expressions i manifestacions, tant en el pla objectiu com subjectiu. Són el punt d'arribada, a més, perquè després de les primeres aproximacions es fa necessari superar el caràcter fenomènic i identificar els traços generals que vinculen la situació concreta amb la reproducció. Això suposa, d'una banda, identificar mediacions i determinacions socials i, així, visualitzar aquells processos i pràctiques que es constitueixen en factors genètics de la situació; mentre que, d'altra banda, implica reprendre l'anàlisi de la vida quotidiana amb un cabal de coneixements generals i situacionals que

porten a explicar la situació problemàtica ja no en si mateixa sinó com a part constitutiva d'una totalitat complexa.

D'altra banda, la categoria situació, en articular la relació entre les persones involucrades i l'acció entorn de la realitat, obliga a superar explicacions monològiques i a endinsar-nos en els fonaments subjectius que en sustenten la praxi, sent necessari aprehendre'n les visions, creences, significats i valoracions, la qual cosa remet inherentment a conèixer les tradicions, els costums i els valors que configuren els fonaments de la visió sobre la reproducció social en general i sobre les situacions problemàtiques en particular.

Bo i reconeixent que les reflexions que desenvolupem aquí s'han de complementar i articular amb l'anàlisi de la complexitat que assumeixen els processos objectius en la configuració de les situacions problemàtiques, en el text que segueix s'aborden alguns elements generals que permeten caracteritzar la tensió objectivitat/subjectivitat en la reconstrucció d'aquestes situacions.

La tensió objectivitat/subjectivitat en la reconstrucció de les situacions problemàtiques

Assumir la categoria situació problemàtica com a element articulador en la pràctica professional significa orientar el procés de coneixement de la vida quotidiana de la població usuària considerant elements generals i particulars, com així també la interrelació dialèctica entre aspectes objectius i subjectius. La complexitat de la realitat s'expressa i particularitza en cada situació problemàtica, on les determinacions sociohistòriques són travessades per les trajectòries de les persones involucrades, remetent necessàriament a l'anàlisi relacional de totes dues tendències.

La dimensió investigadora del Treball Social (Guerra, 2015) ens orienta a superar el caràcter fenomènic dels processos socials i a identificar la historicitat que els caracteritza. En aquesta aproximació a la realitat, la reconstrucció de la situació problemàtica requereix considerar tant els processos concrets que afecten les persones involucrades com les visions, discussions i sentits que elles atorguen a aquests processos. És a dir, es tracta de reconstruir analíticament els aspectes objectius i subjectius que convergeixen en les diferents situacions analitzades, on la relació entre tots dos no és lineal sinó complexa i fins i tot contradictòria.

Aspectes objectius i subjectius remetent al procés de reproducció social, on la diferenciació entre els uns i els altres s'estableix només a les finalitats analítiques, perquè es tracta de la dialèctica quotidiana on la relació de la persona amb la realitat articula condicions materials, pràctiques i visions del món.

En termes concrets, amb aspectes objectius fem referència tant a les condicions físiques i materials com a diferents pràctiques socials; és a dir, accions que desenvolupen les persones involucrades en la situació problemàtica considerada. D'altra part, en el conjunt d'aspectes subjectius

s'inclouen aquelles valoracions, percepcions, significats que configuren la visió del món que les persones involucrades en les situacions problemàtiques atribueixen als aspectes objectius.

Aquesta distinció, remet, tal com es va dir, a la consideració dels elements que componen la reproducció social i la seva diferenciació analítica es constitueix en una primera aproximació que ha de ser superada a partir d'identificar la regència de l'un i l'altre en la relació de la persona amb la realitat i per la problematització de l'aproximació ingènua a la subjectivitat en els sectors populars.

Analíticament es proposa la discussió de tres eixos dialècticament articulats: en primer lloc, s'avança en la discussió sobre la tensió subjecte-objecte i la realitat com a criteri de veritat, la qual cosa implica recuperar alguns plantejaments generals sobre l'ontologia marxista, principalment a partir dels treballs de Lukács. En segon lloc, per una altra banda, recuperant novament els plantejaments del pensador hongarès, però ara els que desenvolupa en els estudis sobre l'estètica, es problematitzen els fonaments del pensament quotidià i els riscos de la "il·lusió del transparentisme", qüestió debatuda en el col·lectiu professional entorn de les consideracions de la subjectivitat de la població usuària. Finalment, en tercer lloc, es fan algunes mediacions de les discussions sintetitzades en els apartats previs per considerar la tensió naturalització i problematització de les situacions problemàtiques en la vida quotidiana i les seves implicacions en la intervenció professional del Treball Social.

a) La tensió subjecte-objecte i la realitat com a criteri de veritat

Amb l'objectiu d'avançar en la problematització dels aspectes objectius i subjectius que componen les situacions problemàtiques, un primer element que cal considerar es dona per la relació entre el subjecte que coneix i l'objecte que és conegut, la qual cosa remet tant a la relació que la persona involucrada estableix amb la situació problemàtica, com a les aproximacions dels qui exerceixen el Treball Social amb la realitat.

Sense pretensions de sistematitzar un dels debats fundacionals de les ciències socials, les intencions d'aquest apartat s'orienten a exposar els principals arguments de l'ontologia marxista entorn de les implicacions de la realitat com a criteri de veritat, la qual cosa suposa assumir la preeminència de l'objecte en el procés d'aproximació a la realitat. És a dir, tota visió del món ha de ser interpellada i contrastada amb la realitat que pretén explicar, com a manera d'identificar els graus d'aprehensió que aquestes visions tenen sobre la processualitat social.

D'entrada és oportú esmentar els plantejaments de Netto (2015) sobre l'estructura inclusiva de la raó moderna, en tant que aquesta posseeix la capacitat d'aprehendre l'objectivitat i la processualitat present en la realitat. Així, per a l'ontologia marxista, la realitat es constitueix en el pol regent del procés de coneixement, encara que això no suposa submissió del subjecte que coneix, perquè es verifica una implicació ontològica que impedeix pensar en termes dicotòmics.

Per a Tonet (2015) les perspectives analítiques que sustenten les seves lògiques en la distinció subjecte-objecte parteixen de considerar una relació d'exterioritat entre l'un i l'altre, ontològicament independents i excloents; sent per tant incapaços d'aprehendre les relacions que mantenen entre si. En contrapartida, l'autor afirma que, mitjançant la recuperació del treball com a fonament de l'ésser social, és possible reconstruir la implicació dialèctica entre objectivitat i subjectivitat.

La recuperació del procés de treball com a element substancial per a problematitzar la tensió objectivitat-subjectivitat és hereva dels plantejaments duts a terme per Lukács en *Ontologia del ser social*, on afirma que l'ésser social té el seu moment fundacional en aquest procés, com a capacitat de superar la relació adaptativa amb la naturalesa per crear continuament novetats objectives i subjectives necessàries per a la seva reproducció.

El treball constitueix, llavors, el salt ontològic fundacional de l'ésser social mitjançant el qual supera la seva animalitat, en tant que és mitjançant el treball que s'extreu l'existència humana de les determinacions merament biològiques, on categoria fundacional no significa cronològicament anterior, sinó portador de determinacions essencials de l'ésser social (Lessa, 2002). La interacció adaptativa amb la naturalesa és superada en el procés de treball a partir de la capacitat de la consciència d'establir prèviament les finalitats que es pretenen aconseguir, que deixen de ser, per la importància de la posició teleològica, un epifenomen en el procés. Així, la teleologia implica un procés on la consciència estableix finalitats, procés que s'inicia precisament en la situació concreta que és reconstruïda per aquesta mateixa consciència. No es tracta de la preeminència de dimensions subjectives per sobre de les objectives, sinó l'articulació de les primeres a partir de necessitats que interpel·len el subjecte íntegrament i fan necessari un procés on s'objectivi per resoldre'l.

Aprofundint la reflexió, s'aprecien aspectes substancials sobre la relació dels éssers humans amb la naturalesa i les possibilitats que se n'apropiïn intel·lectualment. Lukács sosté que la reconstrucció dels mitjans per a la realització del fi posat mitjançant processos d'indagació i recerca ha de permetre visualitzar aquelles objectivitats i processos que la posada en marxa està en condicions de realitzar el fi posat. Així, la recerca permet reconstruir o reflectir tan bé com és possible la realitat, així com també els mitjans, les seves possibles combinacions, la qual cosa permet la intervenció de l'ésser humà en la naturalesa, trastocant la causalitat natural mitjançant la imposició d'una nova causalitat, ara teleològicament posada. Es tracta d'un procés on les cadenes causals infinites pròpies de la realitat són delimitades per la consciència a partir d'horitzons concrets i particulars (cf. Tertulian, 2007).

Sobre la funció de revelar el que es troba en-si en la realitat, s'afirma que l'ésser humà a través de la seva consciència té la capacitat de reflectir l'objecte o els objectes independents a ell de manera aproximativa, mai conclouent i acabada. Es ressalta la separació entre objecte i subjecte, on el segon té la capacitat de reproduir al primer en el seu ésser en-si.

Aquest punt constitueix un dels aspectes clau de la separació de l'ontologia lukacsiana de les perspectives idealistes, en tant que en el reflex de la realitat té lloc una separació de l'ésser humà respecte del seu entorn, ja que en la reproducció, com a "realitat" dins de la consciència, es distancia de la realitat reproduïda, no aconseguint mai, en termes ontològics, ser ni semblant ni idèntic al que reproduïx (Lukács, 2004). Conseqüentment, subjecte i objecte es donen independents els uns dels altres; i el primer té la possibilitat de reflectir el segon per mitjà de la consciència, amb una aproximació més o menys adequada, a partir de les modalitats subjectives del procés de coneixement (Infranca, 2005).

En conseqüència, mitjançant el procés de treball la causalitat natural cedeix pas a la causalitat posada, produint el sorgiment d'una objectivitat totalment nova. Tensió entre l'ésser i l'haver de ser mediada pel correcte reflex del primer i la teleologia que estableix el segon.

Ara bé, aquests aspectes, amb prou feines assenyalats, tenen profundes repercussions en el debat sobre la tensió objectivitat-subjectivitat, perquè, superant dicotomies fundades en la fragmentació de l'ésser social, permet aprehendre la rellevància de la realitat objectiva en el procés de coneixement, que necessàriament ha de ser reconstruïda pel subjecte que coneix. En paraules de Tonet (2015, p. 88), per a aquesta perspectiva

la realitat objectiva, per ser producte de la praxi humana, és subjectivitat objectivada, mentre que la subjectivitat, pel mateix motiu, és la realitat objectiva que va adquirir forma subjectiva. Entre les dues hi ha un vaivé permanent, una permanent transformació d'una a l'altra i viceversa.

Així, en el procés de coneixement de la realitat, la consciència té la capacitat de reconstruir-la, és a dir, d'aprehendre-la mitjançant categories que reflecteixen la seva manera de ser, mentre que l'element fundacional persisteix en l'objectivitat. Llavors, el coneixement de la realitat no és producte d'una subjectivitat autònoma que construeix l'objecte, sinó el resultat de la relació entre subjectivitat i objectivitat, on la preeminència de la segona es comprèn tant quan es constata que pot subsistir sense la presència de la primera, com pel fet que són els elements, les possibilitats, les alternatives presents en la realitat, els aspectes substancials per a la resposta a les demandes imposades a la reproducció social (Tonet, 2015).

En conseqüència, la tensió objectivitat-subjectivitat no es resol a partir de l'acceptació de múltiples veritats sobre una realitat determinada, sinó de la constatació de la presència de la veritat en la realitat objectiva, que pot ser aprehesa amb més o menys rigorositat i fidelitat. Sobre la base d'aquestes premisses, en el que ve a continuació, el desafiament rau a situar aquest debat en el marc de processos socials i històrics concrets, la qual cosa suposa aprehendre'n la particularitat en l'espai concret de la reproducció dels éssers socials: el quotidià.

b) El pensament quotidià i els riscos de la “il·lusió del transparentisme”

La necessitat de problematitzar la tensió objectivitat/subjectivitat en l'àmbit de la vida quotidiana adquireix centralitat, en tant que constitueix, tal com planteja Netto (2002), l'horitzó de la intervenció professional. És a dir, en el marc de la divisió social del treball, la professió del Treball Social té en la vida quotidiana dels sectors subalterns l'espai legítim d'intervenció, com a escenari on la qüestió social s'expressa en les seves múltiples refraccions.

La vida quotidiana com a espai de reflexió té antecedents que excedeixen el Treball Social i la seva recuperació resulta substancial per superar aproximacions fenomèniques i superficials. La vida quotidiana, per les seves determinacions ontològicestructurals, és part de la reproducció de tots els éssers socials, per la qual cosa, els que hi intervenen tenen també un quotidià que els interpel·la i tensiona. Per això mateix, superar les aprehensions pròpies de la realitat immediata és un camí ineludible per evitar aproximacions pròpies del sentit comú. Així, els antecedents existents en l'obra de Lukács i Heller marquen un punt d'inflexió en el moment de problematitzar una categoria tan controvertida, perquè la seva anàlisi crítica obliga, d'alguna manera, a suspendre'ns de les seves implicacions en la nostra pròpia reproducció.

En la particularitat de les reflexions que desenvolupem aquí, les discussions sobre la tensió objectivitat-subjectivitat adquireixen peculiaritat a l'hora d'aproximar-nos a les particularitats que adquireix el pensament quotidià, element substancial en les explicacions de les situacions problemàtiques. Per això, es reprenen les aportacions elaborades per Lukács a *Estètica*, on, en el marc de les seves reflexions entorn dels reflexos científic i estètic de la realitat, identifica la peculiaritat de l'un i de l'altre en relació amb la funció social que compleix cadascun, i en el marc de la tensió de tots dos reflexos situa precisament el reflex de la realitat propi de la vida quotidiana.

Procurant comprendre les peculiaritats del reflex de la vida quotidiana, el pensador hongarès sosté el seu estret lligam amb el treball, com a, segons el que s'ha sintetitzat prèviament, posició teleològica. Com sosté Marx a *El capital*, en finalitzar el procés de treball s'aconsegueix un resultat que ja existia idealment en la representació del treballador. Aquesta posició teleològica que suposa el treball requereix que el treballador hagi elaborat certs reflexos correctes sobre la realitat a la qual transformarà en aquest procés. Els reflexos d'aquests resultats són, per a Lukács, propis de la vida quotidiana i del seu pensament, en tant que a partir de les objectivacions del procés de treball com del procés en si, s'acumulen experiències, tradicions, costums que es tornen objectivacions pròpies de la vida quotidiana.

Analitzant les particularitats d'aquestes objectivacions i les seves diferències amb les pròpies de la ciència, el pensador hongarès sosté que les objectivacions científiques presenten un allunyament respecte de la pràctica immediata de la vida quotidiana, mentre que en el cas del treball, on es vinculen a casos particulars, es tracta d'una connexió de caràcter

predominantment immediat. És a dir, les experiències i els moviments del procés de treball, instal·lades en el camp de les objectivacions, es troben vinculades a pràctiques immediates, per la qual cosa en el mateix desenvolupament de nous processos de treball poden ser revisades, interpel·lades fàcilment.³

El fet de tenir més possibilitats d'alterar les objectivacions del procés de treball rau que els seus fonaments no procedeixen, principalment, de l'anàlisi de la cosa objectiva, tal com en el cas de la ciència encara que sempre amb un caràcter aproximatiu, sinó d'un fonament subjectiu, tals com tradicions, hàbits, costums.

Aquestes particularitats de les objectivacions del procés de treball permeten una primera aproximació a la complexitat de les objectivacions de la vida quotidiana i el paper que hi juguen les tradicions i els costums, en tant que, analitzant el paper que juguen en la vida quotidiana, afirma que

el que és característic és que en la vida subjectiva de la quotidianitat té lloc una constant oscil·lació entre decisions fundades en motius de naturalesa instantània i fugaç i decisions basades en fonaments rígids, encara que poques vegades fixats intel·lectualment (tradició, costums) (Lukács, 1979, p. 44).

És a dir, les decisions de la vida quotidiana, si bé es basen en les tradicions i els costums que posseeixen els éssers socials, en el mateix desenvolupament d'aquesta vida quotidiana poden ser interpel·lades, problematitzades, per la possibilitat abstracta d'apartar-se d'aquest camí traçat prèviament.

Ara bé, analitzant la complexitat de l'ésser i del pensar quotidià, Lukács afirma que hi ha una vinculació immediata entre la teoria i la pràctica, la qual cosa no ha de portar a suposar que els objectes de l'activitat quotidiana tinguin un caràcter immediat. Es tracta, més aviat, de l'ocultació del sistema de mediacions que els produeix, ocultació que s'explica per l'economia de la vida quotidiana, el predomini d'un funcionament pràctic i, per tant, el caràcter espontani de la relació amb la realitat. Un altre aspecte característic del pensament quotidià, per a Lukács, està donat per la presència permanent de l'analogia, que és una de les formes originàries i dominants en aquest pensament. Pensament típic de la quotidianitat, més enllà de la interrelació amb els reflexos desantromorfitzadors de la ciència, "l'analogia i la inferència analògica continuen florint quan es tracta de fenòmens subjectivament irresolts, i determinen el comportament i el pensament de la quotidianitat" (Lukács, 1979, p. 55).⁴

3 Diu el pensador hongarès que "el fet és que en cada procés de treball existeix almenys la possibilitat abstracta d'apartar-se de les tradicions presents, intentar una cosa nova o actuar, en certes condicions, sobre el vell per modificar-ho" (Lukács, 1979, p. 41).

4 Sobre això, posteriorment agrega que "l'analogia i la inferència analògica que en neix pertanyen a la classe de les categories que neixen en la vida quotidiana, hi estan profundament arrelades i expressen amb prou adequació la relació de la quotidianitat amb la realitat, el tipus del seu reflex i la seva immediata conversió en la pràctica; aquesta expressió és espontània, però sovint depassa fins i tot les necessitats immediates"

Així, el pensament quotidià, en les seves determinacions ontològic estructurals, té en la immediatesa un aspecte substancial, a pesar fins i tot de tenir el mateix llenguatge una complexitat que sobrepassa la seva immediatesa. Així, en l'ús quotidià el llenguatge promou la simplificació de les relacions amb el món i entre éssers humans. Ara bé, aquesta immediatesa, pròpia del pensament quotidià no s'associa només al pla superficial del pensament, sinó que és el resultat d'una complexa articulació entre aspectes espontanis en relació amb elements rígids incorporats en la mateixa subjectivitat. Diu Lukács (1979, p. 62) que

sense una gran quantitat de costums, tradicions, convencions, etc., la vida quotidiana no podria procedir fàcilment, ni podria el seu pensament reaccionar tan ràpidament com la situació del món extern sovint demana.

El pensament quotidià es caracteritza, llavors, per la síntesi d'una aproximació fenomènica i superficial a la realitat, on la rellevància de l'objecte en el procés de coneixement queda subsumida per les necessitats pràctiques i immediates de la reproducció quotidiana. En aquest sentit, les reconstruccions sobre la realitat dutes a terme pel pensament quotidià no necessàriament tenen una relació de fidelitat amb l'objecte analitzat, perquè, seguint a Sánchez Vázquez (1980), podríem dir que és l'espai on prima el sentit comú, xarxa de prejudicis, veritats anquilosades i, en alguns casos, supersticions irracionals.

D'acord amb aquests plantejaments, Bakhtin i Voloshinov sostenen que el llenguatge a més de reflectir la realitat la refracta, en tant que en el seu interior coexisteixen múltiples tensions sobre el que la realitat és. És a dir, el signe ideològic fonamental, la paraula, o els enunciats sobre la realitat es construeixen a partir de la tensió reflexió/refracció. El procés d'aproximació a la realitat no es tracta, llavors, d'un reflex en el subjecte sinó d'un reflex per al subjecte, on hi ha un paper actiu de la consciència en el procés, la qual cosa, com ja hem vist, es vincula a la possibilitat d'analitzar possibles relacions en l'ésser-en-si i projeccions a partir de la realitat mateixa.

Així, la particularitat refractària del llenguatge remet, precisament, a aquesta aproximació inacabada a la realitat, on conflueixen amplis discursos, les visions, els interessos i els postulats existents en la realitat i que se sintetitzen en les trajectòries dels subjectes. En conseqüència, les contradiccions socials s'expressen en el llenguatge, en les formes d'anomenar la realitat, en les disputes per la càrrega ideològica de determinades paraules i enunciats. Per això, el llenguatge ontològicament és espai de disputa, de negociació i pluralisme, de conflicte i de dominació.

En síntesi, en el pensament quotidià, les determinacions socio-històriques dels processos socials apareixen invisibilitzades i en la mera aparença es presenten davant les persones de manera reificada, on l'aprehensió de la realitat es produeix naturalitzant la reificació que governa

(Lukács, 1979, p. 56).

l'aparença fenomènica immediata del món (Infranca, 2007).⁵ En paraules de Kosik (1984), el pensament quotidià té en el seu horitzó el món de la pseudoconcreció, on la intuïció pràctica immediata de la realitat s'expressa en representacions que només l'aprehenen en el seu aspecte fenomènic.

Sobre aquesta base, l'aproximació a la tensió entre subjectivitat i objectivitat en els processos d'intervenció ha de partir de la consideració de les seves determinacions sociohistòriques, on les racionalitats hegemòniques adquireixen particularitat en les reconstruccions de les situacions problemàtiques. Per això, aquesta perspectiva analítica es constitueix en una alternativa concreta per a la superació de la "il·lusió de transparentisme" (Lima i Rodríguez, 2000), lògica mitjançant la qual la intervenció professional es funda sobre la convicció que la veritat i l'objectivitat dels processos socials es troba aprehesa en la cultura popular. Mitjançant aquesta lògica s'avança, sostenen els autors, en un procés de sacralització que invisibilitza la internalització dels diferents mecanismes d'explotació i opressió vigents en la sociabilitat capitalista. En conseqüència, es fa necessari problematitzar la tensió entre la naturalització i la problematització de les situacions problemàtiques per part de les persones involucrades.

c) La tensió naturalització i problematització de les situacions problemàtiques i les seves implicacions en la intervenció professional

Analitzant les peculiaritats de la vida quotidiana, Heller (1977) afirma que és possible identificar-hi tant el reflex de la reproducció social, caracteritzat per l'alienació i la reproducció superficial i fenomènica de la realitat, com el ferment per als canvis socials, és a dir, de la desalienació. En conseqüència, la intervenció professional no pot assumir apriorísticament la presència d'una tendència o de l'altra en l'aprehensió de les situacions problemàtiques, sent la reconstrucció de les particularitats concretes que adquireix la tensió subjectivitat-objectivitat un moment essencial en el procés de coneixement de la realitat sobre la qual s'intervé.

Assumint que la relació entre aspectes objectius i subjectius no és lineal, sinó complexa i contradictòria, és possible identificar en les construccions subjectives de les persones involucrades en les diferents situacions problemàtiques dues lògiques oposades i contradictòries: la naturalització o la problematització d'aquestes situacions. Lluny de ser compartiments estancs, en l'aprehensió de les situacions problemàtiques aquests tipus d'aproximacions subjectives s'entrecreuen i es tensionen permanentment, per la qual cosa la naturalització i la problematització apareixen com dos pols contradictoris i és en la pràctica, en l'anàlisi de les situacions particulars, on es poden situar les visions i explicacions de les persones en aquest contínuum tensionat.

En termes generals, per naturalització fem referència a la visió dels processos socials desvinculats de l'acció dels éssers humans, siguin els afectats o tercers; a la consideració d'aquests processos com a coses,

5 Sobre les implicacions de la reificació en la sociabilitat capitalista, ver Netto (1981).

a-històrics, immutables i perdurables, per la qual cosa la possibilitat de modificar-los o transformar-los no apareix en l'horitzó immediat o mediat.

La naturalització dels processos socials subsumeix l'aprehensió de l'essència de la realitat al seu aspecte fenomènic, és a dir, es tracta d'una aproximació a la realitat en la seva immediatesa i superficialitat, desconsiderant les determinacions socials i històriques. Les situacions són apreheses com a realitat natural, producte de l'atzar o la gràcia divina. En conseqüència, es nega l'element transformador de l'ésser social sobre la realitat, perquè la teleologia s'escindeix de la seva pràctica quotidiana i se situa en un ens transcendent.

La conseqüència de l'aprehensió fenomènica de la realitat se situa en l'acceptació de la reificació de les relacions socials, invisibilitzant la praxi de les persones en el fer quotidià i, en estreta relació, la reconstrucció fragmentada de la realitat en parcialitats escindides les unes de les altres. La positivitat pròpia de la naturalització dels processos socials sustenta la seva visió del món en un tot orgànic i harmònic, on la negació de les determinacions sociohistòriques té com a contrapartida la moralització i psicologització de les expressions de la qüestió social (Netto, 2002; Barroco, 2004). Així mateix, l'èmfasi del caràcter privat en l'explicació de la processualitat social estén l'horitzó a relacions socials com la família o la comunitat, situant les responsabilitats per la presència de situacions problemàtiques en els seus mateixos integrants (Mallardi, 2013). Així, mitjançant una articulació complexa de prejudicis, tradicions i valors que neguen la contradicció i el quotidià com a resultat de l'accions de les persones, la naturalització necessàriament tendeix a la responsabilització o culpabilització dels subjectes involucrats en les situacions problemàtiques.

En contrapartida, la problematització està orientada a percebre la realitat com un procés en transformació permanent, explicant el present a partir de pràctiques i accions d'éssers socials en el passat mediat i immediat. Problematitzar una situació implica, per part de les persones afectades, identificar els trets que fan que aquestes situacions no s'expliquin per desavantatges o infortunis propis, sinó per tendències sociohistòriques que convergeixen en el seu quotidià.

La problematització de les situacions problemàtiques ha de superar necessàriament la reificació que imposa la sociabilitat capitalista, aprehendre el quotidià com a resultat de la praxi social i captar aquestes situacions com l'expressió d'una essència que troba en la lògica capitalista el seu tret distintiu: la desigualtat producte de la contradicció entre capital i treball i la subsunció a aquesta de diferents formes d'opressió, preexistents o no, que interpel·len la reproducció quotidiana dels subjectes, siguin individuals o col·lectius.

Ara bé, feta aquesta distinció analítica, resulta pertinent, per concloure el text, esmentar les possibles implicacions que la negació de la tensió entre els aspectes objectius i subjectius pot tenir en els processos d'intervenció professional.⁶ En aquests sentit, es destaca que la conside-

⁶ Aquests plantejaments són hereus de les aportacions d'Allardt (1996), que, des d'una

ració aïllada d'un dels aspectes en el procés d'aproximació de la realitat pot repercutir, en cas de la presència de visions naturalitzades de les situacions problemàtiques per part dels subjectes involucrats, en pràctiques autoritàries o conservadores.

L'aprehensió aïllada dels aspectes objectius, i no consideració de les visions que les persones tinguin d'aquesta situació, pot portar a voler imposar solucions o pràctiques que no es troben en el seu horitzó quotidià, és a dir, a desenvolupar una pràctica autoritària que imposi accions o decisions sobre la base de posicions alienes o estranyes. Per part seva, considerar els aspectes subjectius pot portar a pràctiques conservadores perquè, producte de la naturalització, és possible que les persones no demanin o sol·licitin cap mena d'intervenció que tendeixi a modificar el que ja existeix. Es produeix així una conservació i continuïtat del mateix, de les situacions d'injustícia que interpel·len i dificulten el desenvolupament quotidià de les persones. Per això, les intervencions no poden basar-se només en les demandes que les persones fan o en les anomenades "necessitats sentides", perquè es reforçaria, per omissió, la continuïtat d'aquelles situacions no problematitzades o sentides.

En tots dos casos la realitat imposa intervencions que tendeixin a generar instàncies de problematització, d'interpel·lació crítica del quotidià, on el caràcter socioeducatiu o pedagògic de l'exercici professional adquireix preeminència en el procés d'intervenció.

Val dir, per acabar, que recuperar la pràctica socioeducativa o pedagògica en aquest marc de discussions no remet a una postura que procura imposar o transmetre una visió particular sobre la situació problemàtica, sinó a generar instàncies dialògiques de problematització orientades al desenvolupament d'un pensament crític, capaç d'interpel·lar les tradicions, costums i visions arrelades en el pensament quotidià i que es constitueixen en el fonament per a la presa de decisions.⁷

Reflexions finals

El desenvolupament analític precedent s'inscriu en un procés permanent de reflexió sobre les tendències i particularitats que assumeix la pràctica professional del Treball Social en la societat contemporània. Com a procés reflexiu, s'ha procurat abstenir-se d'aquelles determinacions i medicacions que es troben presents en les diferents situacions problemàtiques que motiven la intervenció professional. En aquest sentit, l'article procura aportar a la reflexió general de les situacions problemàtiques, donant inputs per a l'aprehensió de les seves peculiaritats, no avançant en l'anàlisi concreta de situacions específiques.

altra perspectiva analítica, da inputs per aprehendre la tensió objectivitat-subjectivitat en els processos d'anàlisi de la realitat.

7 Aquesta qüestió l'ha treballada Mallardi (2011). El caràcter socioeducatiu de la pràctica professional en el Treball Social l'aborden Oliva (1999), Iamamoto (1997), Abreu (1996).

La preocupació per generar elements analítics que transcendeixin les lògiques situacionals, és a dir les situacions concretes i històricament i socialment delimitades, no es basa en la negació de l'empremta professional en l'atenció de situacions concretes en la vida quotidiana de les persones, sinó tot el contrari. Es tracta de procurar captar-ne l'essència i els traços generals, precisar les seves particularitats i sintetitzar els elements analítics fonamentals per a l'aproximació a les diferents situacions problemàtiques amb les quals es treballa. És en la pràctica professional, en diàleg permanent amb els coneixements teòrics i situacionals vinculats a cada espai ocupacional, que aquests traços generals poden guanyar concreció.

El diàleg amb la pràctica professional se situa, llavors, en la recuperació de les lògiques que assumeix el quotidià llavors i, particularment, el procés de coneixement de la vida quotidiana de la població usuària i, des d'aquesta recuperació, socialitzar discussions que puguin donar inputs per a la problematització de les successives aproximacions a la realitat. No es tracta, llavors, de brindar conceptes o eines prescriptives per a la pràctica professional, perquè es tractaria d'una racionalitat contradictòria als fonaments teorícometodològics assumits en el treball.

En aquest marc, adquireix significat la necessitat d'aprehendre la complexitat de les situacions problemàtiques en la intervenció professional, fent especial èmfasi en la tensió existent entre els seus aspectes objectius i subjectius. És per aquesta tensió que és necessari aprofundir els recursos teòrics que ens permetin problematitzar la realitat i evitar caure en lògiques pragmàtiques i prescriptives.

Les tensions subjecte/objecte, subjectivitat/objectivitat, naturalització/problematització són elements que es troben presents en la realitat on intervé quotidianament el Treball Social, per la qual cosa enunciar-les, discutir-les i problematitzar-les és una necessitat permanent en la cerca d'una pràctica professional capaç de transcendir demandes immediates i superficials. És mitjançant el desenvolupament de discussions sobre els fonaments de la realitat i de la pràctica professional que el Treball Social podrà fer front al complex escenari que tenim al davant i aconseguir així el desenvolupament d'una intervenció professional reflexiva, crítica i fundada.

Referències bibliogràfiques

- Abreu, M. (1996). A questão pedagógica e a hegemonia das classes subalternas: aportes da análise gramsciana. *Revista Serviço Social & Sociedade*, 51, 61-74.
- Allardt, E. (1996). Tener, amar, ser: una alternativa al modelo sueco de investigación sobre el bienestar. En M. Nussbaum i A. Sen, *La calidad de vida* (p. 126-134). Mèxic: FCE.
- Bajtín, M. (1997). *Estética de la creación verbal*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Barroco, M. L. (2004). *Ética y Servicio Social: Fundamentos Ontológicos*. Sao Paulo: Cortez Editora.
- Forti, V. i Guerra, Y. (2011) *Serviço social: temas, textos e contextos*. Brasil: Lumen Juris Editora.
- Guerra, Y. (2015). *Trabajo Social: fundamentos y contemporaneidad*. La Plata: CATSPBA.
- Heller, A. (1977). *Sociología de la vida cotidiana*. Barcelona: Península.
- Iamamoto, M. (1997). *Servicio Social y División del Trabajo*. Sao Paulo: Cortez Editora.
- Iamamoto, M. (2000). La metodología en el Servicio Social: lineamientos para el debate. En C. Montaña i E. Borgianni (coord.), *Metodología y Servicio Social, hoy en debate* (p. 93-104). Sao Paulo: Cortez Editora.
- Infranca, A. (2005). *Trabajo, individuo e historia. El concepto de trabajo en Lukács*. Buenos Aires: Herramienta Ediciones.
- Infranca, A. (2007). Fenomenología y ontología en el marxismo de Lukács. De la Ontología del ser social a Historia y conciencia de clase. En A. Infranca y M. Vedda (comp.), *György Lukács, Ética, estética y ontología* (p. 153-167). Buenos Aires: Colihue Universidad.
- Kosik, K. (1984). *Dialéctica de lo concreto*. Mèxic: Grijalbo.
- Lessa, S. (2002). *Mundo dos homens. Trabalho e ser social*. Sao Paulo: Boitempo Editorial.
- Lima, L. i Rodríguez, R. (2000). Desmistificación del "metodologismo" y práctica científica. En E. Borgianni i C. Montaña. *Metodología en servicio social. Hoy en debate* (p. 35-50). Sao Paulo: Cortez Editora.
- Lukács, G. (1979). *Estética*. Barcelona: Grijabo.
- Lukács, G. (2004). *Ontología del ser social: el trabajo*. Buenos Aires: Herramienta Ediciones.

- Mallardi, M. (2011). Conocimiento Situacional y práctica del Trabajo Social. Aportes desde la planificación situacional. En A. A. Oliva i M. W. Mallardi (comps.), *Aportes tácticos operativos a los procesos de intervención en Trabajo Social*. Tandil: UNCPBA.
- Mallardi, M. (2013). Cuestión Social e individuo: Aproximación a las tendencias contemporáneas de intervención sobre los problemas sociales. *Revista Escenarios*, 19, 41-47.
- Marx, C. (2009). *El capital*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Matus, C. (1980). *Planificación de Situaciones*. Mèxic: FCE.
- Montaño, C. (1997). *La Naturaleza del Servicio Social. Un ensayo sobre su génesis, su especificidad y su reproducción*. Sao Paulo: Cortez Editora.
- Montaño, C. (2000). El debate metodológico de los '80/'90. El enfoque ontológico versus el abordaje epistemológico. En E. Borgianni i C. Montaño. *Metodología en servicio social. Hoy en debate* (p. 9-32). Sao Paulo: Cortez Editora.
- Netto, J. P. (1981). *Capitalismo e Reificação*. Sao Paulo: Livraria Editora Ciências Humanas.
- Netto, J. P. (2002). *Capitalismo monopolista y servicio social*. Sao Paulo: Cortez Editora.
- Netto, J. P. (2015). Razón, ontología y praxis. En B. Z. Cañizares, S. D. Gianna i M. W. Mallardi (coords.), *Trabajo, ontología y ciencia. Aportes necesarios en la batalla de ideas contemporáneas* (p. 51-75). La Plata: Dynamis.
- Oliva, A. (1999). *Elementos para el análisis de las contradicciones en la práctica profesional de los trabajadores sociales*. Tandil: GIYAS.
- Sánchez Vázquez, A. (1980). *Filosofía de la praxis*. Mèxic: Grijalbo.
- Tertulian, N. (2007). El pensamiento del último Lukács. En A. Infranca i M. Vedda, *György Lukács, ética, estética y ontología* (p. 103-126). Buenos Aires: Ediciones Colihue.
- Tonet, I. (2015). La crisis de las ciencias sociales. En B. Z. Cañizares, S. D. Gianna i M. W. Mallardi (comps.) *Trabajo, ontología y ciencia. Aportes necesarios en la batalla de ideas contemporáneas* (p. 77-94). La Plata: Dynamis.
- Voloshinov, V. N. (2009). *El marxismo y la filosofía del lenguaje*. Buenos Aires: Ediciones Godot.

Compartint la pràctica professional

Una experiència d'Investigació Acció Participativa en treball social: potenciar el treball col·laboratiu entre agents en l'àmbit de la inclusió a Guipúscoa

**Cinta Guinot Viciano, Ane Ferran Zubillaga
i Asun Berasategui Otegui**

Percepció i actituds vers el gènere i la violència de gènere en l'alumnat universitari mexicà de treball social

Luis Manuel Rodríguez Otero i María Zúñiga Coronado

Aplicació de les metodologies del Treball Social en l'àmbit de l'educació. El Programa UniverDI: una formació universitària per a joves amb discapacitat intel·lectual

Javier Cortés Moreno i Eva María Sotomayor Morales

Una experiència d'Investigació Acció Participativa en treball social: potenciar el treball col·laboratiu entre agents en l'àmbit de la inclusió a Guipúscoa

A Participatory Action Research experience in social work: Strengthening collaborative work between agents in the field of inclusion in Gipuzkoa

Cinta Guinot Viciano¹

ORCID: 0000-0002-5470-8229

Ane Ferran Zubillaga²

ORCID: 0000-0003-1023-4436

Asun Berasategui Otegui³

ORCID: 0000-0002-1503-5367

Recepció: 11/02/19. Revisió: 04/04/19. Acceptació: 14/05/19

Per citar: Guinot Viciano, C., Ferran Zubillaga, A., i Berasategui Otegui, A. (2019). Una experiència d'Investigació Acció Participativa en treball social: potenciar el treball col·laboratiu entre agents en l'àmbit de la inclusió a Guipúscoa. *Revista de Treball Social*, 216, 87-99. DOI: 10.32061/RTS2019.216.05

Resum

Aquest article presenta les reflexions amb relació al rol investigador en el marc d'una experiència d'Investigació Acció Participativa (IAP) duta a terme per l'equip d'investigadores del Departament de Treball Social i Sociologia de la Universitat de Deusto, al campus de Donostia/Sant Sebastià. La IAP és una metodologia capaç de generar dinàmiques relacionals i pràctiques de reciprocitat, i possibilita vincular la investigació en treball social amb la pràctica professional; d'aquesta manera, supera la possible dicotomia entre les dues dimensions.

1 Dra. en Ciències Socials i treballadora social. Universitat de Deusto. Departament de Treball Social i Sociologia. Docent i investigadora. cguinot@deusto.es

2 Dra. en Ciències Socials i treballadora social. Universitat de Deusto. Departament de Treball Social i Sociologia. Docent i investigadora. aferran@deusto.es

3 Treballadora social. Universitat de Deusto. Departament de Treball Social i Sociologia. Docent i investigadora. asun.berasategui@deusto.es

L'equip d'investigadores de treball social ha creat un context relacional per generar coneixement compartit i, posteriorment, potenciar la sistematització de la pràctica: aquest context l'anomenem *àgora* i és un espai que es visualitza propici per reunir diferents actors i pretén emmarcar i definir problemes socials, així com generar relacions de confiança i col·laboratives que permetin negociar el que serà considerat com una solució probable.

Els principis metodològics per a la construcció de l'àgora han estat els següents: la cogeneració de coneixement; la concepció del procés com a emergent i el respecte a la participació i a les aportacions de tots i totes.

Aquest article vol posar en valor, des d'una experiència concreta, el treball social en la seva dimensió investigadora, i desgranar el procés metodològic que ha propiciat que investigadors i professionals participin en noves modalitats de col·laboració, i identificant les funcions de l'actor investigador en el procés, funcions que possibiliten la generació de sinergies i el disseny de propostes de bones pràctiques en l'àmbit de la inclusió.

Paraules clau: Investigació Acció Participativa, cogeneració de coneixement, rol de l'investigador, treball social, inclusió.

Abstract

This article sets out reflections regarding the researcher's role within the context of a Participatory Action Research (PAR) project experience conducted by researchers from the Department of Social Work and Sociology at the University of Deusto on San Sebastian/Donostia campus. This methodology, capable of generating relational dynamics and reciprocity practices, makes it possible to link research in social work to professional practice, overcoming the potential dichotomy existing between both dimensions.

Researchers at the social work team have shaped a relational context that we will call agora in order to generate shared knowledge and subsequently strengthen the systematic organisation of the practice. This forum is deemed as favourable to bringing together various stakeholders and it seeks to set out and define social problems, as well as to create relationships of trust and cooperation making it possible to negotiate what will be considered a possible solution.

The following methodological principles were adopted in order to build the agora: knowledge co-generation, understanding the process as emerging, respect for participation, and the contributions of all parties.

Based on a specific experience, this article aims to highlight the importance of research in social work, revealing the methodological process that has encouraged researchers and professionals to take part in new cooperative forms and identifying the functions of the research stakeholder

in the process, functions which allow synergies to be created and proposals for best practices to be designed in the field of inclusion.

Keywords: Participatory action research, knowledge co-generation, researcher's role, social work, inclusion.

Introducció

Aquesta experiència es contextualitza en el marc del conveni de col·laboració estratègica denominat Etorkezuna Eraikis (“construint futur”), firmat entre la Diputació Foral de Guipúscoa i la Universitat de Deusto en el període 2016-2018, amb la finalitat de promoure i desenvolupar la investigació, la formació i l'estudi de les polítiques públiques impulsades des de la Diputació Foral de Guipúscoa.

En el marc d'aquest conveni, se situa la col·laboració de l'equip d'investigadores del Departament de Treball Social i Sociologia de la Universitat de Deusto en el pla Elkar-EKIN (“treballant junts”, en basc), impulsat pel Departament de Polítiques Socials de la Diputació Foral, concretament per la direcció de Protecció a la Infància i Inclusió Social. Aquest pla, que centra l'acció en l'àmbit de la inclusió social a Guipúscoa, vol millorar l'organització, la cobertura i la qualitat dels serveis socials dirigits a la inclusió social a Guipúscoa, i fer-ho col·laborant amb la resta d'agents públics i socials implicats. En aquesta línia, l'objecte fonamental del Pla és “liderar construïnt entre diferents i impulsant estratègies eficients cap a la inclusió social” (Diputació Foral de Guipúscoa, dept. de Polítiques Socials, 2016).

El repte de la Universitat en aquest pla és el de col·laborar generant un nou espai de governança per a l'atenció a les persones que viuen situacions d'exclusió, des de la co-construcció i coparticipació entre l'àmbit foral o d'atenció secundària (serveis socials especialitzats), l'àmbit municipal o serveis socials d'atenció primària i el tercer sector d'acció social del territori.

Com ja se sap, una de les característiques de l'organització dels serveis socials a l'estat espanyol ha estat l'estructuració del sector en dos nivells: primària o bàsica, i especialitzada (Aguilar Hendrickson, 2014). En el cas basc, el sistema de serveis socials és un sistema d'atenció en què participen els tres nivells administratius que hi ha a la comunitat autònoma del País Basc (CAPB): el govern basc, les diputacions forals i els municipis. Aquest sistema, que es va articular a partir de la promulgació del decret 155/2001, de determinació de funcions en matèria de serveis socials, va ser refrendat per la Llei 12/2008, de Serveis Socials. En aquesta estructura es distingeixen les prestacions del sistema de garantia d'ingressos (en mans del govern basc), de l'atenció primària (en mans dels municipis) i l'atenció secundària (de competència foral) (Guinot, Ferran i Berasategui, 2017).

Aquesta fragmentació entre l'atenció primària i l'atenció secundària ha generat dificultats que els diferents agents han posat de manifest reiteradament i que els diversos estudis han constatat (Ararteko, 2010), (SIIS, Centro

de Documentación y Estudios, 2015), (Ararteko, 2016), (Larrion, Leturia, Zalakain i Zabaleta, 2019): dificultats en la delimitació de funcions en l'àmbit públic; absència de fórmules estables de coordinació i cogestió; necessitat de garantir la continuïtat de l'atenció, i la necessitat de situar en el centre el client comú, són algunes de les idees que es constaten com a dificultats clau.

Per fer front a aquestes qüestions, el Servei de Protecció a la Dona Víctima de Violència Masclista i d'Inclusió Social, que pertany a la Direcció de Protecció a la Infància i d'Exclusió Social de la Diputació Foral de Guipúscoa, va sol·licitar col·laboració al Departament de Treball Social i Sociologia de la Universitat de Deusto per facilitar un procés de treball col·laboratiu entre els agents que intervenen en l'atenció a les persones en situació d'exclusió al nostre territori.

Per a fer-ho, l'equip d'investigadores de treball social va optar per una Investigació Acció Participativa (IAP), una metodologia d'investigació pròpia del treball social (tot i que no n'és exclusiva, evidentment) que també s'ha aplicat en experiències exitoses desenvolupades a la nostra província en el marc del desenvolupament territorial (Karlsen & Larrea, 2015). L'opció per la IAP es concreta, entre altres qüestions, en la necessitat de configurar un context relacional que possibiliti generar coneixement compartit i que potencii, després, la sistematització de la pràctica, denominat *àgora* (Karlsen & Larrea, 2015). Es tracta d'un espai que es visualitza com a propici per reunir diferents actors i on s'emmarquen i defineixen problemes socials, així com es generen relacions de confiança i col·laboratives que permeten negociar el que serà considerat com una solució probable.

El principi de cogeneració del coneixement sobre el qual es va articular aquest procés d'investigació acció participativa respon a una nova forma de gestionar el coneixement que parteix de la premissa que els agents involucrats en una realitat determinada, en itineraris d'aprenentatge oberts i interactius, permeten vincular idees, i compartir coneixements i experiències per resoldre problemes (Zurbriggen & González Lago, 2014).

La nostra participació com a investigadores dins del projecte Elkar-EKIN s'inicia el setembre del 2016 i s'acaba el desembre del 2018. Aquest procés ha obert un camí per impulsar la posada en marxa d'una experiència pilot aplicada en l'àmbit de la inclusió.

Durant aquest temps s'han configurat tres àgores: la primera, constituïda per agents d'atenció primària i agents d'atenció secundària, que va treballar durant el 2016. Durant l'any i mig que aquest fòrum va estar actiu, es van abordar dues qüestions clau per l'atenció a les persones en situació d'exclusió: la reflexió sobre l'itinerari d'un cas de l'àmbit de la inclusió, gestionat d'una forma col·laborativa entre primària i secundària, i una proposta per articular el procediment d'actuació en l'àmbit de la inclusió al territori de Guipúscoa.

La segona àgora es va constituir amb agents del tercer sector i professionals dels serveis socials d'atenció secundària, i va treballar durant el 2017. En aquest fòrum col·laboratiu es van abordar dues qüestions que les persones que hi van participar van creure que eren clau: la identificació i la definició dels temes de conversa entre les organitzacions del Tercer

Sector Social i el Servei d'Inclusió de la Diputació Foral de Guipúscoa, i la identificació de les bones pràctiques, que potencien la inclusió de les persones en situació d'exclusió que han desenvolupat les entitats socials.

El 2018 la feina feta paral·lelament als dos fòrums anteriors va impulsar la construcció d'un tercer espai relacional en què va ser possible treballar en un espai conjunt i coparticipat entre els actors dels tres àmbits d'intervenció: primària i secundària des de l'àmbit públic i el Tercer Sector Social. En aquest espai es van abordar les qüestions següents: una reflexió sobre les eines de planificació com a instruments per afavorir la coordinació entre agents, i el disseny d'una proposta amb relació a la referencialitat de cas i l'articulació de les eines de planificació que facilitessin la coordinació entre agents.

Els elements tractors que van impulsar l'inici d'aquest procés de IAP han estat els següents: la Llei de Serveis Socials de la Comunitat Autònoma del País Basc (Llei 12/2018) i la cartera de prestacions i serveis del Sistema Basc de Serveis Socials (Decret 185/2015), ja que els dos documents mostren la necessitat de posar en marxa models nous de treball en matèria d'inclusió social. Un segon element se situa en la necessitat de canviar la mirada professional i planteja la inclusió com un dret ciutadà i no com un mèrit. Per últim, una altra de les raons que impulsen aquest procés de IAP és l'aposta per assumir una responsabilitat professional entre els diferents actors implicats, per treballar col·laborativament des de la centralitat de la definició d'un client comú, deixant a un costat mirades molt més autorreferencials i compartimentades.

Els temes de conversa abordats en les tres àgores durant aquest recorregut compartit han estat els següents: definir què entenem per exclusió, analitzar quines són les eines de què disposem per promoure intervencions inclusives, determinar el rol del professional referent de cas, valorar el procediment d'accés al sistema de serveis socials, identificar diferents itineraris o situacions, definir i acordar a qui competeix la coordinació del procediment bàsic d'intervenció, així com establir bones pràctiques en inclusió.

Metodologia. El procés d'Investigació Acció Participativa

Quan el 2016 s'inicia aquest treball col·laboratiu, l'objectiu general se situa a avançar junts en la millora de l'acció desenvolupada a Guipúscoa en l'àmbit de la inclusió. Un objectiu que neix del convenciment del mateix equip d'investigadores que, per poder avançar en la inclusió dels ciutadans i ciutadanes que viuen situacions d'exclusió o risc, és necessària la col·laboració de tots els agents implicats, perquè cap d'ells, per si mateix, pot afrontar amb èxit aquesta tasca (García Roca, 2006). A més a més, tal com plantegen White i Epston (1993), la persona client adquireix una dimensió central en tot el procés: la situa al centre de la intervenció i, per tant, és l'eix central d'aquesta investigació.

Per poder avançar en aquests objectius, vam dissenyar una ruta d'investigació flexible i dinàmica capaç de respondre als canvis requerits i a les necessitats que els i les participants han anat manifestant.

Com ja s'ha comentat, la IAP és l'opció assumida des del començament del projecte com la metodologia que s'ha d'implementar i sobre la qual se sustentarà el procés (Diputació Foral de Guipúscoa, Dept. de Polítiques Socials, 2016).

Durant aquests tres anys, tots els participants hem estat actors i actores en una investigació participativa: una metodologia d'investigació que conjuga en un tot la investigació i l'acció i supera, així, dicotomies clàssiques com la del subjecte-objecte, acció-reflexió, teoria-pràctica. Es tracta, doncs, de combinar i buscar sinergies entre dues dimensions: la de conèixer i la d'actuar, cadascuna amb una lògica i unes dinàmiques diferents però complementàries, que es nodreixen i es retroalimenten, i generen un procés de canvi i una pràctica transformadora. La IAP ens ubica en allò que Schön (1998, pàg. 248) defineix com a "conversa reflexiva amb una situació". Som davant d'una reflexió sobre l'acció, feta des de l'acció, en diàleg permanent i serè, que intenta situar la resolució tècnica del problema objecte d'estudi dins del context més ampli d'una indagació reflexiva.

Seguint la proposta plantejada per Balcazar (2003), en la IAP, tal com la que presentem aquí, s'estableixen de manera interrelacionada tres activitats centrals que formen, de manera sistèmica, un cercle dinàmic. En primer lloc, es posa en marxa una estratègia participativa d'identificació de necessitats, que són definides entre tots els agents participants; una vegada estan identificades, els i les participants determinen les prioritats. En segon lloc, els i les participants identifiquen les causes dels seus problemes, així com les possibles solucions, i arriben a entendre que, en gran mesura, la solució rau en el seu propi esforç per canviar l'estat de les coses. En tercer lloc, se situa l'acció, de manera que els i les agents participants implementen solucions als seus problemes, fent servir els seus propis recursos o recolzant-se en altres grups.

D'altra banda, els principis sobre els quals se sustenta la IAP (IOÉ, 2003) constitueixen una matriu clau i indispensable per poder avançar conjuntament en la resolució dels problemes identificats i prioritzats entre tots els agents involucrats: el protagonisme de les persones, el canvi plantejat des de les demandes o necessitats sentides de les persones participants i subjectes de la transformació; la comprensió de la realitat com un tot integrat on l'anàlisi i l'acció se situen complementàriament; la necessitat d'unir i reunir la teoria i la pràctica, de manera que el coneixement impliqui transformació. L'aplicació d'aquests principis es vincula amb les característiques fonamentals de la IAP: el seu caràcter cíclic, recursiu, participatiu i qualitatiu (Latorre, 2003).

La nostra funció principal com a investigadores en aquest procés ha estat generar i facilitar un espai comunicatiu adequat per a la col·laboració, l'àgora. Es tracta d'un espai físic i també relacional que és clau per a l'elaboració de les respostes col·laboratives i coparticipades: és fonamental conèixer-nos i reconèixer-nos. L'àgora és un lloc neutral, estructurat i co-

municacional que cal cuidar i tractar amb especial consideració. Aquest espai comú permet l'experiència relacional, el contacte, el coneixement, el respecte, el contrast i el diàleg entre totes les persones que el configuren, i facilita la creació de xarxes relacionals i de vincles que ajuden a construir un nosaltres necessari per a l'elaboració de respostes col·laboratives i co-participades. A l'àgora es potencien converses que generen "processos en espiral a través d'etapes d'apreciació, acció i reapreciació. La situació única i incerta acaba sent compresa a través de l'intent de canviar-la i canviada a través de l'intent de comprendre-la" (Schön, 1998, p. 126).

Els principis i les característiques bàsiques de la IAP es concreten, en el nostre cas, en tres idees-força que estructuraren i dissenyen l'àgora (Guinot, Ferran & Berasategui, 2017, p. 182):

- La cogeneració del coneixement, a partir d'un context en què els i les agents participants aporten i construeixen conjuntament el problema definit.
- La consideració del procés com a emergent, en construcció permanent. Són elles i ells els que el defineixen a cada moment, i el configuren successivament i escalonadament de manera que cada fita ajuda a definir la següent.
- Respecte a la participació i aportacions de tots els participants, sent conscients del lloc que cadascú ocupa, del seu rol i la seva posició en l'àmbit de la inclusió.

Aquest escenari articulat entorn dels principis de la IAP i les activitats centrals que la mateixa metodologia estructura, es constitueix, en el nostre cas, en un itinerari de treball cíclic de trobades bimensuals de tres hores, en què, a partir de dinàmiques col·laboratives d'identificació i de prioritització de problemes, s'ha anat avançant cap a la recerca de solucions i la definició de respostes compartides que es poguessin traslladar a l'experiència professional dels participants a l'àgora.

Per fonamentar-ho, es va constituir un equip motor, en què vam participar membres de la Direcció General de Protecció a la Infància i d'Inclusió Social i de l'equip d'investigació del Departament de Treball Social. La funció principal d'aquest equip ha consistit a liderar i dinamitzar el procés que ajudés a establir una nova governança entre els diversos agents involucrats en l'àmbit de la inclusió social.

Resultat i discussió. Importància de la facilitació en la Investigació Acció Participativa

En aquest article, volem adduir la importància del paper de les facilitadores en el desenvolupament dels processos de IAP. Efectivament, l'experiència que narrem ha estat molt rica i àmplia pel que fa als resultats obtinguts. No obstant això, volem incidir en el paper que les investigadores-actores hi hem desenvolupat, sense que això suposi restar valor a les aportacions que han fet la resta de participants.

Entenem la facilitació com el procés que genera condicions perquè els actors i les actores puguin reflexionar, dialogar i prendre decisions que es duren a l'acció (Costamagna & Larrea, 2017).

Des d'aquest punt de vista, les investigadores de la Universitat es configuren com el quart agent/actor: a més a més dels professionals d'atenció primària (àmbit municipal), atenció secundària (àmbit foral) i el tercer sector, les investigadores del Departament de Treball Social actuen en el procés assumint accions que considerem que són clau per poder transitar per la ruta definida prèviament:

- La generació d'espais relacionals que afavoreixin la co-construcció orientada a buscar respostes als problemes que s'hagin definit conjuntament.
- La planificació i execució de les accions necessàries per a la consecució dels objectius definits.
- La creació i presentació de marcs conceptuals que situïn, orientin i centrin els debats.
- La sistematització de les aportacions compartides, i el seu retorn i contrast, en retroalimentació amb la resta dels actors i actores participants.

Per al desenvolupament de l'àgora, ha calgut saber on s'ubiquen els nusos i obstacles per millorar les nostres intervencions; identificar els temes sobre els quals cal dialogar; definir quins valors o models cal treballar en comú, i quins cursos d'acció s'han de plantejar i amb quins criteris.

En aquest sentit, una altra tasca fonamental s'ha centrat a delimitar a qui correspon establir aquests criteris comuns, per la qual cosa ha estat important discriminar entre problemes que s'han de resoldre en l'àmbit públic o d'execució de responsabilitat pública, i els que s'han de tractar i resoldre en l'àmbit professional. Aquests últims són els que han tingut cabuda en el procés de treball i de facilitació que hem fet a la Universitat.

Per fer-ho, hem situat la mirada de les converses en les persones que acompanyem en els seus itineraris d'inclusió, superant així les lògiques autoreferencials cap a nosaltres mateixos i les nostres necessitats individuals o institucionals. Això ha permès fer el pas cap a la construcció d'un diàleg sobre com podem ser més capaços de generar pràctiques col·laboratives que permetin millorar l'eficàcia i l'eficiència de la feina per la inclusió social de les persones amb les quals, des d'instàncies diverses (públiques i del tercer sector social), interactuem.

Així, ha estat fonamental articular la nostra acció entorn de quatre qüestions claus:

- a. La construcció dels espais relacionals, l'àgora. Aquesta ha estat la nostra funció principal: dissenyar, elaborar i col·laborar amb la generació d'un espai relacional que sostingui, com si fos un atuell, el contingut de la feina. Teixir la xarxa de complicitats per treballar conjuntament.

En les veus dels participants recollides en l'avaluació feta el desembre del 2018, se subratlla que hem aconseguit articular,

- entre totes, un espai “de confiança”, “tècnics i professionals envers el bé comú de les persones més vulnerables”.
- b. La cura dels espais físics. Les trobades s’han desenvolupat a la universitat de Deusto: un lloc “neutral” i bastant accessible a tots els participants. “Bastant”, perquè com que està situat a la capital, els companys i les companyes que treballen a pobles de la província han trobat més dificultats de desplaçament (els temps necessaris s’eixamplen: la trobada de tres hores suposa, amb els desplaçaments, un matí sencer). Una de les veus participants en l’hora ho explica així: “Potser per qui vingui de fora (de Donostia, s’entén), falta proximitat. D’altra banda, les sales i l’edifici són molt adequats”.
- c. Els suports documentals: les actes de les reunions i les memòries de cada trobada, així com els documents de síntesi elaborats. La sistematització de la feina compartida ha estat de dos nivells: un primer nivell de la sistematització consisteix a recollir per escrit el que ha passat a cada trobada. Són actes i memòries de cada trobada. En aquest nivell, és fonamental recollir totes les opinions sense resumir, per tal de fer valer totes les aportacions. El segon nivell de sistematització té com a objectiu avançar cap a l’elaboració d’un document de síntesi. Aquí, la nostra funció ha estat, partint de les memòries elaborades, avançar cap a l’estructuració dels aprenentatges construïts entre tots els participants. En tots dos casos, la valoració de les persones participants dels suports documentals ha estat molt positiva. En diverses de les opinions recollides es resumeix l’argument principal d’aquesta valoració: “Han permès situar-nos cada cop, recordar el que havíem acordat, apuntar el que quedava pendent”; “Les actes i els documents han estat concrets, encara que, de vegades, reflectir l’opinió de tots no fa que sigui tan senzill entendre les conclusions”.
- d. Les dinàmiques de treball. Els processos participatius en els quals s’han de teixir narracions amb moltes veus necessiten dinàmiques adequades, flexibles i adaptades als diferents perfils dels participants. Són dinàmiques que s’han de dissenyar tenint en compte el que s’ha fet, sense perdre l’horitzó que ens hem marcat entre tots i totes. En aquest sentit, els participants valoren positivament les dinàmiques plantejades i assenyalen, fonamentalment, que ajudaven a participar. Tot i així, una de les dificultats que ha tingut aquest procés ha estat una certa inconstància de les persones participants: a cada taller hi podia haver noves incorporacions que substituïen companyes i companys de la mateixa organització, absències per diversos motius, etc. Una de les valoracions que hem recollit esmenta aquesta dificultat: “Les dinàmiques han estat adequades, però el fet que no sempre fóssim les ma-

teixes persones ha fet que, de vegades, no avancéssim. Això es podria evitar si tanquéssim el grup de participants, que sempre vinguessin els mateixos, encara que això suposaria perdre riquesa”.

En definitiva, el nostre paper com a facilitadores ha estat teixir una narració comuna a partir del plantejament de les preguntes rellevants, recollir totes les opinions i sistematitzar els aprenentatges co-construïts, sempre tenint present i tenint cura de l'espai relacional. Certament, així ho han transmès en les valoracions que han fet els participants: “En tot moment han ajudat a reconduir les discussions i a centrar el debat”.

Considerem, per tant, que el diàleg construït en l'espai relacional de l'àgora ens ha possibilitat, com a investigadores, incloure'ns com un agent més, construint accions i perspectives capaces d'incidir en tot allò que passa en l'àmbit de la inclusió social, i permetent, tal com assenyala Fried Schnitman (2000), definir de manera interactiva noves alternatives i fer els ajustos necessaris per donar resposta a la complexitat i a la generació d'oportunitats.

Conclusions

En aquesta experiència de tres anys com a facilitadores del procés de construcció d'un nou model de governança en l'àmbit de la inclusió social a Guipúscoa, hem treballat en la recerca de sinergies, posant en el focus, en tot moment, en la centralitat de la persona en situació d'exclusió –el nostre client comú–, i en la recerca de bones pràctiques col·laboratives de procediments que generin itineraris d'inclusió en el nostre territori.

La natura complexa, interactiva i dinàmica de les intervencions socials exigeix mirades plurals i evidencia que no és possible el desenvolupament d'una acció professional que se sostingui sobre una única visió (Payne, 1995). D'aquí la importància de construir un treball col·laboratiu entre els diferents agents involucrats en l'atenció en l'àmbit de la inclusió social a Guipúscoa.

D'aquesta manera, la nostra tasca com a facilitadores ha consistit a possibilitar metodològicament la trobada de mirades i sinergies dels diferents agents involucrats, així com elaborar propostes i alternatives que permetin desfer els nusos detectats o superar els obstacles. Per aconseguir-ho, ha estat molt important generar relacions de confiança i acompanyar en el procés de reflexió/acció. De totes aquestes experiències i visions compartides, hem anat elaborant, com a equip investigador, reflexions escrites com una forma de sistematitzar la intervenció que possibiliti dotar de contingut el que s'ha fet i generar coneixement des de l'acció.

Després d'aquest recorregut, considerem que s'obren possibilitats per continuar treballant de manera participativa i col·laborativa que permetin definir altres problemes socials que requereixin alternatives i respostes co-construïdes.

En definitiva, aquesta experiència ens permet constatar que en els processos d'investigació acció participativa, el paper de les actores facilitadores està totalment vinculat al rol de l'investigador, i que aquest rol es legitima des de la confiança que li atorguen la resta d'actors, tal com reivindiquen Costamagna i Larrea (2017, p. 84):

“Els actors facilitadors que els altres actors confiïn que, arribat el moment d'influir, els facilitadors sabran anteposar el relat compartit a la seva veu com a actors. Això significa que el lideratge de l'actor facilitador es desenvoluparà en la mesura que sigui capaç de generar aquesta confiança i mantenir-la en el temps.”

D'altra banda, hem constatat que aquesta experiència legitima la IAP com una metodologia capaç de generar una nova forma de governança, una investigació que construeix i enforteix dinàmiques relacionals i pràctiques de reciprocitat, i que fa possible vincular la investigació en treball social amb la intervenció professional. A més a més, ha permès construir ponts per superar la dicotomia entre un treball social *conceptual* i un altre de *pràctic*, ja que les dues dimensions es retroalimenten i són part d'aquesta disciplina.

Considerem que la implicació i interacció establerta entre totes les actores i actors ens han permès conèixer-nos mútuament, i han generat capacitats col·lectives que han possibilitat deixar enrere posicionaments rígids i poc col·laboratius. Així, des de la nostra experiència com a agents actives en aquest procés, destaquem que la facilitació ha permès construir visions compartides, superar obstacles, consensuar bones pràctiques i també resoldre situacions de conflicte.

Per últim, considerem que un valor afegit a aquesta experiència és que hem estat capaços de dissenyar, de manera col·laborativa, un mapa compartit, que es vol que serveixi per fer un pas més enllà i posar en marxa una experiència pilot, capaç d'aplicar a la quotidianitat tot el que s'ha elaborat, que serveixi per afrontar la realitat de l'exclusió en el nostre territori d'una manera més eficaç i que permeti posar en marxa alternatives concretes i reals per superar els nusos detectats i els problemes. En definitiva, el repte és implementar les bones pràctiques acordades per propiciar un veritable canvi en la manera de treballar els processos inclusius.

Volem acabar aquest article donant les gràcies expressament als i les professionals del tercer sector d'acció social, als i les professionals d'atenció primària dels Ajuntaments Guipúscoa, al SIIS (Centre de Documentació i Estudis de la Fundació Eguía-Careaga de Donostia) i al Departament de Polítiques Socials de la Diputació Foral de Guipúscoa, especialment, a la direcció i als i les professionals del Servei de Protecció a la Dona Victima de Violència Masclista i d'Inclusió Social per la confiança dipositada en l'equip d'investigadores i el treball compartit durant aquest viatge.

Referències bibliogràfiques

- Aguilar Hendrickson, M. (2014). *Apuntes para un replanteamiento de los servicios sociales en España*. Madrid: Fundación Foessa.
- Ararteko. (2010). *La situación de los servicios sociales de base en la CAPV. Informe extraordinario del Ararteko al Parlamento Vasco*. Vitoria-Gasteiz: Ararteko.
- Ararteko. (2016). *La situación de los servicios sociales municipales en la Comunidad Autónoma de Euskadi. Situación actual y propuesta de mejora*. Vitoria-Gasteiz: Ararteko.
- Balcazar, F. (2003). Investigación acción participativa (IAP): aspectos conceptuales y dificultades de implementación. *Fundamentos en Humanidades*, 1-2(7-8), 59-77.
- Costamagna, P. y Larrea, M. (2017). *Actores facilitadores del desarrollo territorial*. Donostia/San Sebastián: Instituto Vasco de Competitividad-Fundación Deusto.
- Decret 155/2001, de 30 de juliol, de determinació de funcions en matèria de serveis socials. BOPV. Bilbao, 27 d'agost del 2001, núm. 165.
- Decret 185/2015, de 6 d'octubre, de cartera de prestacions i serveis del Sistema Basc de Serveis Socials. BOPV. Bilbao, 29 d'octubre del 2015, núm. 206.
- Diputació Foral de Guipúscoa, Departament de Polítiques Socials. (2016). *Elkar-Ekin, plan de inclusió social 2016-2020*. Recuperat de http://www.behagi.eus/files/informes/plan_elkar_ekin_inclusion_gipuzkoa_2016-2020.pdf
- Fried Schnitman, D. (2000). *Nuevos paradigmas en la resolución de conflictos. Perspectivas y prácticas*. Buenos Aires: Granica.
- Guinot, C., Ferran, A. i Berasategui, A. (2017). La investigación-acción participativa como método para un nuevo modelo de gobernanza en el ámbito de la inclusión en Gipuzkoa. *Zerbitzuan*, 64, 177-188.
- García Roca, J. (2006). Memorias silenciadas en la construcción de los servicios sociales. *Cuadernos de Trabajo Social*, 19, 197-212.
- IOÉ. Investigación acción participativa: propuesta para un ejercicio activo de la ciudadanía. Recuperat de <https://www.colectivoioe.org/uploads/89050a31b85b9e19068a9beb6db3dec136885013.pdf>
- Karlsen, J. i Larrea, M. (2015). *Desarrollo territorial e investigación-acción: innovación a través del diálogo*. Donostia / San Sebastián: Orkestra, Instituto Vasco de Competitividad; Fundación Deusto.

- Larrion, B., Leturia, F., Zalakain, J. i Zabaleta, N. (2018). Elkar-EKIN: (re) construyendo en común la red de servicios sociales para la inclusión en Gipuzkoa. *Zerbitzuan*, 67, 51-65.
- Latorre, A. (2003). *La investigación-acción. Conocer y cambiar la práctica educativa*. Barcelona: Graó.
- Llei 12/2008, de 5 de desembre, de serveis socials. BOPV. Bilbao, 24 de desembre del 2008, núm. 246.
- Payne, M. (1995). *Teorías contemporáneas del Trabajo Social. Una introducción crítica*. Barcelona: Paidós.
- Schön, D. (1998). *El profesional reflexivo. Cómo piensan los profesionales cuando actúan*. Barcelona: Paidós.
- SIIS, Centro de Documentación y Estudios. (2015). Reordenación de la red de recursos y programas para la inclusión social en Gipuzkoa. *Zerbitzuan Aldizkaria. Revista de Servicios Sociales*, 59, 5-38.
- White, M. i Epston, D. (1993). *Medios narrativos para fines terapéuticos*. Barcelona: Paidós.
- Zurbriggen, C. i González Lago, M. (2014). Innovación y co-creación: nuevos desafíos para las políticas públicas. *Revista de Gestión Pública*, 3(2), 329-361.

Percepció i actituds vers el gènere i la violència de gènere en l'alumnat universitari mexicà de treball social

Perception and attitudes towards gender and gender-based violence among mexican university students of Social Work

Luis Manuel Rodríguez Otero¹

ORCID: 0000-0002-1748-9303

María Zúñiga Coronado²

ORCID: 0000-0002-5448-7278

Recepció: 10/06/19. Revisió: 11/07/19. Acceptació: 15/07/19

Per citar: Rodríguez Otero, L. M., i Zúñiga Coronado, M. (2019). Percepció i actituds vers el gènere i la violència de gènere en l'alumnat universitari mexicà de treball social. *Revista de Treball Social*, 216, 101-119. DOI: 10.32061/RTS2019.216.06

Resum

Aquest article presenta els resultats d'un estudi amb l'objectiu de conèixer la percepció i les actituds vers el gènere i la violència de gènere que tenen els estudiants universitaris, amb la finalitat d'aportar elements que permetin generar processos de resignificació dels constructes socials que promouen relacions asimètriques entre homes i dones. Per dur-lo a terme, es va repartir un qüestionari a 100 estudiants de la llicenciatura de Treball Social de la UNAL (Mèxic), compost per cinc escales tipus Likert que mesuren el sexisme ambivalent, els mites envers l'amor, el masclisme sexual, l'aferrament i les actituds vers la violència de gènere i les noves tecnologies que la transmeten. Els resultats mostren que existeix un nivell mitjà respecte al sexisme ambivalent i als mites sobre l'amor romàntic. Les puntuacions són baixes pel que fa al masclisme sexual i al comportament a les xarxes socials. Les actituds vers la violència presenten nivells baixos però respecte al gènere són alts. Es troben diferències significatives entre el sexisme, els mites envers l'amor, el masclisme, l'aferrament i l'ús de les noves tecnologies amb les actituds vers el gènere i la violència de gènere.

1 Docent i investigador de la Facultat de Treball Social i Desenvolupament Humà de la Universitat Autònoma de Nuevo León, Mèxic. luismaotero@yahoo.es

2 Docent i investigadora de la Facultat de Treball Social i Desenvolupament Humà de la Universitat Autònoma de Nuevo León, Mèxic

Paraules clau: Sexisme, masculisme, violència de gènere, aferrament, tecnologies.

Abstract

This article sets out the results of a study the aim of which is to gain an acquaintance of how university students perceive gender and gender-based violence along with their attitudes to them in order to offer elements that will make it possible to produce re-signification processes with regard to social constructs which encourage asymmetrical relationships between men and women. To this end, a questionnaire was handed out to 100 students reading the degree in Social Work at UNAL (Mexico). It consisted of five Likert scales that measure ambivalent sexism, myths about love, sexual machismo, attachment, attitudes towards gender-based violence and new technologies that portray gender violence. The results show that there is a medium level when it comes to ambivalent sexism and myths about romantic love. The scores are low in terms of sexual machismo and behaviour on social media. Attitudes towards violence exhibit low levels while with respect to gender they are high. There are significant differences between sexism, myths about love, machismo, attachment and use of new technologies with attitudes towards gender and gender-based violence.

Keywords: Sexism, machismo, gender violence, attachment and technologies.

Introducció

El sexisme fa referència a les actituds envers els gèneres en funció del sexe biològic de pertinença grupal, que pot ser classificat com a tradicional i ambivalent (hostil i benevolent). El sexisme engloba tant la dimensió cognitiva com l'afectiva i la conductual, i tenen com a efecte un procés de càstigs i recompenses sistemàtiques a fi de promoure la subordinació de la dona vers l'home (Rodríguez, Lameiras, Carrera i Failde, 2010). Glick i Fiske (1996) i Cárdenas, Lay, González, Calderón i Alegria (2010) assenyalen que el sexisme tradicional engloba el paternalisme dominador, la diferenciació de gènere competitiva i l'hostilitat heterosexual com a reflex d'antipatia i intolerància (obediència i submissió), materialitzades a través d'actituds plenes de prejudicis i conductes discriminatòries. El sexisme, tal com assenyalen Lameiras, Rodríguez, Carrera i Calado (2009), representa "un prejudici vers les dones, entenen-ho com una actitud d'hostilitat i aversió [...], avaluacions negatives que suposen un tractament desigual i perjudicial vers les dones, conegut avui dia com a *sexisme explícit (overt sexism)* (Benokraitis i Feagin, 1986, 1995), perquè és fàcilment detectable, visible i observable, o *vell sexisme (old-fashioned sexism)* (Swim et al., 1995), ja que s'aferra al manteniment dels rols tradicionals per a homes i dones (p. 78-79)".

El sexisme hostil, al seu torn, inclou tant la negació de la discriminació com una posició antagonica a les demandes que fan les dones i una oposició a les polítiques de suport dirigides a la dona (Lameiras, Rodríguez, Carrera i Calado, 2009).

El sexisme benevolent està compost per actituds tant hostils (vinculades al sexisme tradicional) com per sentiments positius vers les dones emmascarats en formes de submissió. Com indiquen Expósito, Moya i Click (1998), està compost pel paternalisme protector, la diferenciació de gènere complementària i la intimitat heterosexual. El sexisme benevolent, doncs, representa una perspectiva subtil i encoberta que s'articula des de la dimensió social (publicolaboral) en la qual, com assenyalen Lameiras, Rodríguez, Carrera i Calado (2009, p. 80), "emparats en la suposada igualtat entre sexes, s'impedeixen les accions positives que propicien la igualtat real a l'esfera pública", però sota una idealització basada en els rols tradicionals d'esposes i mares i en els objectes romàntics:

El sexisme hostil atribueix a les dones característiques negatives, mentre que en el sexisme benevolent s'ofereixen característiques per les quals són valorades, característiques especialment vinculades a la seva capacitat reproductiva i maternal. En definitiva, s'ofereix una visió estereotipada de la dona, tant en el seu to més hostil, avaluada negativament com a "inferior", com en el seu to més benevolent, avaluada positivament com a "diferent", però supeditada a determinades "funcions", com ara les de mare i esposa. A més a més, el sexisme benevolent contribueix al sexisme hostil perquè permet que els homes sexistes siguin els benefactors de les dones i disculpin la seva hostilitat només davant d'aquelles que s'ho mereixin, és a dir, aquelles que s'adaptin als estereotips del seu gènere i que compleixin correctament els seus rols de bones esposes i mares, sense traspasar els

límits d'aquestes funcions. Aquest sexisme benevolent suscita conductes prosocials d'ajuda o protecció envers les dones (Lameira, Rodríguez, Carrera i Calado, 2009, p. 81).

S'observa, per tant, que la sexualitat es fonamenta com a mitjà de dicotomització del gènere d'acord amb criteris biològics i amb l'assignació de les funcions productives i reproductives. En aquest sentit, autors com Langarita (2016) i Fonseca i Quintero (2009) assenyalen que tant la noció de *gènere* com la de *sexualitat* són construccions socials que, en entorns heterosexistes, promouen un sistema jeràrquic de dominació masculina i invisibilització de les sexualitats perifèriques (*queer*). Això es produeix en un context en què s'utilitzen com a mitjans l'androcentrisme, la cis-normativitat, la LGTBI-fòbia, el racisme i el classisme de la ciència, on la biopolítica és el mitjà a través del qual es produeix la normalització de les identitats i de la sexualitat, i es produeix mitjançant la noció del sexe com a agent de control i forma de dominació del capitalisme, que implementa en la societat subjectivitats percebudes com a descripcions de la realitat (Coll Planas i Missé, 2015).

Com a producte del patriarcat, també sorgeix un concepte íntimament lligat al sexisme: el masclisme, que fa referència a la visió manifesta en homes i dones, a través de creences, actituds i conductes, que consideren la superioritat dels homes respecte de les dones en espais culturalment identificats amb l'home. El masclisme es pot manifestar de forma radical o a través de micromasclismes, és a dir, formes de violència i abús quotidià subtils o suaus, gairebé imperceptibles, vinculats a l'educació social, a fi de controlar la dona (Díaz, Rosas i González, 2010). Altres construccions socials vinculades al gènere, al matrimoni i a la sexualitat són les que fan referència a l'amor. Depenen del moment històric i es caracteritzen per estar formades per tres components (intimitat, passió i compromís). Segons com es combinin, donen peu a tipologies diferents: simpatia, enamorament, només compromís, amor romàntic, amor de companys, amor boig i amor complet. L'amor romàntic té les arrels a la Provença medieval dels trobadors i es caracteritza per la idealització de l'amor, com a intimitat i passió, en un context en què no existeix el compromís i la continuïtat temporal n'és dubtosa. Aquest ideal es perpetua a través de diferents mites basats en idees sobre un amor exclusiu, en l'aparellament, la fidelitat, l'heteronormativitat, la monogàmia i en qüestions religioses que doten d'una visió positiva la gelosia, l'equivalència, el lliure albir, la passió eterna, el matrimoni i l'omnipotència (Bosch et al., 2007; Rodríguez i Treviño, 2016), i serveixen com a caldo de cultiu per a la submissió de la dona vers l'home, així com per justificar i perpetuar la violència de gènere, especialment entre joves (Mujeres, 2014; Castro, Lameiras i Carrera, 2015).

Tal com assenyalen Márquez, Rivera i Reyes (2009, p. 10), una de les formes a través de les quals es pot analitzar una relació de parella és en funció de l'aferrament, que fa referència a "la forma o dinàmica en què els éssers humans generen, al llarg de la seva història de vida, un patró de llaços efectius i formes d'interacció amb la resta i, de manera especial,

amb aquells més significatius". L'aferrament s'associa a un model de treball en forma d'autoesquema i també cap als altres. Pel que fa a l'esquema de l'altra persona (inclosa la parella) hi ha diverses classificacions; no obstant això, Ojeda (2003) assenyala que la més estesa és la que diferencia entre l'aferrament segur, l'ansiós i l'aferrament per evitació. El primer tipus d'aferrament fa referència al reconeixement de l'altra persona com una base per regular de forma segura tant l'ansietat com l'angoixa davant d'estímuls o situacions estressants. L'aferrament ansiós és aquell en què les preocupacions afectives es basen en la percepció (real o no) de sentiments de rebuig o abandó de l'altra persona, i es produeix una excessiva sobreprotecció o dependència i inestabilitat en les relacions. L'aferrament per evitació es relaciona amb persones que no identifiquen els altres com a font de comoditat o seguretat de regulació davant l'estrès, i per això l'eviten o la ignoren (Pinto-Cortez, Beyzaga, Cantero, Oviedo i Vergara, 2018; Chaves, Caballero-Gascón, Ceccato, Morell-Mengual i Gil-Llario, 2018; Márquez, Rivera i Reyes, 2009). Tal com assenyalen autors com Barroso (2014) i Lucariello (2012), l'estil d'aferrament adult té una gran influència en les dinàmiques de parella i en la satisfacció de les relacions. Així, les persones amb més seguretat en l'aferrament es caracteritzen per manifestar nivells més alts de respecte, comunicació, confiança, control sobre els sentiments negatius, suport i atenció a les claus positives de la relació. Les persones amb aferrament insegur i ansiós es caracteritzen per tenir menys conductes de cura cap a l'altre, expectatives més negatives de suport de la parella, i menys compromís i satisfacció sentimental. També hi ha nivells més alts de gelosia, obsessió, atracció sexual extrema, preocupació obsessiva i dependència emocional. En canvi, l'aferrament per evitació es distingeix per la por a la proximitat, els alts i baixos emocionals i per manifestar trets de gelosia, obsessió, atracció sexual extrema, i menys consens, cohesió, expressió emocional i avinença. El tipus d'aferrament representa una variable o un factor afavoridor o protector (depenent del tipus que sigui) en l'existència de l'ús de la violència com un mitjà de resolució de conflictes que poden esdevenir en una relació de parella (Lucariello, 2012).

Aquest conjunt d'elements són determinants pel que fa al fenomen de la *violència de gènere*, és a dir, la violència que es produeix de l'home vers la dona en una relació afectivosexual i que s'inclou com una subtipologia de la violència domèstica. Aquí, el gènere i la sexualitat són determinants en la violència directa, estructural o cultural basada en les relacions de gènere dins d'un context masclista i patriarcal. Aquesta violència pot agafar diverses formes a l'hora de materialitzar-se, que comprenen des de la subtileza (aquelles que solen passar més inadvertides) fins a les més hostils i alarmants, com la violència física, psicològica, sexual, econòmica, etc. (Gorjón, 2010; Rodríguez i Treviño, 2016; Espinar i Mateo, 2007; Bosch et al., 2007). En aquest sentit, com assenyalen Suriá, Rosser i Villegas-Castrillo (2014), i Boira, Cancer, Bouzón i Cebrián (2018), les noves tecnologies són un mitjà a través del qual aquest tipus de violència pot agafar forma, així com es pot perpetuar el masclisme, el sexisme o els mites de l'amor, i pot servir com a mitjà de reproducció del sistema patriarcal. Les noves

tecnologies han canviat, especialment en els joves, la vida quotidiana i relacional de les persones i, per tant, també de les parelles.

Com assenyalen García-Sánchez, Guevara-Martínez, Rojas-Solís, Peña-Cárdenas i Cruz (2017), les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) han influït de forma notòria en les relacions de parella i han possibilitat la interacció real i iniciar, mantenir o acabar vincles afectius virtuals. No obstant això, posen de manifest que, si se'n fa un ús inadequat, poden afavorir conductes violentes (ciberviolència de parella), especialment si es fan servir per controlar i agredir; d'aquesta manera, converteixen aquest fenomen en un problema de salut pública. En aquest sentit, Castillo, Caldera i Delgado (2014) assenyalen que el perfil tant de víctimes com d'agressors la majoria d'estudis l'associen a les dones, especialment amb més prevalença pel que fa a joves.

Justificació

Segons l'Organització Mundial de la Salut (2017), la violència de gènere representa un problema greu de salut pública que comporta conseqüències en la salut física, mental, sexual i reproductiva, i representa una violació dels drets humans vers les dones. Aquesta entitat determina que un 30% de les dones reconeixen haver patit violència física o sexual per part d'una parella al llarg de la vida. Així mateix, indica que el 38% dels assassinats de dones són producte d'aquest tipus de violència.

Prenent en consideració el context mexicà, l'Institut Nacional d'Estadística i Geografia INEGI (2018) assenyalen que la violència de gènere representa una problemàtica especialment profunda a la societat mexicana, que supera el 40% de les dones a partir dels 15 anys, i les més freqüents són la violència emocional i l'econòmica:

La violència de la parella és més habitual entre les dones que estan o han estat casades o amb algun tipus d'unió. Es calcula que per cada 100 dones de 15 anys o més que han tingut parella o marit, 42 de les casades i 59 de les separades, divorciades i viudes han viscut situacions de violència emocional, econòmica, física o sexual durant l'actual o la seva última relació (INEGI, 2018, p. 2).

En el cas de l'estat de Nuevo León, la prevalença de la violència de gènere és del 32,2%, i la severitat de la violència de parella al llarg de la relació en el 25,8% és lleu, en el 18,6% moderada, en el 37,5% és severa i en el 18,1% és molt severa (INEGI, 2018).

Aquestes dades justifiquen la necessitat de les polítiques de gènere que actualment hi ha a Mèxic i a l'estat de Nuevo León. D'aquesta manera, l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (2017) assenyalen que el Pla Nacional de Desenvolupament 2013-2018 i el Programa Nacional per a la Igualtat d'Oportunitats i No Discriminació contra les Dones (Proigualtat) del qual és subjacent, es presenta com un mitjà de prevenció i acció que comença a donar resultats positius. Així

mateix, la Unitat d'Igualtat de Gènere es gesta com un mitjà per promoure la institucionalització de la perspectiva i la transversalitat de gènere (Unitat d'Igualtat de Gènere, 2018) i legislativament s'han forjat diferents normatives específiques, com la Llei general per a la igualtat entre dones i homes, de 2006, o la Llei general d'accés de les dones a una vida lliure de violència, de 2007, a la República Mexicana, així com les lleis respectives a l'estat de Nuevo León. Sota aquest marc jurídic, la Universitat Autònoma de Nuevo León crea la Unitat d'Igualtat de Gènere (UNIGÉNERO) i el Programa d'Igualtat de Gènere en col·laboració amb l'Institut Estatal de les Dones del Govern de l'Estat (UNIGÉNERO, 2013).

Quant al treball social, s'ha de dir que el gènere sempre ha estat present a la professió per una doble casuística. Per una banda, per la seva feminització, producte de la identificació del treball social com una feina associada a la funció reproductiva. També a causa de l'existència d'intervencions dirigides a les dones com a objecte del treball social, la qual cosa s'evidencia en l'existència de models d'intervenció específics. Però també en la identificació de la dona com a mediadora tradicional dels assumptes familiars davant de l'administració i dels serveis socials (Báñez, 1997; Brioso, Barrera i Malagón, 2012; Viscarret, 2014). Així mateix, la violència de gènere s'identifica com un camp o una especialització del treball social que té un paper fonamental en l'acció professional, així com en la seva prevenció (Moix, 2006).

És per a això que es planteja una investigació quantitativa en el context de Nuevo León amb l'objectiu general de conèixer la percepció i les actituds que tenen els estudiants de treball social d'una universitat pública mexicana sobre el gènere i la violència de gènere. Per dur-ho a terme, es proposen els objectius específics següents: 1) analitzar el nivell de sexisme hostil i benevolent i de masclisme sexual que posseeix l'alumnat de Treball Social de la UANL; 2) calcular el grau d'interiorització de mites sobre l'amor romàntic en l'alumnat; 3) indagar el tipus d'aferrament per evitació, ansiós i segur en l'alumnat; 4) identificar les actituds de rebuig i tolerància de l'alumnat vers la violència de gènere; 5) indicar l'ús que fa l'alumnat de treball social de la UANL de les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere, i 6) analitzar la relació que hi ha entre els nivells de sexisme hostil i benevolent, masclisme sexual, interiorització de mites de l'amor romàntic, aferrament, actituds vers la violència de gènere i ús de les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere, així com analitzar si el nivell d'instrucció de l'alumnat i la seva situació sentimental són determinants.

Metodologia

Aquesta investigació està basada en una metodologia quantitativa a través d'un disseny no experimental, transversal i descriptiu, i un mostreig no probabilístic per quotes orientat a la identificació en una població determinada.

La mostra va quedar conformada per 100 estudiants de la Facultat de Treball Social i Desenvolupament Humà de la Universitat Autònoma de Nuevo León, i se'n van agafar 25 de cada semestre analitzat (25 de 2n, 25 de 4t, 25 de 6è i 25 de 8è). D'aquests, 98 eren dones i 2 homes, amb edats compreses entre els 18 i els 26 anys, amb una mitjana d'edat de 20,83. El 90% s'identifica com a heterosexual, el 3% com a bisexual, el 2% com a homosexual i el 5% no ho sap o no contesta. Així mateix, 85 alumnes assenyalen que tenen creences religioses enfront dels 14 que indiquen que no i l'1% que no contesta. També s'observa que 55 participants tenen parella en el moment de contestar el qüestionari, 35 no en tenen però abans n'havien tingut, 8 no han tingut mai parella i 2 no contesten aquesta pregunta.

Com a instrument de recollida de dades, es va fer servir un qüestionari autoadministrat compost per unes preguntes sociodemogràfiques, l'Escala de Sexisme Ambivalent (ASI), de Glick i Fiske (1996), adaptada al castellà per Cárdenas, Lay, González, Calderón i Alegria (2010), amb 22 ítems; l'Escala de Mites envers l'Amor (EMA), de Bosch i altres (2007), composta de 10 preguntes; l'Escala de Masclisme Sexual (EMS), de 12 ítems, de Díaz, Rosas i González (2010); l'Escala d'Aferrament (EA), de Márquez, Rivera i Reyes (2009), construïda per 21 ítems; l'Escala d'Actituds vers la Violència de Gènere (ACVG), de Mateos (2011), composta per 20 qüestions, i els 41 reactius del Qüestionari sobre les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere (CNTTVG), de Suriá, Rosser i Villegas-Castrillo (2014). Totes estaven en format Likert de l'1 al 5, considerant les puntuacions més altes com a menys positives.

L'anàlisi realitzada va consistir, en un primer lloc, a calcular els nivells de sexisme ambivalent (ASI) total, hostil i benevolent, d'interiorització de mites vers l'amor (EMA), de tipus d'aferrament (EA per evitació, EA ansiós i EA segur), de nivell de masclisme sexual (EMS), d'actituds vers la violència de gènere (ACVG) i d'ús de les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere (CNTTVG ús xarxa, CNTTVG components sexisme envers ells i CNTTVG realització sexisme a la xarxa). A cada estratificació s'han expressat els resultats com a totals i com a percentatge o com a mitjanes i desviacions típiques. També es va fer servir una comparació de mitjanes en funció del semestre que cursava la mostra (considerant els semestres 2n i 4t la primera meitat, i el semestre 6è i 8è la segona meitat) i la situació sentimental ("actualment en parella" o "actualment no però abans sí") i la prova t de Student, així com una anàlisi correlacional de Pearson bivariada entre les diverses escales.

El qüestionari el van aplicar diversos docents a cada semestre. Es va presentar la investigació, i la participació de l'alumnat va ser voluntària. El qüestionari era anònim i exposava que l'objectiu que tenia estava dirigit a dur a terme una investigació. Una vegada completats els 100 qüestionaris, es van codificar amb un programa d'anàlisi de dades (SPSS v. 22) per poder analitzar-les posteriorment.

Cal destacar que aquest estudi és de tipus exploratori focalitzat en un context concret, per la qual cosa té un abast limitat i no generalitzable, però suficient per a la reflexió professional.

Resultats i discussió

Els resultats obtinguts indiquen que hi ha un nivell de sexisme ambivalent mitjà (2,17) i l'hostil és superior al benevolent. Aquests resultats són inferiors als obtinguts en la investigació prèvia que es va fer a la mateixa institució el 2016, i s'ha produït una disminució del 0,46 en el sexisme ambivalent, del 0,62 en l'hostil i del 0,3 en el benevolent (Rodríguez i Treviño, 2017). Així mateix, aquestes dades són significativament inferiors a investigacions prèvies com la de Cárdenas, Lay, González, Calderón i Alegria (2010) amb estudiants de Psicologia, Periodisme i Enginyeria de Xile; la de Rodríguez, Lameiras, Carrera i Faílde (2010) amb alumnat d'estudis secundaris d'Espanya, o la de Rodríguez i Mancinas (2017) amb alumnat mexicà de Treball Social i Desenvolupament Humà, Dret i Criminologia, Filosofia i Lletres i Comptabilitat Pública i Administració.

Quant al masclisme sexual, s'observa que les puntuacions obtingudes són baixes (1,35) i significativament inferiors a altres estudis com el de Díaz, Rosas i González (2010) contextualitzat en Monterrey amb població d'entre 17 i 76 anys. També s'evidencia un nivell més alt d'aferrament segur (4,39) que no pas d'ansios (1,95) i d'aferrament per evitació (1,66), dada que es contraposa al que van exposar Márquez, Rivera i Reyes (2009) que, en una mostra de 611 persones d'entre 18 i 71 anys de Mèxic, van identificar nivells més alts d'aferrament per evitació (4,67), seguit de l'aferrament ansios (2,29) i del segur (1,31).

Taula 1. Mitjana i desviació estàndard de les escales aplicades

	Escala	Mitjana	Desviació estàndard
ASI	Benèvol	2,0973	,67523
	Hostil	2,2507	,78495
	Total	2,1740	,63311
EMS		1,3533	,59590
EA	Per evitació	1,6618	1,12792
	Ansios	1,9513	,71640
	Segur	4,3939	,76207
	Total	2,5459	,48757
EMA		2,4545	,60819
EAVG	Violència	1,4343	,59468
	Gènere	1,2788	,60141
CNTTVG	Ús xarxa	1,9057	,55000
	Envers ells	1,4031	,62608
	Ells a la xarxa	1,1921	,60581
	Total	1,5027	,44851

Pel que fa a la interiorització dels mites sobre l'amor romàntic, s'observa que la mostra en presenta un grau mitjà (2,45) i representa un descens de 0,53 respecte d'una investigació prèvia realitzada a la mateixa institució per Rodríguez i Treviño (2016). Així mateix, aquest resultat és semblant a altres investigacions com les de Castro, Lameiras i Carrera (2015), Mujeres (2014) i Marroquí i Cervera (2014).

Quant a l'EAVG, s'observa que les actituds vers la violència són baixes (1,43) i altes respecte del gènere (1,27): aquestes dades són semblants a les identificades en la tesi de Mateos (2011) amb població adolescent a Espanya. Finalment, prenent en consideració la CNTTVG, s'aprecia que el comportament de la mostra en les xarxes socials és baix (1,90), així com la violència patida (1,40) i la violència exercida (1,19): la patida té més puntuació que l'exercida. Les tres puntuacions són menors que les identificades per Boira, Cancer, Bouzón i Cebrián (2018) en joves de l'Aragó (Espanya), especialment pel que fa a la patida.

Respecte al semestre que cursa la mostra, s'observa que l'alumnat amb més nivell d'instrucció registra nivells més baixos de sexisme benevolent, masclisme sexual i interiorització de mites de l'amor romàntic, aferrament per evitació, ansiós i segur, actituds vers la violència, comportament a les xarxes socials, i violència patida i exercida a les xarxes; així com actituds més positives respecte del gènere. D'altra banda, la mostra que assenyala que "actualment té parella" registra nivells més alts que la mostra que "ha tingut parella però que actualment no en té" de sexisme benevolent, masclisme sexual, interiorització de mites de l'amor romàntic, aferrament per evitació, ansiós i segur, actituds vers la violència, comportament a les xarxes socials, i violència patida i exercida a la xarxa; així com actituds més positives respecte del gènere. Aquestes dades són significatives en els resultats de les respectives proves t de Student realitzades (veure annex I i annex II).

Taula 2. Correlacions de Pearson entre escales aplicades

		ASI	EMS	EA	EMA	CNTTVG	EAVG Violència	EAVG Gènere
ASI	Correlació de Pearson	1	,184	,284**	,382**	,326**	,202*	,362**
	Sig. (bilateral)		,068	,005	,000	,001	,047	,000
EMS	Correlació de Pearson		1	-,011	-,164	,669**	,342**	,554**
	Sig. (bilateral)			,915	,105	,000	,001	,000
EA	Correlació de Pearson			1	,362**	,149	-,029	,048
	Sig. (bilateral)				,000	,147	,777	,642
EMA	Correlació de Pearson				1	,089	,034	-,097
	Sig. (bilateral)					,381	,739	,341
CNTTVG	Correlació de Pearson					1	,390**	,477**
	Sig. (bilateral)						,000	,000
EAVG Violència	Correlació de Pearson						1	,705**
	Sig. (bilateral)							,000
EAVG Gènere	Correlació de Pearson							1
	Sig. (bilateral)							
** La correlació és significativa en el nivell 0,01 (bilateral).								
* La correlació és significativa en el nivell 0,05 (bilateral).								

Finalment, destaca que s'identifiquen correlacions significatives bilaterals de Pearson a nivell 0,01 directament proporcionals entre l'Escala de Sexisme Ambivalent (ASI) i el tipus d'aferrament (EA), l'Escala de Mites de l'Amor (EMA), l'ús de les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere (CNTTVG) i les actituds vers el gènere, així com a nivell 0,01 directament proporcionals entre l'Escala de Masclisme Sexual (EMS) i tant en l'ús de les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere (CNTTVG) com en relació amb les actituds vers el gènere i la violència, així com quant a l'aferrament (EA) i l'Escala de Mites de l'Amor (EMA), l'ús de les tecnologies per transmetre la violència de gènere (CNTTVG) i les actituds vers el gènere i la violència i entre aquestes dues últimes entre si.

Conclusions

El primer objectiu de l'estudi era analitzar el nivell de sexisme hostil i benevolent i de masclisme sexual que tenen els estudiants de Treball Social. Els resultats indiquen un nivell mitjà de sexisme ambivalent. No obstant això, crida l'atenció que la puntuació en el sexisme hostil sigui més

alta que en el benevolent. Tot i que s'observa una disminució en aquest aspecte en comparació amb els resultats obtinguts en un estudi fet el 2016, continuen existint actituds de prejudicis i conductes discriminatòries en un grau gens menyspreables entre els joves. Pel que fa al masclisme sexual, els nivells que s'han registrat són baixos.

El segon objectiu era calcular el grau d'interiorització de l'amor romàntic. Les dades mostren que els estudiants en mostren un nivell mitjà, per la qual cosa es pot observar la presència d'imaginari sobre l'amor ideal, els quals es perpetuen a través de diversos mites que promouen la submissió de la dona vers l'home, així com la reproducció de la violència de gènere.

Identificar el tipus d'aferrament per evitació, ansiós o segur) en els estudiants era el tercer objectiu de l'estudi. Els resultats evidencien un nivell més alt d'aferrament segur, en comparació amb l'ansiós i l'aferrament per evitació. D'aquesta manera, es pot observar que els joves compten amb xarxes socials i llaços afectius, i que els utilitzen com a estratègia per al tractament de les emocions, com l'ansietat i l'angoixa, que resulten de situacions estressants. Si bé les puntuacions en els altres tipus d'aferraments són baixos, reflecteixen l'existència de joves que mantenen relacions de sobreprotecció excessiva o de dependència i inestabilitat a causa de l'experimentació de sentiments de rebuig o abandó (aferrament ansiós), així com joves que eviten o ignoren altres persones que ja no les consideren font de suport davant de situacions estressants (aferrament per evitació).

El quart objectiu es va enfocar a identificar les actituds de rebuig i tolerància de l'alumnat vers la violència de gènere, i en els resultats es van observar nivells baixos. Els resultats coincideixen amb el plantejament de l'objectiu 5, dirigit a indicar l'ús de les noves tecnologies per transmetre la violència de gènere, és a dir, es registren nivells baixos. Les puntuacions també són baixes pel que fa a la violència patida i la violència exercida.

L'últim objectiu era analitzar, per una banda, la relació que hi ha entre els nivells de sexisme hostil i de benevolent, de masclisme sexual, d'interiorització de mites de l'amor romàntic, d'aferrament i d'actituds vers la violència de gènere i l'ús de noves tecnologies per transmetre la violència de gènere. El càlcul estadístic mostra relacions significatives, amb nivells del 0,05 i del 0,01, entre totes aquestes variables. D'altra banda, es va analitzar si el semestre que cursen els estudiants tenia relació amb la seva situació sentimental: els resultats indiquen que es registren nivells més baixos en cadascuna de les variables estudiades com més nivell d'instrucció tenen, així com actituds més positives respecte del gènere.

En resum, l'estudi identifica elements importants que cal tenir en compte en els programes promoguts per l'Institut Estatal de les Dones i per la Unitat per a la Igualtat de Gènere de la Universitat, així com la prevalença d'actituds de prejudicis i conductes discriminatòries i d'imaginari sobre l'amor romàntic, per tal de prevenir situacions de submissió i entre els joves, així com comportaments violents. Els recursos amb què compten els estudiants, com l'aferrament segur, també és un element valuós perquè

els joves puguin comptar amb estratègies per fer front a les situacions estressants que es generen en les relacions de gènere.

Malgrat que s'identifiquen nivells baixos de rebuig i tolerància vers la violència de gènere, els resultats permeten reflexionar sobre la importància de promoure processos de resignificació sobre els constructes socials entorn de les relacions de gènere promoguts per la cultura patriarcal, durant la formació professional, amb el propòsit de construir relacions simètriques i una vida lliure de violència. És per això que promoure una reforma del pla d'estudis de la llicenciatura de Treball Social i Desenvolupament Humà de la UNAL, incorporant una matèria de Gènere i Treball Social (ahora que desenvolupar-la de forma transversal), seria necessari, d'una banda, per dotar l'alumnat de formació específica sobre les teories feministes i la perspectiva de gènere en la intervenció social; i, de l'altra, per crear un espai que inclogui tot l'alumnat en la reflexió sobre les implicacions del patriarcat i les polítiques públiques, els mitjans a través dels quals es reproduïx i la contextualització en el seu entorn.

Referències bibliogràfiques

- Báñez, T. (1997). Género y Trabajo Social. *Acciones e Investigaciones Sociales*, 6(1), 151-188. Recuperat de <https://papiro.unizar.es/ojs/index.php/ais/article/view/136>
- Barroso, O. (2014). El apego adulto: la relación de los estilos de apego desarrollados en la infancia en la elección y las dinámicas de pareja. *Revista digital de medicina psicosomática y psicoterapia*, 4(1), 1-25. Recuperat de http://www.psicociencias.com/pdf_noticias/Apego_Adulto.pdf
- Benokraitis, N. V. y Feagin, J. R. (1986). *Modern sexism*. Englewood: Prentice-Hall.
- Benokraitis, N. V. y Feagin, J. R. (1995). *Modern sexism*. Englewood: Prentice-Hall.
- Boira, S., Cancero, P., Bouzón, R. i Cebrián, J. (2018). *Violencia, lenguaje y comportamiento en redes en las relaciones de pareja de la juventud de Aragón*. Saragossa: Instituto Aragonés de la Juventud y Universidad de Saragossa. Recuperat de http://bibliotecavirtual.aragon.es/bva/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=3716326
- Bosch, E., Ferrer, M. V., García, M. E., Ramis, M. C., Mas, M. C., Navarro, C., et al. (2007). *Del mito del amor romántico a la violencia contra las mujeres en la pareja*. Madrid: Instituto de la Mujer. Recuperat de https://sistemadif.jalisco.gob.mx/cepavi/Material_didactico/Noviazgo/Modelo%20de%20amor.pdf

- Brioso, A., Barrera, E. i Malagón, J. (2012). Perspectivas de género como pieza fundamental en Trabajo Social. En *IX Congreso Estatal de Trabajo Social* (p. 341-363). Jaén: Universidad de Jaen. Recuperat de https://factra.ujaen.es/sites/centro_factra/files/uploads/Congreso/18.pdf.
- Cárdenas, M., Lay, S., González, C., Calderón, C. i Alegría, I. (2010). Inventario de sexismo ambivalente: adaptación, validación y relación con variables psicosociales. *Salud & Sociedad*, 1(2), 125-135. Recuperat de <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=439742463006>
- Castillo, R. M. V., Caldera, M. I. F. i Delgado, S. C. (2014). La violencia entre iguales en la adolescencia a través de las tecnologías de la comunicación e información. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 5(1), 227-237. Recuperat de <https://www.redalyc.org/pdf/3498/349851788024.pdf>
- Castro, Y., Lameiras, M. i Carrera, M. (2015). Amor y Sexismo: una peligrosa relación en los y las adolescentes gallegos/as. *Revista de Estudios e Investigación en Psicología y Educación*, 2(1-4), 11-14. Recuperat de <http://revistas.udc.es/index.php/reipe/article/view/reipe.2015.0.02.234>
- Chaves, I., Caballero-Gascón, L., Ceccato, R., Morell-Mengual, V. i Gil-Llario, M. (2018). La satisfacción sexual en parejas con estilos de apego seguro y ansioso. *International Journal of Developmental and Educational Psychology. Revista INFAD de Psicología*, 1(1), 53-62. Recuperat de <http://www.infad.eu/RevistaINFAD/OJS/index.php/IJODAEF/article/view/1154>
- Coll Planas, G. i Missé, M. (2015). La identidad en disputa. Conflictos alrededor de la construcción de la transexualidad. *Papers*, 100, 32-52. Recuperat de <https://papers.uab.cat/article/view/v100-n1-coll-planas-misse>
- Díaz, C. L., Rosas, M. i González, M. (2010). Escala de machismo sexual (EMS-Sexismo-12): diseño y análisis de propiedades psicométricas. *SUMMA Psicológica UST*, 7(2), 35-44. Recuperat de <https://summapsicologica.cl/index.php/summa/article/view/121>
- Espinar, E. i Mateo, M. (2007). Violencia de Género: reflexiones conceptuales, derivaciones prácticas. *Paper*, 86, 189-201. Recuperat de <https://papers.uab.cat/article/view/v86-espinar-mateo>
- Expósito, F., Moya, M. i Click, P. (1998). Sexismo ambivalente: medición y correlatos. *Revista de Psicología Social*, 13(2), 159-169. Recuperat de <https://www.uv.es/~friasnav/LecturaCompl1.pdf>
- Fonseca, C. i Quintero, M. (2009). La Teoría Queer. La de-construcción de las sexualidades periféricas. *Sociológica*, 24(69), 43-60. Recuperat de <http://www.scielo.org.mx/pdf/soc/v24n69/v24n69a3.pdf>

- García-Sánchez, P. V., Guevara-Martínez, C., Rojas-Solis, J. L., Peña-Cárdenas, F. i Cruz, V. G. G. (2017). Apego y ciber-violencia en la pareja de adolescentes. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 2(1), 541-549. Recuperat de <https://www.redalyc.org/pdf/3498/349853220052.pdf>
- Género, U. (2018). *Política de Igualdad de Género 2013-2018*. México: SHCP.
- Glick, P. i Fiske, S. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512. Recuperat de <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.9865&rep=rep1&type=pdf>
- Gorjón, B. (2010). *La respuesta penal frente al género. Una revisión crítica de la violencia habitual y de género* (Tesi doctotal). Universidad de Salamanca, Salamanca. Recuperat de http://perso.unifr.ch/derecho-penal/assets/files/obrasportales/op_20131008_01.pdf
- INEGI. (22 de noviembre de 2018). *Estadísticas a propósito del día internacional de la eliminación de la violencia contra la mujer (25 de noviembre) / Datos nacionales*. Recuperat de https://www.inegi.org.mx/contenidos/saladeprensa/aproposito/2018/violencia2018_Nal.pdf
- Lameiras, M., Rodríguez, Y., Carrera, M. V. i Calado, M. (2009). Del sexismo hostil al sexismo benevolente: La nueva cara del sexismo en las sociedades occidentales. *Estudios de Antropología Biológica*, 14(1), 73-89. Recuperat de <http://www.revistas.unam.mx/index.php/eab/article/view/27207>
- Langarita, J. A. (2016). Diversidad sexo-genética y trabajo social: miradas, preguntas y retos. *RTS*, 208, 9-18. Recuperat de http://www.tscat.cat/download/rts/RTS_208_cast/Diversidad_sexo_generica_y_trabajo_social_Miradas_preguntas_y_retos.pdf
- Lucariello, E. (2012). *Los tipos de amor y las dimensiones de apego en las mujeres víctimas del maltrato* (Tesi doctoral). Universidad de Extremadura, Badajoz. Recuperat de <http://dehesa.unex.es/xmlui/handle/10662/367>
- Márquez, J. F., Rivera, S. i Reyes, I. (2009). Desarrollo de una escala de estilos de apego adulto para la población mexicana. *Revista Iberoamericana de Diagnóstico y Evaluación Psicológica*, 2(28), 9-30. Recuperat de <https://www.redalyc.org/service/redalyc/downloadPdf/4596/459645444002/6>
- Marroquí, M. i Cervera, P. (2014). Interiorización de los falsos mitos del amor romántico en jóvenes. *REIDOCREA*, 3, 142-146. Recuperat de <http://digibug.ugr.es/bitstream/handle/10481/32269/ReiDoo-Crea-Vol.3-Art.20-Marroqui-Cervera.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Mateos, A. (2011). *Necesidades socioeducativas en la adolescencia sobre la violencia de género: propuesta educativa* (Tesi doctoral). Universitat de Barcelona, Barcelona. Recuperat de https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/482088/01.AMI_1de7.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Moix, M. (2006). *La práctica del Trabajo Social*. Madrid: Síntesis.
- Mujeres, F. (2014). *DETECTA 2011. Sexismo y Violencia de Género en la juventud andaluza e Impacto de su exposición en menores*. Sevilla: Instituto Andaluz de la Mujer. Recuperat de http://www.uca.es/re-cursos/doc/unidad_igualdad/47737780_1122011112236.pdf
- OECD. (2017). *Building an Inclusive Mexico. Policies and Good Governance for Gender Equality*. París: OECD. Recuperat de <https://www.oecd.org/social/building-an-inclusive-mexico-9789264265493-en.htm>
- Ojeda, A. (2003). *Consecuencias de los estilos de apego en la pareja: prediciendo la satisfacción marital* (Tesi doctoral). UNAM, Mèxic. Recuperat de <https://repositorio.unam.mx/contenidos/68359>
- OMS. (29 de noviembre de 2017). *Violencia contra la mujer*. Recuperat de <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Pinto-Cortez, C., Beyzaga, M., Cantero, M., Oviedo, X. i Vergara, V. (2018). Apego y psicopatología en adolescentes del Norte de Chile. *Revista de Psicología Clínica con Niños y Adolescentes*, 5(3), 23-29. Recuperat de http://www.revistapcna.com/sites/default/files/03_0.pdf
- Rodríguez, L. M. i Mancinas, S. (2017). Sexismo ambivalente en estudiantes universitarios mexicanos de la Universidad Autónoma de Nuevo León: ¿son necesarias iniciativas preventivas y educativas? *Revista Sexología y Sociedad*, 23(1), 19-26. Recuperat de <http://www.revsexologiaysociedad.sld.cu/index.php/sexologiaysociedad/article/view/609>
- Rodríguez, L. M. i Treviño, L. (2016). Violencia en pareja, amor romántico y Trabajo Social. Voces desde futuros trabajadores sociales mexicanos. *Trabajo Social Hoy*, 78, 99-130. Recuperat de <http://www.trabajo-socialhoy.com/articulo/152/violencia-en-pareja-amor-romantico-y-trabajo-social-voces-desde-futuros-trabajadores-sociales-mexicanos/>
- Rodríguez, L. M. i Treviño, L. (2017). Trabajo Social y sexismo ambivalente: actitudes del alumnado de Trabajo Social mexicano. Un análisis cuantitativo. *Trabajo Social Hoy*, 80, 45-60. Recuperat de <http://www.trabajosocialhoy.com/articulo/160/trabajo-social-y-sexismo-ambivalente-actitudes-del-alumnado-de-trabajo-social-mexicano-un-analisis-cuantitativo/>

- Rodríguez, Y., Lameiras, M., Carrera, M. i Failde, J. (2010). Evaluación de las actitudes sexistas en estudiantes españoles/as de educación secundaria obligatoria. *Psychologia. Avances de la disciplina*, 4(1), 11-24. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4923987>
- Suriá, R., Rosser, A. i Villegas-Castrillo, E. (2014). Validación de un cuestionario sobre las nuevas tecnologías para transmitir la violencia de género. En *XII Jornadas de redes de investigación en docencia universitaria. El reconocimiento docente: Innovar e investigar con criterios de calidad* (p. 2632-2640). Alacant: Universitat d'Alacant. Recuperat de <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/42432>
- Swim, J. K., Aikin, K. J., Hall, W. S. y Hunter, B. A. (1995). Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 199-214.
- UNIGÉNERO. (21 de noviembre de 2013). *Unidad de Igualdad de Género en la Universidad Autónoma de Nuevo León*. Recuperat de <http://unii-genero.iinso.uanl.mx/archivos/unidad-igualdad.pdf>
- Viscarret, J. J. (2014). *Modelos y métodos de intervención en Trabajo Social*. Madrid: Alianza Editorial.

Annex I: Comparació de mitjanes i prova *t* de Student segons el semestre

Taula 3. Comparació de mitjanes segons el semestre

		Semestre	Mitjana	Desviació estàndard	Prova t (t)	Significació bilateral (p)
ASI	Benèvol	S2-S4	2,1855	,62378	1,291	,200
		S6-S8	2,0109	,71785		
	Hostil	S2-S4	2,3933	,82267	1,810	,073
		S6-S8	2,1109	,72734		
	Total	S2-S4	2,2894	,59524	1,817	,072
		S6-S8	2,0609	,65437		
EMS		S2-S4	1,4233	,65115	1,177	,242
		S6-S8	1,2833	,53240		
EA	Per evitació	S2-S4	1,6815	,73687	,169	,866
		S6-S8	1,6429	1,41311		
	Ansiós	S2-S4	1,9700	,72955	,260	,795
		S6-S8	1,9325	,70990		
	Segur	S2-S4	4,3667	,79611	-,358	,721
		S6-S8	4,4218	,73291		
	Total	S2-S4	2,5605	,45338	,291	,772
		S6-S8	2,5316	,52321		
EMA		S2-S4	2,4878	,52545	,685	,495
		S6-S8	2,4220	,42584		
EAVG	Violència	S2-S4	1,5104	,42435	-,911	,364
		S6-S8	1,6225	,74381		
	Gènere	S2-S4	1,3878	,54633	-,770	,443
		S6-S8	1,4800	,64077		
CNTTVG	Ús xarxa	S2-S4	1,9243	,58714	,336	,737
		S6-S8	1,8871	,51550		
	Envers ells	S2-S4	1,4969	,59325	1,509	,135
		S6-S8	1,3092	,64965		
	Ells en la xarxa	S2-S4	1,1886	,62483	-,059	,953
		S6-S8	1,1957	,59251		
	Total	S2-S4	1,5376	,42994	,776	,440
		S6-S8	1,4678	,46809		

Annex II: Comparació de mitjanes i prova *t* de Student segons la situació sentimental

Taula 4. Comparació de mitjanes segons la situació sentimental

		Parella	Mitjana	Desviació estàndard	Prova <i>t</i> (t)	Significació bilateral (p)
ASI	Benèvol	Actualment	2,1025	,69566	-,431	,667
		Abans sí	2,1658	,63359		
	Hostil	Actualment	2,2298	,70567	-,355	,724
		Abans sí	2,2914	,92758		
	Total	Actualment	2,1661	,61516	-,447	,656
		Abans sí	2,2286	,67943		
EMS		Actualment	1,3545	,54838	-,408	,684
		Abans sí	1,4095	,72490		
EA	Per evitació	Actualment	1,3948	,50766	-2,869	,005
		Abans sí	2,1039	1,71773		
	Ansiós	Actualment	1,8818	,72784	-1,457	,149
		Abans sí	2,1143	,75328		
	Segur	Actualment	4,5697	,59550	2,408	,018
		Abans sí	4,1716	,96617		
	Total	Actualment	2,4874	,35516	-1,793	,076
		Abans sí	2,6845	,67101		
EMA		Actualment	2,3852	,46313	-1,861	,066
		Abans sí	2,5771	,49354		
EAVG	Violència	Actualment	1,5949	,66497	,208	,836
		Abans sí	1,5662	,57590		
	Gènere	Actualment	1,4318	,60775	-1,26	,900
		Abans sí	1,4485	,61203		
CNTTVG	Ús xarxa	Actualment	1,8584	,56486	-1,163	,248
		Abans sí	1,9980	,53802		
	Envers ells	Actualment	1,3566	,62271	-,905	,368
		Abans sí	1,4835	,68715		
	Ells en la xarxa	Actualment	1,1805	,55496	-,615	,540
		Abans sí	1,2653	,75026		
	Total	Actualment	1,4678	,43015	-1,165	,247
		Abans sí	1,5847	,51238		

Aplicació de les metodologies del Treball Social en l'àmbit de l'educació. El Programa UniverDI: una formació universitària per a joves amb discapacitat intel·lectual

Application of the methodologies of social work in the sphere of education. The UniverDI programme: University education for young people with learning disability

Javier Cortés Moreno¹

ORCID: 0000-0002-7479-3782

Eva María Sotomayor Morales²

ORCID: 0000-0002-5579-3859

Recepció: 15/07/19. Revisió 06/09/19. Acceptació: 13/09/19

Per citar: Cortés Moreno, J., i Sotomayor Morales, E. M. (2019). Aplicació de les metodologies del Treball Social en l'àmbit de l'educació. El Programa UniverDI: una formació universitària per a joves amb discapacitat intel·lectual. *Revista de Treball Social*, 216, 121-136. DOI: 10.32061/RTS2019.216.07

Resum

En l'àmbit educatiu, el Treball Social s'ha caracteritzat per una absència inconcebible de la seva figura professional o, en alguns casos, per la seva escassa participació. Resulta inqüestionable debatre que la presència del Treball Social en els sistemes educatius no aportaria múltiples beneficis als diferents agents implicats de la comunitat educativa (alumnat, famili-

1 Doctor per la Universitat de Jaén. Diplomant en Treball Social. Personal docent i investigador de la Universitat de Jaén, Departament de Psicologia, Àrea de Treball Social i Serveis Socials. Director del Certificat de Formació Universitària en Personal de Suport a Empreses i Organitzacions (Programa UniverDI) de la Universitat de Jaén. Adreça electrònica: cortes@ujaen.es

2 Doctora per la Universitat de Jaén. Llicenciada en Ciències Polítiques i Sociologia. Professora titular d'universitat. Universitat de Jaén, Departament de Psicologia, Àrea de Treball Social i Serveis Socials. Directora del Certificat de Formació Universitària en Personal de Suport a Empreses i Organitzacions (Programa UniverDI) de la Universitat de Jaén. esotoma@ujaen.es

ars, professorat, personal administratiu i de serveis, institució, comunitat o administracions públiques amb les quals es relaciona).

L'inici del Treball Social i l'origen de les seves funcions en l'àmbit educatiu ha estat molt vinculat a les accions d'integració social de l'alumnat amb necessitats educatives especials, situació que posteriorment es legitimaria quan la professió s'incorpora entre els membres que componen els Equips d'Orientació Educativa. Malgrat aquesta posició estratègica de la professió, que vetlla per la inclusió de la diversitat de tot l'alumnat, la veritat és que encara són visibles les incalculables situacions de desavantatge que experimenta l'alumnat amb discapacitat.

Aquest article presenta el Programa UniverDI de la Universitat de Jaén, una experiència de formació universitària, en competències socio-laborals, per a joves amb discapacitat intel·lectual, que està dirigida per professionals del Treball Social. De la mateixa manera, es comparteix la pràctica professional en aquest àmbit educatiu, que s'ha caracteritzat per la incorporació i l'aplicació de les metodologies pròpies del Treball Social, en combinació amb les tècniques pedagògiques, els models d'atenció a la diversitat i les estratègies per fomentar una educació inclusiva.

Paraules clau: Treball Social, educació, universitat, discapacitat intel·lectual.

Abstract

In education, social work has been characterized by an incomprehensible absence of a professional figure or, in some cases, by the scant involvement of such a figure. It is unquestionable to debate that the presence of social work in educational systems would not bring countless benefits to the various players involved in the educational community (students, family members, teachers, administrative and service staff, institution, community, and/or engaged public administrations).

The start of social work and the origin of its functions in education have been closely linked to actions for the social integration of students with special educational needs, which would later be legitimized when the profession became incorporated into the structure of members forming Educational Guidance Teams. Although the profession adopts this strategic position, which strives for the inclusion of student diversity, there are still many patent disadvantages for students with disabilities.

This article presents the UniverDI Programme of the University of Jaén, a university education experience in socio-occupational skills for young people with learning disabilities, and it is run by social work professionals. Also, we share professional practice in this educational sphere, which is characterized by using the specific methodologies of social work combined with pedagogical techniques, diversity care models, and strategies to promote inclusive education.

Keywords: Social work, education, university, learning disability.

Introducció

La inclusió de la diversitat humana en els diferents àmbits de la comunitat (sanitari, educatiu, universitari, laboral, cultural, social, econòmic, lúdic, espiritual, etc.) suposa encara avui dia un desafiament social que respon al dret de qualsevol persona a participar en la construcció de l'estat de benestar i en l'obligació de les administracions de crear una societat igualitària que respecti les particularitats i característiques de qualsevol persona, que entre d'altres, garanteixi la igualtat d'oportunitats i promogui la qualitat de vida de la seva ciutadania.

Entre els col·lectius més vulnerables de trobar-se en risc d'exclusió social, hi ha les persones amb discapacitat i, concretament, amb discapacitat intel·lectual. A Espanya, segons la xifra més actual que ha registrat l'Institut Nacional d'Estadística (INE, 2009), en la seva Enquesta de discapacitat, autonomia personal i situacions de dependència, hi ha 3,85 milions de persones que afirmen tenir una discapacitat o una limitació, la qual cosa suposa el 10% de la població total. Quant a la quantitat de persones amb discapacitat intel·lectual reconeguda, l'IMSERSO (2016) va establir que a la fi de 2015 hi havia a Espanya un total de 268.633 casos.

Aquest grup poblacional és el més susceptible de patir més eixos d'opressió a causa dels diferents factors contextuals amb què conviu.

En primer lloc, tenen dificultats importants en l'accés a l'educació (primària i secundària), derivades, en part, de les complicacions en la detecció primerenca, l'emissió tardana dels diagnòstics del reconeixement de la discapacitat o els retards dels dictàmens tècnics per a l'escolarització. Una altra qüestió preocupant en aquesta etapa són les freqüents discriminacions que pateixen, ja sigui per maltractament institucional (desatenció professional, falta de recursos, negligències, etc.) o per part de les relacions interpersonals negatives que es puguin donar amb els membres de la comunitat educativa, on és habitual que siguin víctimes d'assetjament escolar. L'informe de Sanmartín sobre maltractament infantil dins la família a Espanya (2011) exposa que els menors amb discapacitat, entre els 8 i els 17 anys, pateixen una taxa de maltractament (23,08%) superior a la dels menors que no presenten cap discapacitat (3,87%). Analitzant aquesta problemàtica en funció dels tipus de discapacitats, l'estudi dirigit per Lobato (2019) estableix que l'alumnat amb discapacitat intel·lectual és el segon amb un percentatge més alt de víctimes d'assetjament escolar, que representen el 26,1% del total dels casos. Aquests diferents factors socials són, entre molts altres, els condicionants que influeixen en el fet que les persones amb discapacitat intel·lectual trobin més obstacles per continuar formant-se en estudis superiors i que, per tant, puguin arribar a abandonar el sistema educatiu.

En segon lloc, en l'accés als estudis universitaris, una dels problemes més grans per a les persones amb discapacitat intel·lectual és l'escassetat d'adaptacions de les proves d'accés a la universitat i la insuficiència de recursos que permeti establir un currículum més accessible i compren-

sible, adaptat a les necessitats d'aquest alumnat. Segons el IV Estudi de la Fundació Universia (2018), el total d'estudiants amb discapacitat a les 65 universitats que van proporcionar aquesta dada és de 21.435 casos. Així mateix, en funció del tipus de discapacitat, atenent únicament les universitats que han facilitat aquestes dades, han establert que d'11.232 estudiants amb discapacitat, el 55,9% tenen una discapacitat física, el 26,5% són de discapacitats psicosocials/intel·lectuals/del desenvolupament i el 17,6% respon als casos amb discapacitat sensorials.

En tercer lloc, es pot considerar que fruit de la combinació de la primera i la segona circumstància descrites, les persones amb discapacitat intel·lectual que hagin tingut dificultats en les etapes educatives són més vulnerables a patir una altra discriminació en l'esfera professional, i veuen reduïdes considerablement les possibilitats d'inserció laboral, tant pel que fa a l'accés a un lloc de treball com a obtenir una estabilitat laboral a llarg termini. Principalment, a causa de les limitacions del nivell d'estudis i a una societat que encara no està preparada per acceptar la diversitat en l'àmbit productiu-econòmic, i que té una marcada i estereotipada segregació laboral de les persones en funció de les seves dis/capacitats.

La importància del Treball Social en l'àmbit educatiu

El Treball Social com a disciplina i professió que genera el benestar i promou la igualtat d'oportunitats ha d'estar present en tots els àmbits de la societat (serveis socials, educació, sanitat, etc.). Tal com apunta la Federació Internacional de Treballadors Socials (FITS, 2014), és una professió basada en la pràctica i una disciplina acadèmica que promou el canvi i el desenvolupament social, la cohesió social i l'enfortiment i l'alliberament de les persones. Els principis de la justícia social, els drets humans, la responsabilitat col·lectiva i el respecte a la diversitat són fonamentals. Com indica Lima (2016), la missió del Treball Social consisteix a facilitar a totes les persones el desenvolupament ple de les seves potencialitats, contribuir a l'enriquiment de les seves vides i prevenir les disfuncions.

És essencial que el Treball Social estigui present en l'etapa educativa, ja que és un dels períodes vitals més importants de totes les persones i constitueix un dret que està reconegut mundialment a través de les Nacions Unides (1948) en la Declaració Universal dels Drets Humans. La relació bidireccional que ha d'existir entre l'àmbit educatiu i el Treball Social està reflectida en multitud de normatives i documentació. Cal destacar que el *Llibre blanc del Títol del Grau en Treball Social* (Vázquez, 2004) estableix les funcions, d'acord amb la normativa estatal reguladora, en els diferents àmbits d'actuació de la professió, entre els quals es troba l'educatiu. Així mateix, el Consell General de Treballadors Socials (2019) indica que en l'àmbit educatiu existeixen competències per als treballadors i les treballadores socials tant en l'educació reglada com en la no reglada. En aquest entorn s'exercirien accions i intervencions d'assessorament

psicopedagògic i social als equips dels centres d'ensenyament primari i secundari; es proporcionaria mediació escolar i familiar; es treballaria en centres d'educació especial; es fomentaria l'associacionisme en l'àmbit escolar i es detectaria i abordaria l'absentisme escolar. D'altra banda, en l'educació no reglada hi ha d'haver presència del Treball Social a les escoles-taller; en les iniciatives orientades a compensar dèficits socioeducatius; en els serveis d'atenció a primera infància i especialment a les famílies que requereixin suport psicosocial.

En aquest sentit, és important també ressenyar l'origen de l'atenció a la diversitat intel·lectual, perquè és a través de la Llei general d'educació i finançament de la reforma educativa (1970) quan es marca una fita en la legislació espanyola en matèria educativa, oferint per primera vegada el concepte d'integració escolar per afavorir la incorporació a la vida social. Com indica Fernández (2009), això va provocar que s'iniciés la incorporació de nous perfils professionals (personal no docent) en el sistema educatiu, entre els quals els treballadors i les treballadores socials, que van arribar per atendre les necessitats de la nova població escolar, per protegir-ajudar la infància i per intervenir en la població que requeria atenció especial o presentava necessitats educatives especials.

A aquesta Llei li va seguir un ampli desenvolupament en matèria d'educació especial en què l'actuació del Treball Social agafava especial importància. Amb l'Ordre del 9 de desembre de 1992, es va regular l'estructura i les funcions dels Equips d'Orientació Educativa i Psicopedagògica. Es va establir que aquests organismes estarien formats per psicòlegs, psicopedagogs i treballadors socials. De la mateixa manera, es va indicar, en l'article 8, que els treballadors socials s'ocuparan de vetllar perquè els centres educatius responguin a les necessitats socials del corresponent sector, així com d'assegurar els serveis socials més estretament vinculats al sistema educatiu.

El Programa UniverDI: una formació universitària per a joves amb discapacitat intel·lectual

Sent plenament conscients de les baixes taxes d'accés als estudis superiors d'alumnat amb discapacitat i l'escassa presència de persones amb discapacitat intel·lectual en la comunitat universitària, i amb l'objectiu d'integrar aquest col·lectiu en els estudis universitaris, la Universitat de Jaén, en col·laboració amb la Fundació ONCE, desenvolupa el Programa UniverDI, una intervenció social que suposa un desafiament socioeducatiu que respon al dret de qualsevol persona a participar activament en el mercat de treball i el sistema de benestar.

Els Programes Unidiversidad de la Fundació ONCE han sorgit en el marc del Programa Operatiu d'Ocupació Juvenil (POEJ), amb el cofinançament del Fons Social Europeu 2014-2020, per promoure la creació de

programes universitaris de formació per a l'ocupació dirigits a joves amb discapacitat intel·lectual. Actualment, a Espanya hi ha 23 universitats que desenvolupen aquest tipus de formació, les quals estan interconnectades a través d'una xarxa de trobades que pretenen compartir les experiències i les metodologies emprades en els diferents programes per enriquir-se recíprocament.

Acollint-se a aquesta convocatòria, en el curs acadèmic 2017-2018, a la Universitat de Jaén, a través de la iniciativa de la professora titular³ del Departament de Psicologia de l'Àrea de Treball Social i Serveis Socials, i en col·laboració amb l'entitat social APROMPSI (Associació Pro-Persones amb Discapacitat Intel·lectual de la província de Jaén), es va dissenyar el Programa UniverDI.

Aquest projecte té com a finalitat promoure la inclusió de l'alumnat amb discapacitat intel·lectual en els estudis universitaris, capacitant aquest col·lectiu i afavorint la convivència de les persones amb diverses potencialitats intel·lectuals. Per a això, el programa es va dissenyar a través de diferents accions (descrites posteriorment) que contribueixen en conjunt a empoderar l'alumnat amb discapacitat intel·lectual i a permetre que aconseguixin adquirir les habilitats necessàries per augmentar les seves possibilitats d'inserció laboral.

A més, resulta de gran interès pel fet d'integrar l'alumnat amb discapacitat intel·lectual en els estudis universitaris i mirar de naturalitzar la vida quotidiana universitària sota un model inclusiu on té cabuda la diversitat humana existent d'una societat plural. L'objectiu, per tant, és construir la universitat com un espai inclusiu, dotant-la d'un ambient de convivència, de respecte i de desenvolupament humà.

Aquesta formació, a més dels diferents valors socials que fomenta (igualtat, sensibilització, solidaritat, respecte, compromís, cooperació, etc.), dota les persones amb discapacitat intel·lectual, en edat laboral, d'una qualificació professional i de les habilitats laborals necessàries per poder accedir en igualtat d'oportunitats al mercat de treball, mitjançant la realització d'accions formatives amb un enfocament interdisciplinari. De la mateixa manera, l'alumnat del programa UniverDI viu, comparteix i desenvolupa una experiència immersos en la vida universitària, per la qual cosa es potencia l'oportunitat d'experimentar i conèixer tots aquells serveis i recursos que ofereix la universitat, amb la finalitat d'obtenir el màxim rendiment durant l'estada.

Objectius del Programa UniverDI

Els objectius generals que persegueix el Programa UniverDI estan encaminats a proporcionar una formació universitària a joves amb discapacitat intel·lectual, que els permeti millorar l'autonomia, l'autodeterminació, la formació humanística i la preparació laboral, a través d'experiències inclusives i de normalització dins de la comunitat universitària. També es pretén dotar

³ La professora titular del Departament de Psicologia i de l'Àrea de Treball Social i Serveis Socials de la Universitat de Jaén a qui es refereix és l'autora d'aquest article.

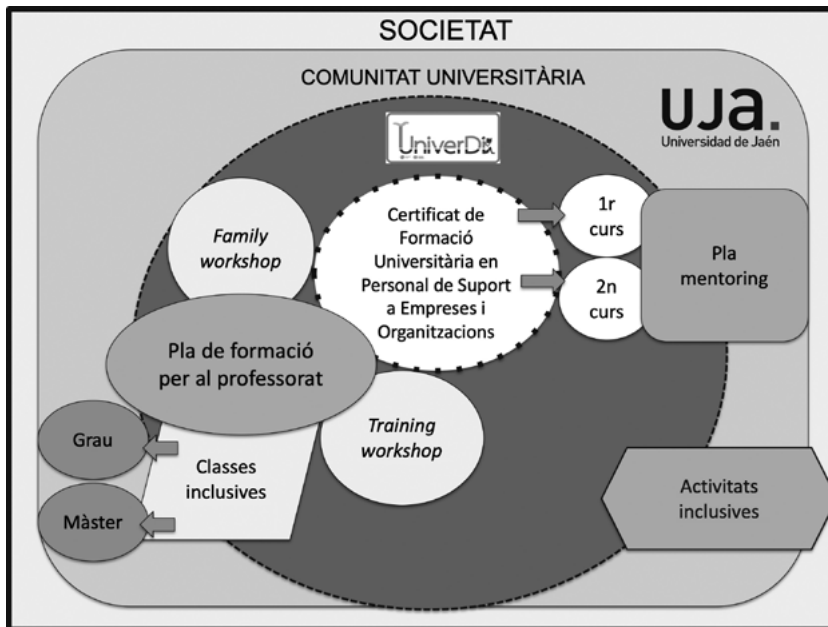
l'alumnat d'habilitats necessàries per augmentar les possibilitats d'inserció laboral, accedint a ocupacions normalitzades o en la modalitat de l'ocupació amb suport, a través de la formació i la millora de la seva ocupabilitat.

D'altra banda, s'ha considerat rellevant incloure com a objectiu prioritari fomentar la implicació de tots els membres de la comunitat universitària en les accions d'inclusió social. Afavorint d'aquesta manera la formació dels futurs professionals de les diferents titulacions que estaran en contacte i atendran la diversitat de la població.

Estructura i accions del Programa UniverDI

El Programa UniverDI s'ha dissenyat a través de diferents accions que, en conjunt, contribueixen a empoderar l'alumnat per aconseguir que adquireixin habilitats que afavoreixin la inserció laboral. El programa comprèn: un pla de formació per al professorat, un pla d'estudis específic per a l'alumnat, un pla *mentoring* per al suport entre iguals, les classes inclusives per a la comunitat universitària, les diferents activitats inclusives per fomentar la participació estudiantil i ciutadana, i els tallers denominats *training workshops* i *familiy workshops* per al reforç i entrenament de l'alumnat i per al suport de l'entorn familiar de l'estudiant. A continuació, es mostra l'estructura general del Programa UniverDI.

Figura 1. Estructura i accions del Programa UniverDI de la Universitat de Jaén.

Font: Elaboració pròpia.

El pla d'estudis s'emmarca dins de l'oferta acadèmica de títols d'ensenyament propis de la Universitat de Jaén, la denominació del qual és Certificat de Formació Universitària en Personal de Suport a Empreses i Organitzacions, amb una càrrega lectiva total de 60 crèdits ECTS. L'alumnat, al llarg dels dos cursos, fa 25 assignatures de diferents disciplines que estan orientades al foment de les aptituds i les habilitats psicossocials, així com altres matèries que estan enfocades en l'orientació professional i en el foment de l'ocupació. Finalitzats els continguts teòrics, l'alumnat inicia els mòduls de pràctiques curriculars en empreses.

La interdisciplinarietat de les assignatures implica que la plantilla del professorat no estigui constituïda únicament per professionals o docents de Treball Social. S'estableix, per impartir les assignatures del pla d'estudis, la col·laboració amb el professorat de diferents àrees de coneixement de la Universitat de Jaén (Psicologia, Pedagogia, Humanitats, Direcció i Administració d'Empreses, Infermeria, etc.) i professionals especialitzats externs d'entitats socials o organitzacions, per compondre d'aquesta manera un currículum formatiu específic. En la taula següent es mostren les diferents assignatures que l'alumnat rep en els dos cursos del Certificat de Formació Universitària dels cursos acadèmics 2017-2018 i 2018-2019.

Taula 1. Assignatures del Certificat de Formació Universitària en Personal de Suport a Empreses i Organitzacions.

Assignatures 1r curs (2017-2018)	ECTS	Assignatures 2n curs (2018-2019)	ECTS
Bases per a l'aprenentatge I	2	Bases per a l'aprenentatge II	2
Desenvolupament d'habilitats emocionals I	2	Desenvolupament d'habilitats emocionals II	1,5
Estratègia de pensament I	2	Estratègia de pensament II	1
Relacions humanes i terapèutiques I	2	Relacions humanes i terapèutiques II	1,5
Competències laborals específiques	2	Relacions laborals	1
Lògica i comptabilitat	2	Banca i documentació	2
Tecnologia de l'empresa I	2	Tecnologia de l'empresa II	2
Idiomes (anglès i francès)	2	Anglès	1
Organització i planificació	2	Arxiu i organització	1
Utilització dels serveis de la comunitat. Cultura i societat	2	Estratègia d'empoderament en l'àmbit sociolaboral	1
Relacions interpersonals amb l'empresa	2	Competències de treball en equip	2
Pràctiques d'empresa	8	Pràctiques d'empresa	9
TOTAL ECTS	30	Treball Final de Certificat (TFC)	5
		TOTAL ECTS	30

Font: Elaboració pròpia.

Amb la formació que rep l'alumnat s'estableix que adquireixi unes competències generals i específiques, entre les quals cal destacar: 1) Saber aplicar els conceptes, teories i principis adquirits en la resolució de problemes i presa de decisions en entorns laborals; 2) Desenvolupar aptituds que afavoreixin l'adquisició de compromisos sociolaborals que contribueixin al seu creixement com a ciutadans/es de ple dret; 3) Adquirir i manifestar habilitats socials i emocionals necessàries per relacionar-se amb èxit en els diferents entorns laborals; 4) Adquirir la flexibilitat necessària, com la capacitat d'adaptació al canvi; 5) Mantenir la motivació per la formació permanent al llarg de la vida.

Així mateix, des del Programa UniverDI, es considera imprescindible que tot el professorat que imparteix docència en el programa i el professorat que intervé en la col·laboració de les classes inclusives ha de tenir formació en les diferents metodologies, habilitats i estratègies docents necessàries per proporcionar a l'alumnat una formació inclusiva. Per a això i amb l'objectiu de garantir aquesta consideració, des del Vicerectorat de Professorat i Ordenació Acadèmica de la Universitat de Jaén es va dur a terme el curs denominat Habilitats i Estratègies Docents per a la Formació de Persones amb Diversitat Funcional en el Marc d'Universitats Inclusives.

D'altra banda, les classes inclusives són les sessions de formació en les quals l'alumnat del Programa UniverDI participa en les aules dels diferents títols universitaris (grau i màster) o un altre tipus de formació impartida en la Universitat de Jaén (títols propis, seminaris, congressos, etc.), juntament amb l'alumnat matriculat en aquests cursos. En aquestes classes, l'alumnat de UniverDI participa en la sessió docent igual que la resta de l'alumnat, la qual cosa coincideix amb els criteris de l'educació inclusiva:

- S'estableix una filosofia de l'educació que valora positivament la diversitat i respecta els principis d'igualtat i justícia.
- En cadascuna de les experiències inclusives, es pretén crear un equip homogeni, integrant l'alumnat, el professorat, personal tècnic i els recursos per atendre les necessitats que puguin sorgir, adaptar el currículum i solucionar les dificultats de l'alumnat.
- S'utilitzen estratègies flexibles i les adaptacions necessàries per adaptar els continguts a l'alumnat en lloc que aquests s'adaptin al currículum preestablert (Stainback i Stainback, 1999).

Com a sessions transversals, l'alumnat del Programa UniverDI assisteix als tallers *training workshops* i la família de l'alumnat hi participa a través dels tallers *familiy workshops*. Pel que fa als *training workshops*, es refereix a tallers d'entrenament personal, on es treballen diferents qüestions amb l'alumnat de l'àmbit personal, professional i familiar. Aquesta perspectiva integral treballa amb l'alumnat sobre les seves necessitats, preocupacions i aspiracions. S'empodera cada alumne i alumna amb un entrenament personal i proporcionant-los les eines necessàries per potenciar totes les capacitats que posseeixen amb la finalitat de fomentar les diferents habilitats socials i emocionals.

En paral·lel, els *family workshops* són tallers familiars que es desenvolupen amb diferents membres de les famílies de l'alumnat del Programa UniverDI, considerant que l'entorn familiar constitueix una part fonamental en l'educació dels alumnes. Es parteix de la premissa per la qual en el procés d'ensenyament de l'alumnat han d'estar implicats els diferents subjectes que interaccionen amb els estudiants, és a dir, la família, la comunitat, el professorat, el grup d'iguals, etc., i per tant, resulta de gran importància intervenir des de diferents perspectives i arestes de l'entorn de l'alumnat, perquè es considera que no només enriqueix la seva educació, sinó a tots els agents implicats.

Finalment, com a part complementària, es desenvolupen diferents activitats inclusives que pretenen reforçar i enriquir la formació acadèmica i cultural que rep l'alumnat durant la seva estada a la Universitat de Jaén. Amb la finalitat d'oferir una formació especialitzada i, a més, canalitzar aquells interessos de l'alumnat que proporcionin nous camins a la seva creativitat que n'afavoreixin el desenvolupament com a part de la ciutadania activa i que promoguin les competències bàsiques en àmbits formals i no formals. Cal destacar entre les activitats que es desenvolupen l'assistència a cursos o conferències ofertes a la comunitat universitària, la participació en activitats de sensibilització, l'assistència a espais culturals (exposicions, concerts, visites a centres culturals, etc.) i les activitats socials (activitats d'oci i convivència) tant dins de la comunitat universitària com en la societat a escala local, provincial i nacional.

Aplicació de les metodologies del Treball Social en l'àmbit de l'educació

Les diferents accions que s'han descrit anteriorment i que es desenvolupen dins del Programa UniverDI tenen una base metodològica que, en funció de les característiques, es fonamenta amb diferents mètodes i tècniques de diferents disciplines com la sociològica, la pedagògica, l'educativa, els corrents teòrics del treball social, els models d'intervenció en treball social i els paradigmes de l'atenció a la diversitat. D'aquesta manera, es coincideix amb la idea que estableixen Fernández i Ponce de Lleó (2011) per la qual el treballador social utilitzarà els seus propis recursos, capacitats, aprenentatges i la seva motivació per dur a terme una intervenció plural, diversa i multidisciplinària.

En intervenir amb les persones amb discapacitat intel·lectual, impera el mètode de promoure'n la participació i autodeterminació en el disseny dels seus projectes de vida a través del principi de l'empoderament de la persona i dels plans individualitzats basats en la metodologia de la planificació centrada en la persona (PCP), perquè d'aquesta manera es rebutgin les actituds paternalistes que puguin infantilitzar l'alumnat.

L'enfocament metodològic del Programa UniverDI s'ha recolzat en el model mixt d'inclusió universitària a través de fomentar experiències d'aprenentatge servei (APS). Tapia (2006) ho defineix com un servei solidari

protagonitzat pels estudiants, destinat a atendre necessitats reals i certament sentides d'una comunitat, planificant-se institucionalment de forma integrada amb el currículum, en funció de l'aprenentatge dels estudiants.

Pel que fa a l'àmbit pedagògic, la metodologia docent en la qual s'ha basat el Programa UniverDI ha estat la següent:

- El disseny universal de l'aprenentatge (DUA), que permet oferir una docència inclusiva i per a això requereix un plantejament didàctic que respongui a les necessitats formatives de tot l'alumnat de l'aula. Gil i Rodríguez-Porrero (2015) defineixen el DUA com una actitud sobre la disposició de pensar en les necessitats d'aprenentatge de tot l'alumnat, assumint que la càrrega de l'adaptació s'ha de situar primer en el currículum i no en l'aprenent. Es tracta d'un conjunt ampli i flexible d'estratègies didàctiques orientades pels principis de flexibilitat i elecció d'alternatives, a fi d'adaptar-se a les múltiples variacions en les necessitats d'aprenentatge de la diversitat de l'alumnat.

- L'acció tutorial, que consisteix que tot l'alumnat té un tutor de referència, o personal de suport. La seva funció és acompanyar i orientar l'alumnat i la seva família durant els dos cursos acadèmics. L'alumnat té un espai de tutories com a recurs fonamental per a l'assessorament i la comunicació entre professorat i estudiants.

- L'aprenentatge cooperatiu, que afavoreix el suport mutu entre l'alumnat. Per a això, es desenvolupen tècniques d'ensenyament basades en la cooperació que contribueixen al fet que s'ajudin mútuament, establint metes d'aprenentatge comunes i aprenent a conviure amb la diversitat.

- L'aprenentatge basat en problemes (ABP), que segueix les directrius de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES) on s'estableix un model d'aprenentatge per competències. Per al Programa UniverDI, s'han dissenyat les guies didàctiques incloent les competències que es treballen en cada assignatura i les que tenen un caràcter transversal.

En intervenir en un context social on està present la diversitat humana cal que el Programa UniverDI, i especialment el personal docent que procedeix d'altres disciplines més allunyades de l'àmbit social, estigui sensibilitzat i conscienciat amb els models d'atenció a l'alumnat amb discapacitat. Per aquest motiu, durant el desenvolupament del Programa UniverDI s'han combinat diferents metodologies en funció de l'acció concreta que es desenvolupi del Programa UniverDI i del nombre de persones que hi participin. Per exemple, els nivells d'intervenció del Treball Social han resultat molt operatius en poder treballar individualment, per grups i en comunitat les diferents activitats com ara l'atenció individual de l'alumnat, la intervenció grupal en les classes inclusives i a escala comunitària amb les activitats inclusives en la societat.

A continuació, a la taula 2 es mostren les diferents metodologies, tècniques i principis que s'han emprat en les diferents accions del Programa UniverDI.

Taula 2. Síntesi de les metodologies, tècniques i principis utilitzats en les accions del Programa UniverDI.

Nivells d'intervenció de Treball Social	Nivells de la teoria ecològica de Bronfenbrenner (1992)	Paradigmes d'atenció a la discapacitat	Models d'atenció educativa
<ul style="list-style-type: none"> - individual - grupal - comunitari 	<ul style="list-style-type: none"> - individual - microsistema - mesosistema - exosistema - macrosistema 	<ul style="list-style-type: none"> - m. prescindència - m. mèdic-rehab. - model social - m. vida independent - m. d'atenció centrat en la persona 	<ul style="list-style-type: none"> - m. de l'exclusió - m. de segregació - model d'integració - model d'inclusió
Tècniques d'intervenció de Treball Social	Sistema de la teoria ecològica de Bronfenbrenner (1992) (intervenció)	Principis bàsics	Tècniques pedagògiques i mètodes educatius
<ul style="list-style-type: none"> - entrevista en profunditat - estudi de cas - treball social amb grups - observació participant - investigació acció participativa - grups d'autoajuda - mentoratge - projectes socials 	<ul style="list-style-type: none"> - subjete - família - comunitat - grup d'iguals - serveis educatius - serveis socials - polítiques públiques - actituds ideològiques, culturals i socials del context 	<ul style="list-style-type: none"> - empoderament - drets humans i civils - autonomia - autodeterminació - cooperació - conscienciació a la societat - suport entre iguals - responsabilitats 	<ul style="list-style-type: none"> - planificació centrada en la persona - aprenentatge servei - disseny universal de l'aprenentatge - accessibilitat cognitiva - lectura fàcil - aprenentatge basat en problemes - acció tutorial - aprenentatge cooperatiu

Font: Elaboració pròpia.

Tal com indica Schalock (2018), l'enfocament de la discapacitat ha de ser holístic, ha d'englobar les quatre perspectives que ajuden a explicar la discapacitat intel·lectual, perquè cada perspectiva representa una visió del món particular; explora la repercussió dels diferents factors que influeixen en la discapacitat intel·lectual; ofereix una base per a les intervencions i els suports, i organitza la informació pertinent donant-li una forma processable per millorar-ne la comprensió i per fer-la servir com a punt de partida per a unes millors recomanacions i decisions. Amb aquestes propostes alternatives d'enfocaments, que estan modificant substancialment els significats i el lloc en l'ordre de les categories socials, s'està donant lloc a nous espais i oportunitats professionals i a l'increment de les expectatives d'integració.

Conclusions

Indiscutiblement, els Programes Unidiversidad promoguts per la Fundació ONCE a les universitats espanyoles estan generant magnífics resultats a tots els nivells pel que fa a la conscienciació i inclusió de la

diversitat en el context educatiu. A priori, es podria considerar que com que es tracta d'una formació específica per al col·lectiu amb discapacitat intel·lectual, es torna a perpetuar el model integrador que es està tan latent en els centres educatius de primària i secundària en els quals se segrega l'alumnat en funció de les seves capacitats i necessitats a aules especials o específiques. Però és cert que tots els programes emprenen diferents intervencions que promouen la inclusió en la comunitat universitària, ja que l'objectiu últim d'aquests projectes consisteix a afavorir la inclusió sociolaboral del col·lectiu a través d'aquesta formació, a més de despertar l'interès perquè aquest alumnat accedeixi a estudis universitaris.

Des del Programa UniverDI, conscients que la plena inclusió suposa encara un repte ambiciós; principalment pels factors externs a la persona que actuen com a elements exclusògens en el sistema; cadascuna de les intervencions i les tècniques i metodologies emprades són sotmeses a una avaluació per valorar els resultats i millorar la pràctica professional. Aquestes avaluacions s'emmarquen en diferents recerques qualitatives i quantitatives que es troben en procés de sistematització per a la seva difusió, però ja projecten certes evidències que identifiquen les dificultats en la inclusió.

Entre les principals troballes dels elements que limiten la inclusió hi ha els diferents prejudicis, estereotips i el desconeixement general de la discapacitat intel·lectual que té l'alumnat i el professorat de les classes inclusives que interactua amb l'alumnat del Programa UniverDI. Igualment, la realització d'aquestes classes inclusives està supeditada a la predisposició i disponibilitat del professorat que s'ofereix a participar i que proporciona la possibilitat de dur a terme aquesta acció amb l'alumnat en la titulació que imparteix docència. A més, cal afegir que pel fet de ser un programa de creació recent no tot el professorat de la universitat el coneix i, per tant, les oportunitats de desenvolupar aquesta acció poden veure's reduïdes.

Es parteix de la base que l'enfocament sobre com es presenta aquesta activitat és la responsabilitat del Programa UniverDI, però sempre s'arriba a un consens amb el/la docent participant sobre com desitja plantejar el desenvolupament de l'activitat amb la totalitat de l'alumnat, el disseny d'aquesta fase recau en el docent. Ara bé, està tot el professorat format en l'atenció a la diversitat? Com es controla que una acció –que es planteja amb els objectius de sensibilitzar, conscienciar i compartir espais entre l'alumnat “normotípic” i l'alumnat amb capacitats diferents– no generi més prejudicis o rebutjos per un mal plantejament o desenvolupament de l'activitat? Des del Programa UniverDI, s'intenten abordar totes aquestes qüestions, oferint les pautes per al professorat i proporcionant el personal tècnic de suport, encara que és cert que a vegades requereix d'una gran dedicació temporal. Sens dubte, aquest és un dels aspectes que es considera de summa importància per analitzar i evidenciar l'impacte que generen aquestes intervencions a escala social.

Pel que fa a un altre dels aspectes més crítics i que a més planteja un dilema ètic és el foment de la participació dels membres de la família de l'alumnat i l'entorn. Els plantejaments dels corrents educatius defensen la participació de la família en el procés educatiu i des del Programa UniverDI

es coincideix que és fonamental que l'alumnat trobi el suport de l'entorn familiar per motivar i finalitzar amb èxit aquesta etapa, però, quina és la funció i el rol de les famílies en les accions del Programa UniverDI?; cal que la família intervingui en un entorn universitari?; on és el límit? Com s'ha descrit anteriorment, amb els familiars s'intervé a través dels tallers *family workshops*, que empenen la metodologia recolzada en els Estàndards Internacionals del Treball Social amb Grups de l'Associació per al Foment del Treball Social amb Grups (AASWG, 2006), en què se segueixen els valors que promulguen i que posen especial èmfasi en l'empatia i en la promoció dels processos grupals com a mètode perquè els participants s'ajudin entre si per aconseguir els objectius plantejats del grup.

En les primeres sessions es va detectar que les famílies exercien massa sobreprotecció a l'alumnat, que tenien cert grau de control i desconfiança, a més de diferents inseguretats davant la por sobre els riscos que poden viure els seus fills i filles. Aquests aspectes, que s'estaven donant en alguns casos, es va considerar que estaven actuant com a elements limitants per a l'alumnat del Programa UniverDI pel fet de no tenir capacitat plena d'autodeterminació. Així mateix, com que els familiars tenen un patró molt associat a etapes d'ensenyament primari i secundari intentaven desenvolupar el mateix rol que exercien, sense recaure que els seus fills i filles ja són majors d'edat i que per tant s'ha d'eliminar el paternalisme i la infantilització de les situacions, perquè d'altra banda s'ha de garantir la confidencialitat i el respecte a la intimitat de cada alumne/a en el seu procés d'ensenyament, al mateix temps que se n'ha d'afavorir l'autonomia i la presa de decisions per si mateixos/es. Per aquest motiu, la intervenció social desenvolupada amb els familiars ha estat enfocada a reduir les seves inseguretats a través de la cerca de solucions en grup, per disminuir aquests aspectes discapacitants per a l'alumnat.

En definitiva, aquest programa constitueix una experiència universitària per a un alumnat que per diversos factors n'ha tingut l'accés més limitat. Es tracta d'un primer pas i una oportunitat per despertar l'interès per continuar l'ensenyament en estudis superiors reglats. De la mateixa manera, la comunitat universitària es beneficia del coneixement que aporta la convivència amb la diversitat.

Bibliografia

- AASWG. (2006). Estándares para la práctica del Trabajo Social con Grupos. Recuperat de <http://www.aaswg.org/files/Standards-Spanish.pdf>
- Bronfenbrenner, U. (1992). Ecological systems theory. En R. Vasta (Ed.), *Six theories of child development: Revised formulations and current issues* (p. 187-249). Londres: Jessica Kingsley.

- Consejo General de Trabajadores Sociales. (2019). La profesión, ámbitos y funciones: ámbitos de desempeño del Trabajo Social. Recuperat de <https://www.cgtrabajosocial.es/>
- Federación Internacional de Trabajadores Sociales. (2014). Definició de Treball Social. Recuperat de <https://www.ifsw.org/>
- Fernández, D. (rel.) (2009). *El trabajo social en el sistema educativo*. Madrid: Consejo General de Trabajo Social.
- Fernández, T. i Ponce de León, L. (2011). *Trabajo Social con familias*. Madrid: Ediciones Académicas.
- Fundación Universia. (2018). Universidad y discapacidad, IV Estudio sobre el grado de inclusión del sistema universitario español respecto de la realidad de la discapacidad. Madrid: Govern d'Espanya; Ministeri de Sanitat, Consum i Benestar Social.
- Gil, S. i Rodríguez-Porrero, C. (2015). Diseño para todos en Educación. Madrid: CEAPAT
- Institut Nacional d'Estadística (INE). (2009). Panorámica de la discapacidad en España. Encuesta de Discapacidad, Autonomía personal y Situaciones de Dependencia. Madrid: Govern d'Espanya; Ministeri de Sanitat i Política Social.
- Llei 14/1970, de 4 d'agost, general d'educació i finançament de la reforma educativa. BOE. Madrid, 6 d'agosto de 1970, núm. 187.
- Lima, A. I. (2016). Definición Global del Trabajo Social de Melbourne (2014). *Revista Treball Social*, 207, 143-151.
- Lobato, S. (dir.) (2019). El acoso y el ciberacoso escolar en el alumnado con discapacidad. Madrid: Fundació ONCE.
- Nacions Unides. (1948). Declaració Universal de Drets Humans. Ginebra: United Nations Publication.
- Ordre de 9 de desembre de 1992, per la qual es regulen l'estructura i les funcions dels Equips d'Orientació Educativa i Psicopedagògica. BOE. Madrid, 18 de desembre de 1992, núm. 303.
- Schallock, R. (2018). Seis ideas que están cambiando el campo de las discapacidades intelectuales y del desarrollo en todo el mundo. *Siglo Cero*, 49(1), 7-19.
- Sanmartín, J. (dir.) (2011). Maltrato Infantil en la familia en España. Informe del Centro Reina Sofía. Madrid: Ministeri de Sanitat, Política Social i Igualtat.
- Stainback, S. i Stainback, W. (1999). *Aulas inclusivas. Un nuevo modo de enfocar y vivir el currículo*. Madrid: Narcea.

- Tapia, M. N. (2006). *La práctica solidaria como pedagogía de la ciudadanía activa*. Barcelona: Fundación Jaume Bofill.
- Vázquez, O. (Coord.) (2004). *Libro blanco del título del grado en trabajo social*. Madrid: Agència Nacional d'Avaluació de la Qualitat i Acreditació.

Ressenyes

Forns, M. V. (2018). *El model de prestació dels serveis socials de Catalunya basat en la persona des de la perspectiva local. El sistema organitzatiu i competencial de la postcrisi.*
Barcelona: Atelier.

Autora de la ressenya: Maria dels Àngels Armengol Armengol

Idareta, F. (2018). *Trabajo Social Psiquiátrico. Reivindicación ética de la dimensión social en salud mental.*
Valencia: Ed. Nau Llibres.

Autora de la ressenya: Tina Ureña Hidalgo

El model de prestació dels serveis socials de Catalunya basat en la persona des de la perspectiva local. El sistema organitzatiu i competencial de la postcrisi

Maria Victòria Forns i Fernández. Atelier. Barcelona, 2018

Maria dels Àngels Armengol Armengol¹

ORCID: 0000-0002-9078-5889

Per citar: Armengol Armengol, M. A. (2019). [Ressenya del llibre *El model de prestació dels serveis socials de Catalunya basat en la persona des de la perspectiva local. El sistema organitzatiu i competencial de la postcrisi*, de Maria Victòria Forns Fernández]. *Revista de Treball Social*, 216, 139-140. DOI: 10.32061/RTS2019.216.08

Davant la certesa de l'impacte que les normes tenen sobre les persones, els professionals i les organitzacions, i més en un moment com l'actual, la professora Forns ens presenta un manual dinàmic d'avaluació normativa que analitza, amb rigor metodològic, la configuració del model de benestar social i del sistema de serveis socials a Catalunya al llarg dels darrers quaranta anys. A través de l'estudi dels seus instruments legals i des d'una posició de coneixement profund del sistema, ens apropa de manera didàctica el contingut jurídic que confegeix *el model de prestació dels serveis socials de Catalunya basat en la persona des de la perspectiva local*.

Aquest recorregut jurídic permet, entre d'altres, identificar les circumstàncies que sustenten o concorren en l'aprovació d'una norma, així com aprofundir en el model prestacional dels serveis socials a Catalunya i el context legal de la intervenció social.

La primera part del llibre se centra en el marc jurídic internacional i europeu; des dels principis programàtics als drets socials com a motor i fonament de la legislació de serveis socials i d'atenció a les persones.

A continuació ens introdueix en l'anàlisi del marc constitucional i estatutari. S'endinsa en el recorregut del procés legislatiu fins a l'assoliment de model de l'estat del benestar. En aquesta part, pren especial rellevància el rigor metodològic amb què s'aborda l'evolució de la normativa de règim

¹ Diplomada en Treball Social. Professora associada de la Universitat Rovira i Virgili. man-gels.armengol@urv.cat

local en general i, en particular, el règim competencial en matèria de serveis socials a Catalunya. Té com a eix central l'impacte de la promulgació de la Ley 27/2013, de 27 de diciembre, de racionalización y sostenibilidad de la administración local (RSAL). A partir de les reformes d'aquest àmbit normatiu, s'analitza el model territorial i l'erosió de les competències locals dels darrers anys. A més a més, s'identifiquen les amenaces que pot comportar un disseny regressiu i de retallada de competències en l'àmbit municipal, enfront d'un model potent i transformador abanderat des d'aquest nivell d'organització territorial.

La segona part del llibre exposa el desenvolupament legislatiu específic realitzat a Catalunya que s'ha dut a terme per constituir un model propi de benestar social i un sistema de serveis socials. Aquesta recerca normativa troba els seus antecedents en la transició democràtica, fins que es trava, financerament i competencial, amb la promulgació de la llei catalana de serveis socials del 2007. El recorregut per aquest itinerari jurídic evidencia l'esforç per articular un model prestacional d'atenció social basat en la persona, des de la proximitat, en tots els seus vessants.

En aquesta darrera part es fa un repàs de la normativa sectorial (dependència, infància, discapacitat, gènere, estrangeries, emergència habitacional i pobresa energètica i renda) que ha estat més rellevant en diferents àmbits que interseccionen directament amb els serveis socials, contribuint a configurar, reinterpretar i modificar el model i, en particular, els serveis socials bàsics. N'analitza el contingut, en detecta les dificultats, així com els reptes, per tal d'avançar en la corresponsabilització, les relacions interadministratives o amb d'altres sistemes de benestar social.

La professora Fornés finalitza l'estudi articulant un seguit de conclusions que són una aposta estratègica clara per a la reinterpretació de l'autonomia municipal, a l'empara del principi de subsidiarietat. Atorga a les persones, als ens locals i a la intervenció social el protagonisme que els correspon per afrontar, entre d'altres, l'impacte que ha tingut la crisi en l'estructura del sistema.

Trabajo Social Psiquiátrico. Reivindicación ética de la dimensión social en salud mental

Francisco Idareta Goldaracena. Ed. Nau Llibres. València, 2018

Tina Ureña Hidalgo¹

ORCID: 0000-0001-7681-5888

Per citar: Ureña Hidalgo, T. (2019). [Ressenya del llibre *Trabajo Social Psiquiátrico. Reivindicación ética de la dimensión social en salud mental*, de Francisco Idareta Goldaracena]. *Revista de Treball Social*, 216, 141-143. DOI: 10.32061/RTS2019.216.09

“El compromiso ético es, desde la mismísima fundación del Trabajo Social como profesión, su sello inconfundible. La sensibilidad ética ha sido y sigue siendo uno de los distintivos de esta profesión” (p. 147); aquestes paraules resumeixen una de les aportacions principals i més interessants del llibre. Si bé dedica diversos capítols a engrunar temes concrets lligats al Treball Social psiquiàtric (TSP), la meua valoració és que el més important rau en el subtítol del llibre, en com dimensiona i posa en valor l'ètica professional, això és el que el converteix en un llibre de Treball Social (TS) diferent, que cerca arribar no solament “al cervell” sinó a l'ànima, a la dimensió emocional i humana que fa tant valuosa la nostra professió i que tanmateix sovint també ens desconcerta i ens pot fer patir.

Calen autors que s'atreveixin a pensar i a escriure sobre aquells aspectes del TS que costen més de concretar i definir, ell ho aconsegueix fer de forma clara, entenedora i al mateix temps profunda.

Abans de parlar del contingut del llibre, no puc deixar de puntuar la meua admiració per algunes sorpreses que conté: la presentació a càrrec del psiquiatre i magíster en Bioètica F. Santander; tres pròlegs, un d'ells a càrrec d'Amaya Ituarte, que fa una excel·lent dissertació sobre “lo social”, afirmant que la inclusió de la dimensió social en l'atenció psiquiàtrica és una exigència ètica (p. 20). I si el llibre té uns pròlegs de luxe, el tanca l'epíleg de Dolors Colom, reconeixent aquest llibre com un bon “suport professional” (p. 166), generador de coneixement, que fa pensar i qüestionar aspectes rellevants de la nostra professió.

L'autor ha estructurat el llibre en vuit capítols, que complementa amb dos apartats interessants i pràctics: 32 textos seleccionats per la seva

¹ Treballadora Social, membre de la Comissió de Salut del CODTS. Representant del CODTS al Consell Assessor de Salut Mental i Addiccions del Departament de Salut (Generalitat de Catalunya) i al Pla de Salut Mental de l'Ajuntament de Barcelona. Cap d'Àrea de Rehabilitació. CPB-SSM. tinaure@cpbssm.org

rellevància per al TSP i una selecció de 24 casos pràctics que serveixen per il·lustrar alguns dels dilemes ètics que planteja.

En el primer capítol fa un exercici important de clarificació de conceptes que considera claus per anar avançant en el contingut del llibre: salut, salut mental i psiquiatria, a continuació fa un recorregut pel concepte de malaltia mental al llarg de la història i deixa per al final una breu ressenya al TSP que tot i ser breu no és menys intensa, ja que aprofita bàsicament per parlar-nos del TS clínic.

El segon capítol el dedica a la incidència de la dimensió social en la medicina i en la psiquiatria. De forma breu i clara descriu els models biològic i psicosocial, i els fonaments de la psiquiatria comunitària definint-la com la “tercera revolució psiquiàtrica” (p. 50), i sense perdre l’oportunitat d’anar relacionant els conceptes amb un cert posicionament professional.

En el tercer capítol s’endinsa en la història del TSP, però abans de començar a parlar dels orígens, diferenciant els àmbits internacional, estatal i autonòmic (Navarra), fa una immersió en la dimensió social de la psiquiatria espanyola durant els segles XIX i XX, amb especial atenció als anys 50.

El quart capítol el dedica a parlar de les malalties mentals, de com es classifiquen i de quins són els trastorns mentals més habituals. Abans, però, dedica un parell de pàgines a parlar de les persones que pateixen un trastorn mental (TM) i ho va lligant amb el TS. L’autor té l’habilitat de diferenciar dues tipologies d’usuaris més enllà del seu diagnòstic i dels manuals nosològics: els que acudeixen circumstancialment a la consulta (en situació de “crisi”, diu ell), per tant amb temporalitat breu de tractament, i aquells que són “persones usuàries contínues” (p. 82), defugint de nomenclatures estigmatitzadores com la de pacient crònic.

En el cinquè capítol defineix les funcions del TSP: fa referència a l’equip multiprofessional i a les funcions del TS dins l’equip. Dedicava gairebé una vintena de pàgines a especificar les diferents intervencions en funció de les tipologies de persones: amb trastorn mental greu (TMG), drogodependents, de psicogeriatria o infants i joves. Un aspecte per a mi rellevant d’aquest capítol, i que voldria destacar, és que l’autor no comença a parlar de llistes de tasques i objectius propis del TS, sinó que parla de la “relació terapèutica” i va enfilant com baules d’una cadena conceptes com ara: ambient terapèutic (i detallant les fases per assolir-lo), acceptació i respecte, empatia, resistència, transferència i contratransferència...

Arribem al sisè capítol i ens endinsem en els recursos assistencials. Aquí també hem d’agrair a l’autor que no ens inundi de classificacions i llistes de possibles recursos, sinó que els distingeix en quatre grans grups: assistencials bàsics, residencials i lligats al lloc de vida, d’integració social i/o laboral, i de suport social. Recull el que per ell és una de les funcions bàsiques del TS: “coordinar recursos disponibles per garantir una atenció adequada i la continuïtat assistencial del pacient psiquiàtric” (p. 119). Voldria remarcar en aquest punt l’especial importància del fet que faci esment a la funció de “garantir la continuïtat de la cura” de les persones amb un TM com un element clau del TS. Actualment és un tema crucial

quan parlem del model de SM Comunitària i de vegades els TS hem de fer un esforç per recordar que això forma part del nostre univers professional, i a més de forma històrica.

En el setè capítol explica breument qüestions legals (d'àmbit civil, penal i social) que haurien de conèixer tots els TSP, aquests temes acostumen a ser feixucs però Idareta els encara de forma senzilla i entenedora. És d'agrair que dediqui més esforç a l'àmbit civil tractant més detalladament temes com: incapacitacions, internaments involuntaris, mesures d'aïllament i subjecció, i tractaments invasius.

I arribem al darrer capítol, al meu entendre el nucli dur del llibre i que dona peu al seu subtítol: "Reivindicació ètica de la dimensió social en salut mental". Aquí es descriuen qüestions ètiques a les quals sovint ens enfrontem els TSP: conflictes ètics lligats als diagnòstics, a l'equip multidisciplinari, a la contenció mecànica, a la utilització de determinats recursos i de la via per aconseguir-los... També encara els conflictes ètics lligats a tipologies de pacients en funció del diagnòstic, del cicle vital, del nivell de funcionalitat, del dispositiu on s'atenen...

En resum, aquest llibre esdevé un excel·lent suport tècnic per la professió, i no voldria acabar la ressenya sense referir-me a la bibliografia: més de 200 cites i autors, de diferents països i temàtiques molt diverses, que abasten des del 1789 al 2017; també és un petit tresor i no podem deixar d'agrair a l'autor aquest esforç de compilació.

I a modus de conclusió: un bon llibre pel contingut, perquè és una bona guia professional, perquè fa pensar, perquè posa en valor una manera de fer Treball Social i una manera d'entendre i situar "*lo social*" en el context actual complex i amb canvis ràpids i constants. L'ètica ens empeny a parar i a pensar.

Normes per a la presentació d'articles a l'RTS

La *Revista de Treball Social*, editada pel Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, és una revista especialitzada que es publica des de l'any 1960 amb periodicitat quadrimestral. Els objectius de la publicació són:

- Difondre les experiències professionals i el coneixement científic generat a partir de la pràctica i la investigació en treball social.
- Contribuir al desenvolupament professional dels treballadors i les treballadores socials aportant eines metodològiques, experiències, investigacions, anàlisis i reflexions que permetin vincular pràctica i teoria.
- Promoure l'anàlisi crítica de la realitat social i les polítiques socials.

L'RTS es dirigeix, especialment, als treballadors i les treballadores socials de l'àmbit professional i acadèmic, també a estudiants universitaris i a qualsevol professional vinculat a l'entorn del treball social.

L'RTS està oberta a tots els treballadors i les treballadores socials que desitgin presentar articles originals sobre investigacions empíriques, treballs teòrics o revisions bibliogràfiques, descripcions d'experiències professionals, assajos i anàlisis crítiques, sempre en relació amb el treball social, les polítiques socials i els serveis de benestar social.

Els treballs presentats han de ser originals i no poden haver estat publicats, totalment ni parcialment, en cap altre mitjà o publicació. Han d'estar signats almenys per un/a treballador/a social.

L'RTS demana la cessió dels drets d'autoria, així com la no existència de conflicte d'interessos.

El contingut dels articles és responsabilitat exclusiva de qui firma l'autoria i si hi ha evidències de plagi es posaran en marxa les accions previstes per informar els autors i les autores, retirar el document no original de la pàgina web i informar els lectors i les lectores de la situació.

Les autores i els autors de treballs d'investigació declararan en el text de l'article que en el procés d'investigació s'han respectat els principis ètics que corresponen al tipus d'estudi que presenten (autoritzacions que corresponguin, consentiment informat dels i les participants, dissociació de les dades d'identificació, cita adequada de les autories, etc.).

PROCÉS DE SELECCIÓ D'ARTICLES

L'equip de redacció farà una selecció prèvia dels articles presentats i, posteriorment, seran valorats seguint el procediment anònim de revisió per parells a doble cec (l'equip de revisió no coneix l'autoria dels articles i els autors i les autores no coneixen la identitat de qui valora el seu treball). Per tal que aquest mètode de revisió d'articles sigui factible, els articles es presentaran en versió anonimitzada, és a dir, una versió en la qual no es pugui identificar l'autoria.

Les persones que signen acceptaran sotmetre el treball a la revisió i a possibles canvis en contingut i estil segons les recomanacions de l'equip de revisió.

SECCIONS I EXTENSIÓ DELS ARTICLES PRESENTATS

A fons:

Articles que ofereixen un desenvolupament d'un tema d'interès per als i les professionals del treball social. Extensió entre 6.000 i 8.000 paraules.

Poden ser:

- Articles d'investigació empírica: que s'estructuraran, almenys, en els següents apartats: introducció, metodologia, resultats, discussió o conclusions i referències bibliogràfiques citades en el text.
- Articles teòrics: la redacció dels quals no estarà subjecta a una estructura concreta, però que, en qualsevol cas, comprendran una introducció, fonts documentals suficients, crítica fonamentada i conclusions pertinents.

Compartint la pràctica professional:

Articles en què es presentin bones pràctiques i sistematització d'experiències d'interès en treball social, serveis socials o altres sistemes vinculats al desenvolupament dels drets socials. Extensió entre 4.000 i 6.000 paraules.

Els articles incorporaran una introducció, el cos del text d'estructura lliure que inclourà, en tot cas, la contextualització teòrica, normativa (si procedeix) i metodològica de la intervenció presentada, unes conclusions i les referències bibliogràfiques de les cites mencionades en el text.

Ressenyes:

Presentació i comentaris de llibres i tesis doctorals. Extensió màxima: 1.200 paraules.

En tots els casos l'extensió màxima inclou les referències bibliogràfiques.

Els articles que superin la quantitat de paraules indicada es retornaran als autors i les autores perquè en redueixin l'extensió.

Els articles s'han de presentar en format electrònic, en document de text editable (.docx o .RTF), lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les cites literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.

IDIOMES

Els articles es poden presentar en català o castellà indistintament. En la versió en línia, cada número de l'RTS es publicarà en català i en castellà; a més es publicarà com a mínim un article, seleccionat per l'equip de redacció, traduït a l'anglès. La versió en paper recollirà tots els articles en l'idioma original. Els títols, resums i paraules clau de tots els articles es publicaran també en anglès.

SISTEMA D'ENVIAMENT D'ARTICLES

De manera prèvia a la presentació de qualsevol article, la persona que signi com a autora principal haurà de registrar-se (si no ho ha fet anteriorment) com a usuària de la pàgina web (www.revistarts.com). Els articles es carregaran a la plataforma seguint les indicacions detallades a l'apartat "Enviaments" de la pàgina web.

En tots els casos, l'article haurà de presentar: títol i subtítol, en cas que n'inclogui (40 paraules màxim); resum (250 paraules màxim) en català o castellà i en anglès; les paraules clau (5 com a màxim) en català o castellà i en anglès, i el text principal, que respondrà a les normes de la secció a la qual es presenta.

El text principal s'enviarà com a arxiu adjunt de manera anonimitzada, suprimint qualsevol element que permeti directament o indirectament la identificació de l'autor o autora. Un cop s'hagi realitzat la valoració, en el moment en què es comuniqui l'acceptació per a la publicació de l'article, es demanarà l'enviament de la versió definitiva identificant l'autoria.

FIGURES I TAULES

Taules: Es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició. S'utilitzaran únicament per clarificar aspectes rellevants. Els títols o peus que acompanyin les taules han d'explicar el contingut i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.

Figures: es consideren figures les fotografies, els gràfics o les il·lustracions. Es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició, s'identificaran amb el terme abreujat "fig. X". S'han de dissenyar amb un bon contrast, de manera que no perdin qualitat amb la reducció. En l'edició en paper seran publicades en blanc i negre. Les figures han de tenir la finalitat de clarificar de forma important el text i el seu nombre serà el mínim necessari.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

S'han de col·locar al final del text, seguint l'ordre alfabètic i d'acord amb les normes APA (6a edició, 2018).

Llibre en paper: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol: Subtítol.* (# ed.). Ciutat: Editorial. En els casos d'autoria múltiple, s'han d'incloure tots els autors i les autores. Els seus noms i cognoms se separen amb comes, excepte davant de l'últim/a autor/a, que s'hi posa "i".

Foucault, M. (1992). *Microfísica del poder.* (3a ed.). Madrid: La Piqueta.

Moreno, M. D., Peris, F. i González, T. (2000). *Gestión de la calidad y diseño de organizaciones.* Madrid: Ed. Prentice Hall.

Autor corporatiu: Nom de la institució o organisme (Any). *Títol: Subtítol.* (# ed.). Ciutat: Editorial.

Observatori del Treball i Model Productiu (2017). *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones.* Barcelona: Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Generalitat de Catalunya.

Capítol de llibre: Cognoms, Inicial del nom de l'autor/a del capítol. (Any). Títol de capítol: Subtítol. En Nom i Cognom de l'editor/a (ed.), *Títol del llibre* (# ed., p. XX-XX). Ciutat, País: Editorial.

García, E. i Báñez, T. (2016). Tejiendo identidades profesionales. Un proceso creativo y transformador. En G. Londoño i J. L. Rodríguez (comps.), *Relatos Digitales en Educación Formal y Social* (p. 295-300). Barcelona, Espanya: Universitat de Barcelona.

Llibre electrònic amb DOI: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol.* DOI:

Londoño, G. i Rodríguez, J. L. (comps.) (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social.* DOI: 10.1344/105.000003160

Llibre electrònic amb URL: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol*. Recuperat de: URL.

Londoño, G. i Rodríguez, J. L. (comps.) (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Recuperat de: <http://www.greav.net/descargas/Actas2016.pdf>

Article de revista en format físic: Cognoms, Inicial del nom. (Any). Títol de l'article. Subtítol de l'article. *Títol de la revista. Subtítol, volum*(número), pp-pp.

Carabaza, J. I. (2013). Apropiación de las TIC: apuntes para su operacionalización. *Revista Prisma Social*, 9, 352-390.

Article de revista amb DOI: Cognoms, Inicial del nom. (Any). Títol de l'article. Subtítol de l'article. *Títol de la revista. Subtítol, volum*(número), pp-pp. DOI:

Hernández-Echegaray, A. (2019). Reflexiones acerca de las oportunidades y dificultades de la fundamentación teórica y metodológica en el Trabajo Social. *Revista de Treball Social*, 215, 13-31. DOI: 10.32061/RTS2019.215.01

Article de revista en línia: Cognoms, Inicial del nom. (Any). Títol de l'article. Subtítol de l'article. *Títol de la revista. Subtítol, volum*(número), pp-pp. Recuperat de URL

Deslauriers, J. P. i Pérez, J. V. (2004). El reto del conocimiento en la práctica del Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 17, 195-210. Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0404110195A>

Pàgina web: Autor/a personal o corporatiu. (Any última actualització). *Títol de la pàgina*. Recuperat de URL

Fundación Dialnet. Universidad de la Rioja (2018). *Dialnet*. Recuperat de <http://dialnet.unirioja.es>

Simposis i conferències: Cognoms, Inicial del nom. (Any). Títol de la ponència. En Inicial del nom. Cognoms. (Editor literari), *Títol del simposi o congrés* (p. xx-xx). Ciutat: Editorial.

Fernández, J. (2006). Trabajo Social con Familias y Mediación. En C. Escobar, T. Andrés i G. Sánchez (Coord.), *V Congreso Estatal de Estudiantes de Trabajo Social* (p. 17-30). Salamanca: Universidad de Salamanca.

Tesis: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol de la tesi* (Tesi de grau, màster o doctorat inèdita). Nom de la institució, lloc.

Parra, B. (2017). *El trabajo social de grupo en la actualidad* (Tesi doctoral). Universitat de Barcelona, Barcelona.

Tesis en línia: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol de la tesi* (Tesi de grau, màster o doctorat). Nom de la institució, Ciutat, País. Recuperat de URL

Cardona, J. (2012). *Definición del contexto de intervención en el trabajo social de casos* (Tesi doctoral). Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, Espanya. Recuperat de <http://hdl.handle.net/10803/108691>

Vídeos: Cognoms, Inicial del nom. (Any, mes, dia). *Títol del vídeo*. Recuperat de URL

Centeno, A. i Morena, R. de la (2015). *Yes, We Fuck!* Recuperat de www.yeswefuck.org

Pel·lícula: Cognoms, Inicial del nom del productor/a. (productor/a), i Cognoms, Inicial del nom del director/a. (director/a). (Any). *Títol de la pel·lícula*. [Pel·lícula]. País d'origen: Estudi.

Mase, Y. (productor) i Takita, Y. (director). (2008). *Despedidas*. [Pel·lícula]. Japón: Shochiku Company Limited.

Fotografia: [Fotografia de Nom i cognom del fotògraf/a]. (Lloc. Any). *Nom de la col·lecció*. Ubicació.

[Fotografia del *Chicago Daily News*]. (Chicago, Illinois. 1910). *American Memory Collections de la United States Library of Congress*. Washington.

Notícies de premsa: Cognoms, Inicial del nom. (Data). Títol de l'article. *Nom del diari*, p.

Farreras, C. (19 de març de 2019). Pacto de la comunidad educativa contra los guetos en las escuelas de Catalunya. *La Vanguardia*, p. 26.

Notícies de premsa en línia: Cognoms, Inicial del nom. (Data). Títol de l'article. *Nom del diari*. Recuperat de URL.

Martínez, M. J. (16 de febrer de 2015). Las comunidades de propietarios se blindan ante Hacienda. *El País*. Recuperat de: http://economia.elpais.com/economia/2015/02/16/vivien-da/1424085674_934021.html

Llei/ordre/decret: Número de la llei (ordre, decret...) i denominació oficial si la té. *Títol de la publicació en què apareix oficialment*. Lloc de publicació. Data (dia, mes i any), núm., pp-pp.

Llei 14/2011, d'1 de juny de 2011, de la Ciencia, la Tecnología y la Innovación. *Boletín Oficial del Estado*. Madrid. 2 de juny de 2011, núm. 131, p. 54387-54455.

Aquestes referències s'han adaptat de les normes APA (6a edició, 2018). Per a altres documents, consulteu la pàgina web www.apastyle.org.

Els autors i les autores rebran 2 exemplars en paper del número de la revista on es publiqui el seu treball.

L'RTS no cobra quotes per la publicació dels articles.

L'equip de redacció de l'RTS no es fa responsable de l'autenticitat dels treballs publicats ni de la seva credibilitat. Les opinions expressades en els articles són responsabilitat dels autors i l'RTS no s'hi identifica necessàriament.

LLISTA DE COMPROVACIÓ PRÈVIA A L'ENVIAMENT D'ARTICLES

Els autors i les autores hauran de comprovar que els articles compleixen els requisits que es mostren a continuació; en cas de no complir-los, els treballs els seran retornats.

1. El cos de l'article s'ha anonimitzat: no inclou l'autoria ni la filiació i s'ha suprimit qualsevol element que pogués permetre directament o indirecta la identificació de l'autor o l'autora. S'ha confirmat que s'ha utilitzat el terme "Autor/a" per indicar les referències al seu propi treball.
2. El manuscrit s'envia en format .docx o RTF, incloses les referències bibliogràfiques, taules i figures.
3. Les referències bibliogràfiques inclouen el DOI o la direcció URL, segons correspongui, en tots els casos possibles.
4. El text es presenta en lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les cites literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.
5. S'inclou el títol complet (40 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès; un breu resum (250 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès, i les paraules clau (5 com a màxim) en castellà o català i en anglès.
6. Les figures i taules són al lloc del text que els correspon, amb numeració correlativa, el títol i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.
7. Es declaren beques o suport financer i la seva procedència, si escau.

8. Es manifesta que el treball compleix amb els requisits ètics d'investigació.
9. El manuscrit respon a les especificacions de la secció a la qual es dirigeix.
10. S'han revisat les referències bibliogràfiques i s'ajusten a l'estil i el format de les normes internacionals APA exigides per la revista.

COMPROMÍS ÈTIC DE L'RTS

L'RTS es compromet a adoptar i promoure les bones pràctiques i els principis ètics orientadors de les publicacions científiques. Per aquest motiu es guiarà per les orientacions del codi de conducta de COPE (Committee on Publication Ethic), que es pot consultar a <https://publicationethics.org>

L'RTS assumeix els següents compromisos ètics:

- Incorporar la transparència com un dels principis clau en la gestió de la revista.
- Comunicar els objectius i funcionament de l'RTS a les persones lectores i possibles autores mitjançant la pàgina web de la revista.
- Explicar de manera clara les normes de presentació d'articles. Es facilitarà una llista de comprovació per ajudar a la confirmació del compliment de tots els requisits de presentació.
- Promoure l'atribució d'autoria apropiada incorporant tots els autors i les autores en les comunicacions que es realitzin des de l'RTS.
- Basar la decisió d'acceptar o no un treball per a la seva publicació únicament en el document presentat, valorant, entre altres aspectes, la rellevància del tema, l'originalitat i la claredat.
- Indicar a l'equip revisor dels articles presentats l'encàrrec, amb concreció, incorporant les recomanacions de la COPE:

Realitzar revisions objectives.

Evitar crítiques personals als autors i les autores.

Argumentar les valoracions amb referències, si és necessari.

Declarar qualsevol conflicte d'interessos com, per exemple i no exclusivament, que el revisor o la revisora tingui coneixement previ de l'enviament a la revista, hagi col·laborat recentment amb alguna de les persones autores o pertanyi a la mateixa institució.

Desistir de revisar els manuscrits en els quals tingui un interès competitiu per la temàtica tractada, l'autoria o la institució que presenta l'article.

Respectar la confidencialitat del material que se'ls facilita. No podran discutir un document inèdit amb col·legues o utilitzar la informació en un treball propi.

Vetllar perquè l'article valorat compleixi aspectes ètics com: l'originalitat de l'escrit, la declaració de l'autoria de no tenir conflictes d'interessos, i la confirmació que el tema investigat, la

metodologia emprada i els resultats presentats s'ajusten als principis de no discriminació i respecte a la dignitat.

Procurar la cita adequada de l'autoria d'obres, models d'intervenció o qualsevol altre aportació reconeguda, així com la identificació de plagis.

Confirmar que l'article es respectuós amb els principis de confidencialitat i secret professional, així com amb l'obtenció de les autoritzacions necessàries.

- En cas que s'identifiqui mala pràctica per part d'alguna de les persones que formen part de l'equip de revisió d'articles, aquesta serà retirada de la base de dades de revisors de l'RTS.
- Les revisions d'articles es faran mitjançant el mètode de revisió per parells a doble cec. L'equip de redacció es compromet a posar els mitjans necessaris per garantir la confidencialitat en el procés de valoració, tant cap als revisors i les revisores com cap a les persones autores. També vetllarà per l'agilitat d'aquest procés evitant demores innecessàries que puguin perjudicar aquestes últimes.
- En cas que algun membre de l'equip de redacció presenti un article a l'RTS per a la seva publicació, s'assumeix el compromís que se seguiran els mateixos procediments de valoració, revisió per parells de doble cec, com en qualsevol altre treball presentat. En cas que l'article d'un membre de l'equip de redacció de l'RTS sigui publicat es farà constar en una nota el procés seguit per a la seva selecció.
- En cas d'incorporar publicitat a la publicació, l'equip de redacció es compromet a mantenir la qualitat de la revista sense que les consideracions comercials afectin les decisions editorials.
- Finalment, assumim que la relació de l'RTS amb la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya es basa en el principi d'independència editorial.

NOTA

Sistema d'enviament d'articles

Tal com es va anunciar a l'RTS 215, i segons es recull a l'apartat Sistema d'enviament d'articles de les normes de publicació (vegeu pàgina 146), a partir d'octubre de 2019 la recepció d'articles es realitzarà a través de www.revistarts.com.

